

9 771318 141006
ISSN 1318-1416

Številka 1-2
Letnik XVIII
2009

Poštnina plačana pri
pošti 1102 Ljubljana

ZGODOVINA V ŠOLI

Novejše raziskave
zgodovine srednjega
veka na Slovenskem

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

VSEBINA

1-2
LETNIK XVIII, 2009

NOVEJŠE RAZISKAVE ZGODOVINE SREDNJEGA VEKA

Dr. Peter Štih:

- 3 **Državne tvorbe v srednjem veku na slovenskem ozemlju**

Barbara Krasnik:

- 16 **Noša starih Slovanov. Od tekstilne surovine do šivanja oblačil. Sprehod skozi izdelavo tkanin pri starih Slovanih**

Dr. Miha Preinfalk:

- 26 **Rodbina Auersperg v srednjem veku**

Dr. Mojca Kovačič:

- 31 **Položaj žensk v srednjem veku na Slovenskem**

Dr. Klemen Jelinčič Boeta:

- 40 **Judje v Sloveniji v srednjem veku**

Dr. Andreja Eržen:

- 47 **Grofje Andeški, vojvode Meranski – Bavarska plemiška rodbina in visoki srednji vek na naših tleh**

PRIMERI DOBRE PRAKSE ZA OSNOVNE ŠOLE

Bernarda Gaber:

- 53 **Ekskurzija s terenskim delom in z učenjem z odkrivanjem**

Andreja Zupanec:

- 58 **Učna ura z lokalno zgodovino v 7. razredu osnovne šole: Gradovi v Preddvoru**

Petra Dragan:

- 61 **Uporaba filma Nebeško kraljestvo pri učni uri o križarskih vojna v osnovni šoli**

Mag. Bernarda Županek:

- 64 **Z arheologijo onkraj meja: rehabilitacijsko-arheološko raziskovanje rimskih ostalin za mladostnike s posebnimi potrebami**

PRIMERI DOBRE PRAKSE ZA SREDNJE ŠOLE

Mag. Vilma Brodnik:

- 67 **Filmi pri pouku zgodovine v gimnaziji: Utrip srednjeveške Škofje Loke in Nebeško kraljestvo pri obravnavi tem iz srednjeveške zgodovine**

Nataša Stojko:

- 79 **Uporaba filma Luther pri pouku zgodovine v srednji šoli**

Gordana Popovič Lozar:

- 82 **Razvijanje ustvarjalnosti in ročnih spretnosti pri pouku zgodovine**

ZGODOVINA IN DRŽAVNI PREIZKUSI ZNANJA

Vladimir Ovnič:

- 85 **Matura iz zgodovine v letu 2008**

POROČILA, OCENE, MNENJA

Dominique Briand, Gérard Pinson:

- 89 **Enseigner l'histoire avec des images** (dr. Danijela Trškan)

Françoise Barbe-Gall:

- 90 **How to Talk to Children about Art** (dr. Danijela Trškan)

Steven Barnes:

- 92 **Meeting the Needs of Your Most Able Pupils: History** (dr. Danijela Trškan)

- Matija Mitja Štih:
94 **101 prizor iz slovenske zgodovine** (dr. Danijela Trškan)
Maja Žvanut:
95 **Ljubljana: ilustrirana zgodovina** (dr. Marjan Drnovšek)
Ivan Stopar:
96 **Svet viteštva** (mag. Vilma Brodnik)
- 98 **Abstracts**

PRILOGA

Alenka Sottler:
**PLAKAT SKLENJENO ZEMLJIŠKO GOSPOSTVO V ZGODNEJŠIH OBDOBJIH
SREDNJEGA VEKA**

Dr. Peter Štih, Filozofska fakulteta v Ljubljani

DRŽAVNE TVORBE V SREDNJEM VEKU NA SLOVENSKEM OZEMLJU

UVOD*

Za prvo, v zgodovini poznano državno tvorbo, ki je vključevala tudi del slovenskega ozemlja, velja Noriško kraljestvo (*regnum Noricum*) vzhodnoalpskih keltskih plemen v drugem in prvem stoletju pr. Kr. Vodilno vlogo med njimi so imeli Noriki, v slovenskem Podravju in Posavju pa so se uveljavili predvsem Tavrski. Središče kraljestva je bilo domnevno v mestu (*Noreia?*), izkopanem na Štalenski gori nad Gosposvetskim poljem na Koroškem.¹ S tem je bila prvič izražena pozneje še večkrat izpričana pomembnost osrednjega koroškega območja za različne politične in državne tvorbe vzhodnoalpskega območja – od rimske province Norik preko slovanske kneževine Karantanije do vojvodine Koroške. V času cesarja Avgusta je Noriško kraljestvo keltskih plemen izgubilo samostojnost in bilo okrog leta 10 pr. Kr. verjetno na miren način vključeno v nadregionalni rimski imperij. Zadnja desetletja pr. Kr. so bila tudi čas, ko je bilo tudi preostalo ozemlje vzhodnoalpskega in zahodnobalkanskega območja vključeno v rimski pravni in državni red.² S temi osvojitvami je slovensko ozemlje postalo sestavni del najpomembnejše in institucionalno najbolj izgrajene države starega veka.³

Odstavitev zadnjega rimskega cesarja na Zahodu 476, ki jo je izvedel »germanski barbar«, ni pomenila konca rimske *Res publicae* niti konca antike.⁴ Preoblikovanje rimskega sveta, ki je bilo tako rekoč stalno, je v tem času sicer doseglo enega zadnjih vrhuncev, vendar sta se rimska državnost in antična tradicija na slovenskem ozemlju nadaljevali tako v času skirsko-Odoakrove (476–489) kot tudi ostrogotske (489–535/38) vladavine. Kraljevi reskripti in mandati iz Ravene ne puščajo nobenega dvoma o tem, nagrobna plošča diakona Nonosa iz Molzbichla pri Spittalu na Koroškem pa priča, da so v sredozemskem Noriku še leta 533 čas šteli po letih vladanja rimskih konzulov. Slovensko ozemlje vzhodno od celinskega razvodja (Posočje-Posavje) se je od Italije in rimske državnosti ločilo šele, ko so z dovoljenjem bizantinskega cesarja Justinijana, zmagovalca nad Ostrogoti, okrog 547 nadzor nad njim prevzeli Langobardi. Po njihovi preselitvi v Italijo 568 je osrednji in vzhodni del slovenskega ozemlja utonil v neke vrste oblastno praznino. Edino institucionalno povezavo z Italijo in hkrati edino antično institucijo, ki je na slovenskem ozemlju delovala tudi še po odhodu Langobardov, sta predstavljali Cerkev in njena škofijska organizacija, ki pa je tudi propadla s slovansko naselitvijo v porečja vzhodnoalpskih rek konec 6. stoletja in s sočasno vključitvijo tega območja v novo nadregionalno politično in državno tvorbo – Avarski kaganat.⁵

SLOVANSKE PLEMENSKO-DRŽAVNE TVORBE ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA

Čeprav v okviru avarske države, je moralo biti slovensko ozemlje za avarski način življenja marginalno, saj ni bilo nikoli njihovo naseljitveno območje. Edini pravi pomen, ki ga je imelo za Avare, je iskati v njegovi funkciji kontaktnega in vpadnega ozemlja v Italijo, zato je avarsko gospostvo nad slovenskim ozemljem in njegovimi prebivalci razumeti predvsem kot nadzor nad starimi antičnimi cestami, ki so povezovale Italijo s panonskim prostorom. Avarsko gospostvo nad alpskimi Slovani tako ni, kot se zdi, imelo niti stabilnih socialnih odnosov niti izrazitih pravnih oblik in je puščalo veliko praznega prostora za samostojen slovanski družbeni in pravni red.⁶ V koroškem Podravju je bilo avarske oblasti konec že

* Članek je bil prvotno in z nekoliko drugačnimi opombami objavljen v zborniku *Od držav na Slovenskem do slovenske države* (Kočevje 2004) str. 13–46.

¹ Paul Gleirscher, *Die Kelten und Kärnten*, v: *Kärntner Jahrbuch für Politik 2000* (Klagenfurt 2000) 11–38; posebej za slovenski prostor pa: Dragan Božič et al., *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov* (Ljubljana, 1999) 150 sl.

² Marjeta Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu* (Ljubljana, 1986).

³ V množici literature naj omenim le odličen uvod v problematiko rimskega političnega in državnega sistema kakor tudi v problematiko drugih državnih tvorb antičnega sveta, ki ga prinaša Alexander Demandt, *Antike Staatsformen. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte der Alten Welt* (Berlin 1995). Zelo informativno tudi Frank M. Ausbüttel, *Die Verwaltung des Römischen Kaiserreiches. Von der Herrschaft des Augustus bis zur Niedergang des Weströmischen Reiches* (Darmstadt 1998).

⁴ Herwig Wolfram, *Das Reich und die Germanen. Zwischen Antike und Mittelalter* (Berlin 1990) 264 sl.

⁵ Gl. Peter Štih, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku. Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja* (Ljubljana, 2001) 7 sl.

⁶ Sergij Vilfan, *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941* (Graz 1968) 53. O razmerju Slovani-Avari gl. Walter Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* (München 1988) 94 sl.

okrog 626, ko je na vzhodu propadli avarski poskus zavzetja Konstantinopla v temeljih zamajal njihovo državo in hkrati okreplil 623 na zahodu začetni upor Slovanov pod vodstvom frankovskega trgovca Sama, ki so se mu pridružili tudi Slovani koroškega območja. Prav v desetletjih po avarski katastrofi 626 ležijo začetki oblikovanja Karantancev in sploh je bila značilnost vseh slovanskih etnogenez na ozemlju Avarskega kaganata od češkega območja na severu do dalmatinskega zaledja na jugu, da so se začele po koncu avarske oblasti. To pravilo velja tudi za območje južno od Karavank, ko so se tamkajšnji Slovani oblikovali v posebno ljudstvo Karniolcev šele po koncu avarskega gospostva, ki je nad Posavjem trajalo vse do zadnjega desetletja 8. stoletja, in takratnih vojn Karla Velikega.

Najstarejša slovanska državna tvorba, ki se je izoblikovala na vzhodnoalpskem območju in v katero je po prevladujočem mnenju spadal tudi del ozemlja današnje Slovenije (Podravje), je bila kneževina Karantancev.⁷ Njihova politična skupnost je bila v nasprotju z rimsko na teritorialnem načelu organizirane državnosti opredeljena rodovno in je – tako kot pri drugih zgodnesrednjeveških ljudstvih – temeljila na personalnem načelu. Temeljni nosilec, znotraj katerega se je v zgodnjem srednjem odvijalo življenje v političnem, družbenem in pravnem pogledu, je bilo namreč ljudstvo oziroma pleme (*gens*).⁸ Vendar plemena niso bila, kot se običajno in trdovratno misli, skupnosti istega genetičnega rodu. Etnogeneze raziskave zadnjih desetletij so jasno pokazale, da zgodnesrednjeveških ljudstev v celoto ni povezovala ista kri, ampak so to bile polietnične skupnosti, ki so jih povezovala skupna »tradicijska jedra«. S tem izrazom razumemo kristalizacijska jedra (npr. izročilo o lastnem izvoru in zgodovini, ki je prej mitsko kot historično, običaji in uzusi, ki urejajo življenje znotraj nje ipd.) okrog katerih so nastajala nova ljudstva in s katerih pomočjo so se etnične skupine preoblikovale v neko novo skupnost: kdor se je opredelil za takšna jedra in izročila, je bil del plemena oz. ljudstva.⁹ Tako poznamo npr. romanske in slovanske Bavarce, se pravi romanske in slovanske pripadnike bavarsko opredeljene pravne skupnosti, kateri je navsezadnje pripadal tudi Irec Virgil, salzburški škof (746/49–784), ki je bil tako kot drugi Bavarci potegnen za ušesa, kadar je pričal v pravnih zadevah. Ko je kralj Alboin spomladi 568 vodil Langobarde iz Panonije v Italijo, so se njegovi polietnični vojski pridružili tudi panonski in noriški provinciali, obdonavski Svebi, Sarmati, Bolgari, Heruli, Gepidi in celo Turingijci in Sasi. Kdor je odšel z Alboinom je postal Langobard, kdor je ostal v Panoniji, je postal Slovan ali Avar. Tudi Avari so tvorili polietnično zvezo, ki je bila zmeraj odprta za nove prišleke in ki je poleg drugih ljudstev panonskega bazena zaobjemala Gepide, Bolgare, Kutrigure in predvsem Slovane. Da ni bila kri, ampak predvsem noša, vključno z oborožitvijo in običaji tista, ki je označevala Avara, so potrdila tudi arheološka izkopavanja in antropološke raziskave.¹⁰ Ta ugotovitev ne pomeni samo, da so obstajali slovanski Avari, ampak tudi, da so lahko obstajali tudi avarski Karantanci, se pravi pripadniki karantanske skupnosti, ki so bili v antropološkem smislu mongoloidi in so imeli poševne oči!¹¹

Tudi pleme oz. ljudstvo Karantancev je imelo polietnične korenine. V novo skupnost so se zlili iz staroselskega romanskega (romaniziranega) prebivalstva koroškega območja, novoselskih Slovanov, Hrvatov in Dudlebov, izključiti pa ni niti avarskih, bolgarskih in germanskih drobcev. Karantancev tako ni mogoče preprosto enačiti s Slovani, ki so se konec 6. stoletja naselili na koroško območje. Hkrati je tudi res, da so bili Karantanci nedvomno slovansko ljudstvo, za kar so jih imeli že njihovi sodobniki. Slovani so torej predstavljali jedro in najpomembnejši segment Karantancev, oziroma če se izrazimo s terminologijo modernega zgodovinopisja, tradicijsko jedro polietnično strukturiranih Karantancev je bilo slovansko opredeljeno.¹²

Neke zgodnesrednjeveške etnične skupnosti, tj. nekega ljudstva, katerega identiteta je izražena v gentilnem imenu, si brez določenih pravnih norm, ki so lahko še tako rudimentarne, ni mogoče predstavljati. Z drugimi besedami to pomeni, da obstoj etnične skupnosti vključuje tudi obstoj političnega okvira, v katerem takšna skupnost živi. Še več: politično organizirano ozemlje je bilo eden od gonilnih sil etnogeneze in je konstitutivno delovalo na oblikovanje posamezne takšne skupnosti.¹³ Prve sledove politično organiziranih teritorijev po propadu antike in rimske državnosti lahko zasledimo v Kozmografiji anonimnega geografa iz Ravene, katere osnova je domnevno nastala v času okrog leta 700,

7 Glede vprašanja meja Karantanije gl. nazadnje Peter Štih, Glose k novi monografiji o Karantaniji, v: Zgodovinski časopis (=ZČ) 58 (2004) 483 sl.

8 Temeljno Reinhard Wenskus, Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes (Köln 1961) 14 sl.

9 Wenskus, Stammesbildung (kot v op. 8) 653 s. v.; Herwig Wolfram, Einleitung oder Überlegungen zur Origo Gentis, Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I (Hg. Herwig Wolfram, Walter Pohl, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 12, Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. Denkschriften, Bd. 201, Wien 1990) 30.

10 Za gornje primere in literaturo k njim gl. Peter Štih, Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovenskem naseljenem prostoru v Vzhodnih Alpah, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (Razprave SAZU I/17, 1995) 25.

11 V kulturnem pogledu se kaže noša karantanske družbene elite, ki jo poznamo iz grobov prve polovice 8. stoletja (avarske pasne spono in merovinško orožje), kot simbioza avarskih in frankovsko-bavarskih elementov. Gl. Paul Gleirscher, Karantänen. Das slawische Kärnten (Klagenfurt 2000) 118 sl. O (vidnih) znamenjih, ki so izražala pripadnost določeni etnični skupnosti in s tem tudi razlike do ostalih gl. Walter Pohl, Telling the Difference: Signs of Ethnic Identity, v: Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300-800 (ed. W. Pohl, H. Reimitz, The Transformation of the Roman World, Vol. 2, Leiden-Boston-Köln 1998) 17 sl.

12 Herwig Wolfram, Karantanija med vzhodom in zahodom. Obri, Bavarci in Langobardi v 8. in 9. stoletju, v: ZČ 45 (1991) 177; isti, Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (=MIÖG) Ergänzungsband 31, 1995) 45 sl.

13 Prim. Radoslav Katičić, Filološka razmatranja uz izvore o začetima hrvatske države, v: Starohrvatska prosvjeta 16 (1986) 78.

14 Ravennatis anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica (edid. M. Pinder et G. Parthey) Berlin 1860 (ponatis Aalen 1962). K zapleteni problematiki tega vira gl. Joseph Schnetz, Untersuchungen über die Quellen der Kosmographie des anonymen Geographen von Ravenna (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaft, Phil. - hist. Abteilung, Jg. 1942, Heft 6, München 1942) 7 sl.; Ute Schillinger-Häfele, Beobachtungen zum Quellenproblem der Kosmographie von Ravenna, v: Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn 163 (1963) 238 sl.; Klaus Bertels, Carantania. Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im frühen Mittelalter, v: Carinthia I 177 (1987) 114 sl.

15 Komentar z zemljevidom gl. v Jaroslav Šašel, Alpes Iuliana, v: Arheološki vestnik 21/22 (1970–1971) 33 sl.

16 Paulus Diaconus, Historia Langobardorum (ed. G. Waitz, MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannover 1878) VI, 52. Ponatis s slovenskim prevodom v Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum) (Maribor 1988) 279.

17 Paulus Diaconus, Historia Langobardorum IV, 7; Fredegar, Chronicae (ed. B. Krusch, MGH Scriptores rerum Merovingicarum 2, Hannover 1888) IV, 72.

18 O pripadnosti koroškega prostora Samovi zvezi še vedno temeljno Ljudmil Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, v: MIÖG 36 (1915) 229 sl.; gl. tudi Bogo Grafenauer, Karantanija. Izbrane razprave in članki (Ljubljana 2000) 89 sl. Od novejših del, ki obravnavajo Sama gl. Pohl, Awaren (kot v op. 6) 256 sl.

19 O oznaki Vinedi za Slovane gl. Harald Krahwinkler, Ausgewählte Slaven-Ethnonyme und ihre historische Deutung, v: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze I (ur. R. Bratož, Situla 39 – Razprave SAZU I/18, 2000) 404 sl.

20 »Gentiles Kollektivum«: tako Herwig Wolfram, Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch des Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien (Graz 1979) 89 v pomenu skupno gentilno ime.

21 Fredegar, Chronicae IV, 68. Gl. Walter Schlesinger, Die Verfassung der Sorben, v: Siedlung und Verfassung der Slaven zwischen Elbe, Saale und Oder (Hg. H. Ludat, Giessen 1960) 76 sl.

22 Paulus Diaconus, Historia Langobardorum V, 22. K temu Bertels, Carantania (kot v op. 14) 108.

čepprav vsebuje glose ali interpolacije tudi iz poznejšega časa. V tem delu, ki ima izrazito nepregledno časovno strukturo in v katerem se poleg rimskoprovincialnih razmer kažejo tudi že razmere, nastale ob oblikovanju zgodnjih rodovnih formacij, je svet razdeljen po posameznih enotah, ki se na značilen poznoantični in zgodnjerednjeveški način imenujejo *patriae* (»domovine«).¹⁴ Te *patriae* zagotovo niso bile samo geografske enote, ampak si je treba v njih predstavljati tudi na neki način politično organizirane teritorije, ki so predstavljali okvir za življenje večjih skupnosti. Na širšem slovenskem ozemlju se tako v Kozmografiji omenjajo: *patria Carneola* oz. *patria Carnech*, v kateri je ležalo mesto Karnij (Kranj), vzhodno od nje naj bi bile *patria Valeria* z Emono (*Atamine*) ter Spodnja in Zgoranja Panonija (*patrie longe lateque dilatissime due que nominatur Pannoniae, id est inferior et superior*), medtem ko naj bi južno oziroma zahodno od Karneole ležali *patria Liburnia Tarsaticensis* v Kvarnerskem zalivu in *patria Istria*, ki je že spadala v Italijo. Ta je imela na severu za mejo Alpe (*excelsos montes quos quidam Titanos dicunt*), onstran katerih so se med drugim nahajali *Carontani*, Karantanci.¹⁵ Podobno je Pavlu Diakonu, Langobardu iz Čedadada v Furlaniji, slovensko Posavje, ki ga je pokrivalo ime Karneola, v 8. stoletju veljalo za *patria Sclavorum*, domovino Slovanov.¹⁶

Pri istemu piscu je današnje vzhodnotirolsko in koroško območje že konec 6. stoletja označeno kot *Sclaborum provincia*, dežela Slovanov. Višjo stopnjo politične organiziranosti istega območja je predstavljala *marca Vinedorum*, krajina Vinedov oziroma Slovanov, ki je že bila politično in gospostveno strukturirana na način, da je imela svojega kneza – Valuka (*dux Vallucus*).¹⁷ Izpričana je v drugi četrtini 7. stoletja in morala je biti vključena v Samovo plemensko zvezo – sodelovanje langobardskih čet v frankovski vojni proti Samu si je drugače le težko razložiti. V politični praznini, nastali po propadu Samove plemenske zveze, in v odročnem geografskem okrožju alpskih dolin Drave in Mure, ji je uspelo ohraniti politično neodvisnost od svojih avarskih, bavarskih in langobardskih sosedov.¹⁸ Hkrati oznaka njenih prebivalcev s splošnim izrazom Vinedi (Slovani), s katerimi so bili v istem viru lahko mišljeni tudi vsi Slovani Samovega »kraljestva« ali pa npr. Slovani, ki so bili podrejeni avarskemu gospostvu, kaže, da etnični razvoj v Valukovi marki, še ni dosegel stopnje, da bi se njeni prebivalci oblikovali v posebno ljudstvo z lastno identiteto, izraženo v gentilnem imenu.¹⁹ V tem pogledu so se Valukovi Slovani bistveno razlikovali od sočasnih Sorabov kneza Dervana, ki so bili tudi vključeni v Samovo plemensko zvezo: prvi so še vedno označeni s kolektivnim plemenskim imenom,²⁰ medtem ko je individualno plemensko ime drugih znak, da je etnični razvoj sorabskih Slovanov že pripeljal do oblikovanja posebnega slovanskega ljudstva Sorabov (*gens Surbiorum, qui ex genere Sclavinorum erant*).²¹

Toda tudi od alpskih Slovanov organizirano politično območje je kmalu začelo dobivati jasnejšo individualno etnično identiteto. Kajti prav za čas neposredno po Samovi smrti in propadu njegove gospostveno strukturirane državne tvorbe, poroča Pavel Diakon, da je nameraval leta 664 zbežati sin ubitega langobardskega furlanskega vojvode »k plemenu Slovanov (*gens Sclavorum*) v Karnuntum, ki ga napačno imenujejo Carantanum (*Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum*)«. ²² Poročilo vsebuje najstarejšo nesporno omembo karantanskega imena – in sicer v teritorialnem smislu, kot pokrajinsko ime – ne glede na to, da je mogoče, da spada oznaka Carantanum v čas, ko je Pavel Diakon konec 8. stoletja pisal svojo Zgodovino Langobardov, in ne v čas, ki ga opisuje. Izobraženi furlanski avtor se je v duhu svojega časa držal etnografske tradicije in je nova dejstva poimenoval s starimi imeni. Tako razlaga Carantanum kot ljudsko popačenko antičnega imena Carnuntum, ki pa v resnici ni imel nobene zveze s Karantanijo (gre za rimski kastel ob Donavi vzhodno od Dunaja, današnji Petronell). Ime Carantanum je bilo prvotno povezano z Gosposvetskim poljem, kjer so izpričani toponimi *civitas Carantana* (Krnski grad), *ecclesia sanctae Mariae ad Carantanam* (Gospa Sveta) in *mons Carentanus* (Šenturška gora). Od tu, iz političnega in kultno-verskega središča slovanske kneževine, se je ime razširilo na širšo pokrajino in dalo ime tam živečemu ljudstvu, Karantancem. Njihovo etnično ime (etnonim) je bilo tako izpeljano iz pokrajinskega imena (horonim) in je prvič izpričano pri anonimnem geografu iz Ravene (*Carontani*) okrog leta 700 ali morda

tudi pozneje.²³ Razširitev in razvoj karantanskega imena sta tako jasni jezikovni znamenji etničnega razvoja v od Slovanov politično organiziranem prostoru od konca 6. stoletja naprej. Vsekakor je bila etnogeneza Karantancev končana pred 740, ko stopijo pod svojim knezom Borutom jasno v zgodovino. Računati je celo, da je do odločilnega premika prišlo že nekoliko prej. Kajti povsem konsolidirana oblast Borutovega rodu, znotraj katerega je nasledstvo knežje oblasti kot nekaj samoumevnega, ki ga niti radikalen politično-verski preobrat Karantancev pod njegovim vodstvom ni zamajal, dopušča sklep, da Borut ni mogel biti prvi karantanski knez in začetnik vladajočega knežjega rodu. Potemtakem lahko računamo, da je bila karantanska etnogeneza končana vsaj že eno generacijo predtem, okrog leta 700.²⁴

V nasprotju s Karantanci so bili Slovani v Posavju južno od Karavank, ki je še skoraj celo 8. stoletje spadalo v Avarski kaganat, politično šibkeje organizirani in (še) brez individualne etnične identitete: iz furlanske perspektive je bila Karniola še sredi 8. stoletja pokrajina, kjer so živeli ljudje, označeni s kolektivnim plemenskim imenom *Sclavi*, Slovani. Šele propad Avarskega kaganata – to je propad oblasti vladajočega vojaško-konjeniškega sloja pod kaganovim poveljstvom, povezan z notranjim razsulom (državljska vojna) in zunanjim napadom Frankov ter pritiskom Bolgarov –, ki je kot nadregionalna polietnična skupnost pod kaganovo oblastjo združeval celo vrsto ljudstev, je povzročil, da je na njegovih ruševinah prišlo do velikega preslojevanja, v katerem so se slovanski in drugi drobci začeli povezovati v nove lokalne in regionalne skupnosti: oblikovati so se začela nova ljudstva (plemena) in z njimi nove gentilne identitete.²⁵ Ta proces se je začel tudi v Posavju, kjer se za leto 820 v Frankovskih državnih analih omenjajo Karniolci (*Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant*).²⁶ Na tem mestu edinkrat omenjeno gentilno ime prebivalcev Posavja priča o etnogenetskem procesu, ki je zajel ta prostor v zadnjih desetletjih 8. stoletja in najpozneje na začetku 9. stoletja pripeljal do nastanka posebnega ljudstva oz. plemena. Potekal je tako, da so prebivalci Karniole, ki so, kot že omenjeno, še okrog srede 8. stoletja poimenovani s kolektivnim plemenskim imenom Slovani, imeli dve generaciji pozneje že individualno plemensko ime (*Carniolenses*), ki so ga, tako kot Karantanci, izpeljali iz imena pokrajine (*Carniola*) v kateri so živeli.²⁷ Prav tako kot Karantanci so imeli tudi Karniolci polietnične korenine, vendar so bili slovansko determinirano ljudstvo in že sodobnikom je bila Karniola *patria Sclavorum*.²⁸ Z izpeljavo gentilnega imena iz pokrajinskega, ki ni bilo slovansko – zopet enako kot pri Karantancih – so se navezali na (politično) tradicijo prostora, ki je segala vse do pozne antike.

V središču današnjega slovenskega območja se je tako okrog preloma 8. v 9. stoletje izoblikovala plemenska tvorba Karniolcev in Karniola je postala poleg Karantanije druga slovanska gentilna kneževina na vzhodnoalpskem območju. Kot neposredni vzhodni sosed Furlanije je med frankovsko-avarsko vojno morda že leta 791, najpozneje pa leta 795 oziroma leta 796 prišla pod frankovsko oblast. Pri tem je, kot kažejo vzporednice iz neposredne sosesčine, obdržala svojo gentilno ureditev in bila kot klientelna plemenska kneževina z relativno notranjo samostojnostjo vključena v furlansko mejno krajino. Toda najpozneje z reformo leta 828 sta Karantanija in Karniola izgubili svojo gentilno ureditev in notranjo samostojnost.²⁹

O političnem sistemu in pravnem redu, v okviru katerega so živeli Karantanci in Karniolci, imamo nekaj podatkov le za prve. Tako kot druga slovanska zgodnjerednjevška ljudstva in v nasprotju z germanskimi, ki so svoja plemenska prava kodificirala, so živeli Karantanci in Karniolci po pravu, ki ni bilo nikoli zapisano in je delovalo kot običaji. *Ritus gentis* Frankovskih državnih analov oz. *leges et consuetudines Sclavicae gentis* Fuldskih analov ali pa *običaji slovanski* Žitja Metodija in *Sclauenicę institutiones* neke koroške listine so pojmi, ki so pokrivali običajno pravo, po katerem so živele slovanske gentilne kneževine.³⁰ Vpogled v to plemensko pravo je, z nekaj izjemami, ostal v glavnem prikrit. Politične spremembe, povezane z frankovsko ekspanzijo so povzročile, da so se začele vedno bolj uveljavljati nove pravne norme, ki so izpodrivale domače plemensko pravo. V življenju Karantancev in Karniolcev je v tem pogledu velika sprememba nastopila že s prihodom pod frankovsko nadoblast in z začetki pokristjanjevanja, kar je gotovo povzročilo določene

23 Eberhard Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten I (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 50, Klagenfurt 1956) 22; Grafenauer, Karantanija (kot v op. 18) 103; Wolfram, Salzburg, Bayern, Österreich (kot v op. 12) 74; Krahwinkler, Ausgewählte Slaven-Ethnonyme (kot op. 19) 413 sl.

24 Gl. Štih, Plemenske in državne tvorbe (kot v op. 10) 27; isti, Karantanci - zgodnjerednjevško ljudstvo med Vzhodom in Zahodom, v: ZČ 61 (2007) 47 sl.

25 Peter Štih, Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku, v: Zbornik Brižinski spomeniki (ur. J. Kos et al., Dela SAZU II/45, Ljubljana 1996) 17.

26 Annales regni Francorum (ed. F. Kurze, MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 6, Hannover 1895) ad a. 820.

27 Štih, Kranjska (kot v op. 25) 14 sl.; isti, Ozemlje Slovenije (kot v op. 5) 35 sl.; Krahwinkler, Ausgewählte Slaven-Ethnonyme (kot v op. 19) 417.

28 Peter Štih, Strukture današnjega slovenskega prostora v zgodnjem srednjem veku, v: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze I (ur. R. Bratož, Situla 39 – Razprave SAZU I/18, 2000) 355 sl.

29 Gl. Štih, Plemenske in državne tvorbe (kot v op. 10) 40 sl.

30 Štih, Plemenske in državne tvorbe (kot v op. 10) 29 in op. 52–55.

spremembe v gentilni ureditvi. Še usodnejše posledice pa je imela upravna reforma, ki je v tretjem desetletju 9. stoletja zajela frankovski jugovzhod in bila končana 828. Takrat je bil odstavljen zadnji knez Karantancev in na njegovo mesto je bil postavljen frankovski grof, enako usodo pa so zelo verjetno doživeli tudi Karniolci³¹. Uvedba grofovske uprave je pomenila dokončno vključitev do tedaj klientelnih in notranje samostojnih slovanskih kneževin v frankovsko državo in njen pravni red; s tem je bilo odpravljeno tudi plemensko pravo Karantancev in Karniolcev. Pa vendar se še v začetku 11. stoletja na Koroškem razlikujejo ljudje, ki so živeli po bavarskem plemenskem pravu in zato v pravnih poslih pričali na način, da so jih potegnili za ušesa (*testes tracti per auers*), od tistih, ki so pričali po slovanskem plemenskem pravu (*Scлауеничѣ institutionis testes*).³² Slovansko plemensko pravo, ki se tu omenja, je ostanek nekdanje rodovne ureditve Karantanije.

Po tej ureditvi so bili Karantanci najpozneje od prve polovice 8. stoletja organizirani kot gospodstvena tvorba, na čelu katere je stal knez. Takšen rodovni knez, ki ga frankovski viri običajno označujejo kot *dux gentis*, je bil po svojem položaju kralj, in to kaže tudi slovanska beseda *knjaz*, saj je sposojena od germanskega **kuningaz*, ki je pomenil gentilnega kralja »majnega prostora«. ³³ Iz druge polovice 8. in prve tretjine 9. stoletja je poimensko poznanih kar osem knezov Karantancev, medtem ko ni pri Karniolcih znan nobeden; morebitna, vendar ne preveč verjetna izjema je le Vojnomir Slovan, ki je imel 795 pomembno vlogo v frankovskem vojaškem pohodu v središče avarske države. ³⁴ V času poznanih knezov je bila Karantanija klientelna kneževina, odvisna od Frankov oziroma Bavarcev, kakršnih je bilo ob vzhodni frankovski meji cela vrsta. Navznoter pa je bila samostojna na način, da je ohranila rodovno ureditev, katere jasen in najbolj znan izraz je najstarejša stopnja ustoličevanja karantanskega kneza, ki se je dopolnjevano in spremenjeno v ustoličevanje koroških vojvod ohranilo vse do 1414. ³⁵ Čeprav z dovoljenjem frankovskega vladarja, so bili v obeh znanih primerih vendarle Karantanci oziroma njihov politično odločujoč sloj (*populi*) tisti, ki so naredili najprej Gorazda (*illi eum ducem fecerunt*) in nato še Hotimirja (*ducatum illi dederunt*) za kneza. ³⁶ Prav pri Karantancih se je tako med prvimi, že sredi 8. stoletja, uveljavil ustavni model, ki je povezal rodovno ureditev z oblastjo frankovskega vladarja in ki je bil nato v 9. stoletju splošno razširjen na vzhodni in južni frankovski meji. Omenjena primera tudi pričata, da so karantanski knezi pripadali isti rodbini in da so imeli Karantanci vladajočo dinastijo, znotraj katere je bila oblast dedna. Vendar pripadnost dinastiji kneza še ni dovolj legitimirala za vladarja: za to je bilo treba opraviti še posebne obrede in simbolična dejanja predaje oblasti. V teh obredih sta se tudi združevali dve načeli, dednost in volilnost, ki sta določali izbor vladarjev skozi ves srednji vek. Simbioza teh dveh načel je izpričana tudi za Karantanijo. ³⁷ Prav ustoličevanje karantanskih knezov oziroma pozneje koroških vojvod, je eden najzgodnejših (v slovanskem svetu sploh prvi) in najbolj poznanih primerov takšne vrste obreda, kjer je bila – to nam kaže tudi opis ustoličenja čeških knezov³⁸ – posaditev na prestol odločilno simbolno dejanje, ki je uzakonilo oblast posameznega kneza. Prestol karantanskih knezov, knežji kamen, ki je nekoč stal pri Krnskem gradu, »je najstarejši po verodostojnih zgodovinskih virih uporabljeni in ohranjeni simbol oblasti v vsem vzhodnoalpskem prostoru«. ³⁹

Povsem mogoče je, da so tudi Karniolci predajali oblast svojemu knezu na podoben način kot Karantanci. Po običaju, zapisanem že pred sredo 15. stoletja je moral kosez, ki je imel v fevdu (gospodarski) dvor na vzhodnem obrobju Ljubljane, ob prihodu deželnega kneza peljati v slavnostnem sprevodu slovesno okrašenega vola v Ljubljano in ga oddati vladarjevi kuhinji. Zadnjič je imetnik tega koseškega fevda oddal vola ob dednem poklonu Karla VI. leta 1728. Nedvomno je bila oddaja vola prvotno povezana le s prihodom deželnega kneza ob priložnosti dednega poklona (in ne vsakokrat) in tudi oddaja živali za kuhinjo bo prejkone napačno razumljen prvotni pomen običaja. Poleg tega je isti skupini kosezov pripadal kosez, ki se je imenoval Kamnár in ki ni bil v nobeni zvezi s kamnoseštvom ali kamnolom. Kosez, kamen, dedni poklon, okrašen vol, slovesen sprevod – vse to spominja na koroški obred ustoličevanja, ki ima vzporednice tudi drugod po slovanskem svetu, in novoveški običaj z obrobja Ljubljane bi lahko skrival spomin na obred, s katerim se je nekdanj izročala oblast karniolskim knezom. ⁴⁰

31 Wolfram, Salzburg, Bayern, Österreich (kot v op. 12) 306 sl.

32 Monumenta historica ducatus Carinthiae III (Hg. August Jaksch, Klagenfurt 1904) št. 205. V drugi tradicijski notici, zapisani na istem pergamentu, pa se omenjajo *testes tracti per aures in testes Scлауigenę*. Prim. Sergij Vilfan Zgodovinska pravotvornost in Slovenci (Ljubljana, 1996) 162 sl.

33 Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II (Zagreb 1972) 109; Wenskus, Stammbildung (kot v op. 8) 320.

34 Rajko Bratož, Začetki oglejskega misijona med Slovani. Sestanek škofov »ad ripas danubii« in sinoda v Čedadu, v: Vilfanov zbornik (ur. V. Rajšp, E. Bruckmüller, Ljubljana, 1999) 84 in op. 25.

35 O ustoličevanju karantanskih knezov in pozneje koroških vojvod še vedno temeljno delo Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev (Ljubljana, 1952).

36 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Hg. F. Lošek, MGH Studien und Texte 15, Hannover 1997) c. 4.

37 Podrobneje glede gornjih izvajanj gl. Štih, Plemenske in državne tvorbe (kot v op. 10) 30 sl.

38 Roderich Schmidt, Die Einsetzung der böhmischen Herzöge auf den Thron zu Prag, v: Aspekte der Nationenbildung im Mittelalter (Nations 1, Hg. H. Beumann, W. Schröder, Sigmaringen 1978) 439 sl.

39 Wolfram, Karantanija (kot v op. 12) 179.

40 Vilfan, Zgodovinska pravotvornost (kot v op. 32) 109.

Obredi in simbolna dejanja so bili le zunanji znaki, ki so uzakonili knežjo oblast. Podlaga tej oblasti pa je morala biti neka realna moč, ki si jo je treba predstavljati v obliki skupine organiziranih ljudi, s katerimi je vladarja povezoval obojestranski interes. Med njimi se je ustvarila mreža posebno močnih vezi in odnosov, ki je svojo organizacijsko obliko dobila v instituciji knežjega spremstva (*Gefolgschaft*) oziroma v *družini* slovanske terminologije. To je bila zelo stara organizacijska oblika, ki jo je poznal že germanski svet, povsem uveljavljena, čeprav ne povsod izpričana, pa je bila tudi pri Slovanih.⁴¹ Eden najbolj izpovednih primerov, ki izpričuje pomen knežje družine za (slovanskega) plemenskega kneza, je opis bitke med Guduskani (Gačani) pod njihovim knezom Borna in Ljudevitom Posavskim na Kolpi leta 819 v Frankovskih državnih analih.⁴² Že ob prvem spopadu so Guduskani zapustili svojega kneza, tako da se je Borna rešil le s pomočjo svojih pretorijancev (*praetoriani sui*), ki so ga zaščitili; odpadle Guduskane pa je Borna ponovno pokoril po vrnitvi domov. Izraz pretorijanci Frankovskih državnih analov, ki odseva klasično izobrazbo njihovega pisca in ozračje karolinške renesanse, v katerem so nastali, ne pomeni nič drugega kot vojaško spremstvo oziroma družino, ki je delovala kot knezova osebna garda. Nanjo se je Borna lahko povsem zanesel, medtem ko je plemenska vojska kot organizacija plemena, kateremu je bil Borna sicer knez, očitno delovala tako, da nad njo ni imel neomejenega nadzora: Bornova oblast je bila vse bolj neodvisna od plemenskih struktur in njegovih institucij, čeprav je bila njegova legitimacija – kot kaže njegov naziv *dux Guduscanorum* – gentilna (plemenska). Podoben proces monopoliziranja oblasti v knezovih rokah lahko opazujemo tudi v Karantaniji, kjer je postala knežja oblast dedna znotraj ene rodbine, kjer je knez sam, brez plemenske veče (zbor), lahko odločal o javnopravnih dajatvah in kjer je očitno razpolagal z lastno vojaško silo (družino), s katero je v času verskega razkola med Karantanci, ko si je skoraj nemogoče predstavljati uporabo plemenske vojske, ki so jo sestavljali privrženci ene in druge stranke, zadušil dva protikrščanska upora.⁴³ Z dobrimi razlogi se zdi, da so v Karantaniji vojaško družino kneza tvorili kosezi, katerih odločilna vloga pri ustoličevanju koroških vojvod – bili so ustoličevalci – je najnaravneje razložljiva prav z vojaško vlogo in z neposrednim stikom s knezom, ki je šla družini.⁴⁴

Kneževina Karantancev z zgoraj opisanimi značilnostmi njihove politične ureditve in pravnega reda je bila prva in s tem najstarejša zgodnjersrednjeveška državna organizacija v slovanskem svetu vzhodnoalpskega območja. In tudi primerjava z drugimi slovanskimi ljudstvi na vzhodni frankovski meji od spodnje Labe do češkega in moravskega območja kaže, da je razvoj v Karantaniji v marsikaterem pogledu prehiteval za od dve do tri generacije in da so nekateri pojavi, ki so se tikali njihove državnooblastne organizacije in ki so bili v 9. stoletju splošno razširjeni med slovanskimi klientelnimi kneževinami na vzhodni in jugovzhodni meji frankovske države, prvič dokumentirani prav pri Karantancih.⁴⁵ Razlogov za takšen zgodnejši in hitrejši razvoj v Karantaniji je bilo verjetno več. Pri tem je treba računati, da je imel določeno vlogo tudi njen ugodni položaj v geografsko zaprtem in s tem izoliranem alpskem prostoru, ki se je hkrati nahajal v neke vrste geopolitični praznini med frankovsko in avarsko silo, kar je vsaj olajševalo, če že ne omogočalo, hitrejši notranji razvoj. Podceniti pa ne smemo niti antične dediščine in tradicije, ki sta preživel v zgodnjersrednjeveški slovanski svet vzhodnoalpskega območja v mnogo večji meri, kot se je včasih mislilo,⁴⁶ in na kateri se slovanska ljudstva severno od Donave in vzhodno od Rena, zunaj meja nekdanjega rimskega cesarstva, niso mogla nasloniti. Pomembna značilnost kneževine Karantancev je tudi bila, da se je uspela uveljaviti dolgoročno; nekaj, česar Samova plemenska zveza, ki velja za najstarejšo znano slovansko državno tvorbo nasploh, ni bila zmožna: oblast »prvega slovanskega kralja« je bila institucionalno premalo utemeljena in s Samovo smrtjo je okrog 660 razpadlo tudi njegovo »kraljestvo«.

Tudi pri Karniolcih na ozemlju južno od Karavank se v megljenih obrisih, pogojenih s skromnostjo virov, kažejo oblike državne tvorbe. Konec 8. oziroma v začetku 9. stoletja sta tako v porečjih vzhodnoalpskih rek Drave, Mure in Save hkrati obstajali dve slovanski ljudstvi, organizirani v dve rodovni državni tvorbi. Že zaradi tega je treba pod vprašaj postaviti v slovenski zgodovinski zavesti močno ukoreninjeno predstavo, ki jo je generiralo tudi zgodovinopisje samo, da je bila Karantanija prva slovenska država, če že ne kar prva država

41 Wenskus, *Stammesbildung* (kot v op. 8) 346 sl.; František Graus, *Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa*, v: *Historica* 10 (1965) 39 sl.

42 Radoslav Katičič, *Pretorijanci kneza Borne*, v: *Starohrvatska prosvjeta* 20 (1990) 65 sl.

43 Gl. Grafenauer, *Karantanija* (kot v op. 18) 105 sl.

44 Grafenauer, *Ustoličevanje* (kot v op. 35) 499 sl.

45 Prim. Milko Kos, *Država karantanskih Slovencev*, v: Milko Kos, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*. *Izbrane razprave* (Ljubljana 1985) 185 sl.; Štih, *Plemenske in državne tvorbe* (kot v op. 10) 30 sl.

46 Gl. kratek pregled pri Štih, *Ozemlje Slovenije* (kot v op. 5) 22 sl.

Slovencev, in po kateri je knežji kamen simbol njihove prvobitne državnosti.⁴⁷ Še toliko bolj je treba postaviti pod vprašaj to predstavo, ker je bila z današnjim slovenskim (državnim) ozemljem povezana predvsem Karniola, in ne Karantanija.⁴⁸ Vendar to ni odločilno. Veliko bolj bistveno za to, da ne moremo imeti Karantanije – pa tudi Karniole ne – za prvo slovensko državo, je, da je bila Karantanija državna tvorba Karantancev, in ne Slovencev! Karantanci, katerih etnogeneza je bila v glavnih točkah predstavljena zgoraj, pač niso bili Slovenci. Če bi bili, zakaj so se potem sami sebe imenovali Karantanci? In zakaj so jih s tem imenom označevali tudi njihovi bavarski in langobardski sosede? Prebivalci današnjega koroškega in slovenskega območja so imeli v zgodnjem srednjem veku drugačne etnične identitete, kot jih imajo danes, in slovenska je samo ena (zadnja) med njimi. Karantanci so bili za Slovence prepoznani, da ne rečemo narejeni, šele od Linhartarja in narodnega prepoda naprej, ko je bila narodna zgodovina projicirana v obdobja, ko Slovenci kot etnična skupnost sploh še niso obstajali; s tem so Slovenci dobili lastno zgodovino v času, ki so ga tudi drugi evropski narodi imeli za svojo zibelko. V resnici pa govoriti o Slovencih v zgodnjem srednjem veku ne pome nič drugega kot nacionalizacijo zgodovine za nazaj, kar ni sicer nobena slovenska posebnost. Pomeni ustvarjati imaginarno sliko narodne zgodovine, preden se je ta sploh začela. Slovenci v zgodnjem srednjem veku, to je v času, ko naj bi imeli svojo najbolj gloriozno zgodovino, so kot fatamorgana: vsi jih vidijo, vsi govorijo o njih, v resnici jih pa ni bilo.⁴⁹ Oblikovanje Slovencev kot posebne etnične skupnosti in še posebej kot naroda je namreč v največji meri šele zadeva novega veka in še zlasti časa od konca 18. stoletja naprej. Ne gre pozabiti, da je ime *Slovenci* prvič izpričano šele v predgovoru Trubarjevega Katekizma iz 1550! Plemenske oz. državne tvorbe zgodnjega srednjega veka so bile etnično opredeljene, kot so tudi moderne države nacionalno opredeljene. Vendar med njima ležijo stoletja, ko se je državna pripadnost – pri nas izražena zlasti v obliki deželne pripadnosti – oblikovala po merilih, ki niso bili plemensko-nacionalni. Kontinuiteta med etnično-plemensko državo in nacionalno državo je zato tudi s tega vidika lahko le navidezna in konstrukt, nastal v času nastajanja modernih narodov in njihovih držav.⁵⁰

47 To predstavo je npr. ustvarila celo knjiga takšnega kalibra, kot je Grafenauerjevo Ustoličevanje, ki v naslovu govori o »državi karantanskih Slovencev« (gl. op. 35). Da je šlo pri tem za ustvarjanje zgodovinske slike za domačo rabo, je razvidno iz naslova nemškega povzetka, kjer je povsem korektno govor o državi karantanskih Slovanov (der Staat der Karantaner-slawen).

48 Prim. s tem v zvezi članek, ki ga je kot emocionalno neobremenjen zunanji opazovalec napisal Hans Dietrich Kahl, Wer ist in Kärnten »autochthon«, v: Carinthia I 186 (1996) 419 sl.

49 Podrobneje o celotni problematiki retrogradno nacionalizirane zgodovine: Peter Štih, Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine, v: Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Ljubljana 2006) 25 sl.

50 Sergij Vilfan, Država in dežela od 13. do 18. stoletja, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (Razprave SAZU I/17, 1995) 49.

51 Literatura o prehodu karolinškega Vzhodnofrankovskega kraljestva v srednjeveško cesarstvo in o njenem nadaljnjem državnopravnem razvoju je brezbrežna in polna različnih mnenj. Zainteresirani bralec bo dobra bibliografska in vsebinska izhodišča našel v različnih, na to temo se nanašajočih geslih, ki jih prinaša Lexikon des Mittelalters. Zato za splošen prikaz v naslednjih vrsticah tudi posebej ne navajam literature.

CESARSTVO IN DEŽELE KOT DRŽAVNE TVORBE VIŠKEGA IN POZNEGA SREDNJEGA VEKA

Upravna reforma na jugovzhodu karolinške države leta 828 ni pomenila samo odpravo slovanskih kneževin, kot sta bili Karantanija in Karniola, njihovo preureditev v grofije, ko so grofje, katerih oblastni mandat je izviral od frankovskega vladarja, zamenjali domače plemenske kneze in z njimi povezano rodovno ureditev, ampak se je s to reformo večina slovenskega območja v državnopravnem pogledu prvič navezala na sever: prišla je v okvir bavarske Vzhodne prefekture, ki je bila del kraljestva Ludvika Nemškega, iz katerega se je razvila država vzhodnofrankovskih Karolingov – Vzhodnofrankovska država. Pravno izhodišče za nastanek te države je tvorila vzpostavitev cesarja Ludvika Pobožnega *Ordinatio imperii* iz 817, s katero je razdelil cesarstvo, nastalo s kronanjem njegovega očeta Karla Velikega leta 800 za rimskega cesarja, med tri sinove. Z izumrtjem vzhodnofrankovskih Karolingov 911 so izvolili Franki, Sasi, Bavarci in Švabi za novega kralja frankovskega vojvodo Konrada I., kar je pomenilo odločilni korak v smeri srednjeveškega nemškega kraljestva (*regnum Teutonicum, regnum Germaniae*).⁵¹ Ko je Oton I. sredi 10. stoletja razširil svojo oblast še nad Italiskim kraljestvom (*regnum Italiae*) in se 962 v Rimu okronal za cesarja, je prišlo do obnove cesarstva na zahodu, v katerega je bilo od 1032 vključeno tudi Burgundsko kraljestvo. Tako kot cesarstvo Karla Velikega je tudi to temeljilo na tradiciji antičnega rimskega cesarstva (*imperium Romanum*) in cesarji so od okrog leta 1000 običajno nosili naslov *imperator Romanorum*, cesar Rimljanov. V velikem sporu med imperijem in sacerdocijem o vlogi in mestu cesarstva v krščanskem svetu v visokem srednjem veku, v katerem so papeški koncepti utemeljevali hierarhičen odnos in primat papeža nad cesarjem, je nasprotna stran trdila, da je cesarska oblast dana neposredno od Boga, kar se je navzven odrazilo v novi formuli Sveto cesarstvo, *Sacrum imperium (Romanum)*, ki se prvič pojavi za časa cesarja Friderika I. Barbarose v drugi polovici 12. stoletja. Ko so nemški vladarji po

obdobju medvladja (*interregnum*) v tretji četrtini 13. stoletja tako rekoč opustili imperialno politiko, ki bi pod enim žezlom združevala nemško in italijansko območje in se omejili na dežele nemške polovice cesarstva, je to v naslovu dobilo omejevalni dodatek »nemške narodnostni« (*Sacrum Romanum imperium nationis Germaniace*), ki je postal običajen od konca 15. stoletja naprej. Po Vestfalskem miru 1648, ki je končal tridesetletno vojno in je deželnim knezom in njihovim deželam dokončno priznal suverenostne pravice (*ius territorii et superioritatis* v latinskem, oziroma *droit de souveraineté* v francoskem besedilu mirovnega sporazuma), je bilo cesarstvo le še ohlapna zveza številnih in med seboj zelo različnih samostojnih ozemelj, cesarski naslov pa je bil le še stvar ugleda. Izguba dejanske moči in oblasti je cesarja Franca II. spodbudila, da se je po kronanju Napoleona za francoskega cesarja 1804 okronal kot Franc I. za avstrijskega cesarja; po izstopu držav Renske zveze iz cesarstva 1806 pa je razglasil, da je le-to ugasnilo.

Iz Vzhodnofrankovske države izšlo cesarstvo je bilo sprva neposreden državni okvir, v katerega je bila v obliki mejnih grofij in vojvodin vključena večina slovenskega ozemlja. Po oblikovanju dežel, ki so postajale države, pa je tvorilo zanj le še ohlapen, zunanji državni okvir. Z naselitvijo Madžarov v Panonijo v 10. stoletju je bilo iz okvira cesarstva iztrgano Prekmurje in vključeno v madžarsko kraljestvo, medtem ko so bila istrska mesta – z izjemo Trsta – od druge polovice 13. stoletja pa do 1797 v okviru Beneške republike, pod katere oblast je med 1420 in 1509 spadalo tudi Tolminsko in Bovško. Za prebivalce slovenskega ozemlja je bilo cesarstvo pomembno na več načinov. Nemara najpomembnejši je bil ta, da se je v njegovem okvirju na slovenskem ozemlju uvedel fevdalni gospodarski in družbeni red, ki je stoletja opredeljeval slovensko zgodovino.⁵² Različni politični, kulturni, verski in drugi dogodki ter procesi, ki so potekali znotraj cesarstva – npr. investiturni boj ali zlasti reformacija – so zaradi enotnosti državnega ozemlja imeli večji vpliv na dogajanja na slovenskem območju. Navsezadnje je enoten državni okvir odprl možnost za bavarsko kolonizacijo, katere posledica je bila tudi germanizacija velikega dela zgodnjersrednjeveškega slovanskega naselitvenega prostora med Donavo in Dravo.⁵³ Na drugi strani je zgodnje oblikovanje in stabilnost državne meje proti Hrvaški imelo za posledico to, da je ta politična meja postala tudi etnična meja med Slovenci in Hrvati.⁵⁴ Na takšne načine je cesarstvo postalo dejavnik v slovenski etnogenezi.

Po običajnih, skrajno poenostavljenih in še vedno živih slovenskih zgodovinskih predstavah je bilo cesarstvo tuja država, v kateri so Slovenci kot hlapci živeli – in čudežno preživeli – dobro tisočletje.⁵⁵ S tem se tej državni tvorbi še danes prisojajo značilnosti nacionalne države Nemcev. Takšna predstava je le deloma zrasla na domačem zeljniku 19. stoletja, ko je takratna slovenska politika gradila svojo politično agitacijo tudi s trditvijo, da se je treba končno osvoboditi tisočletnega hlapčevstva in tujega jarma; deloma pa se je izoblikovala pod vplivom in vtisom nemške (zgodovinopisne) literature in propagande v času od Bismarckove pa do Hitlerjeve Nemčije, ki je cesarstvo predstavljalo kot izključno nemško tvorbo in utelešenje germansko-nemške glorioje.⁵⁶ V resnici in poenostavljeno povedano, srednjeveško cesarstvo ni bila nobena nemška nacionalna država, ampak si je prizadevalo biti predvsem obnovljen rimski imperij.⁵⁷ Zato je bil tudi uradni naslov njegovih vladarjev cesar Rimljanov in naslova nemških kraljev niso nikoli nosili, pod svoje žezlo pa niso hoteli združiti le nemško govorečega prebivalstva, ampak različna ljudstva in pokrajine krščanske Evrope. Najbolj jasno je navezavo srednjeveškega cesarstva na rimsko idejo univerzalne države izoblikoval pred tisoč leti mladi cesar Oton III. (994–1002), čigar politični program je bil zajet v devizi Obnova cesarstva Rimljanov (*Renovatio imperii Romanorum*). V znameniti upodobitvi v njemu namenjenemu evangeliarju je prikazan kot cesar, ki se mu poklanjajo poosebljene *Roma*, *Gallia*, *Germania* in *Scлавinia*. Pri tem za nas niti ni bistveno, kaj je točno mišljeno s *Sklavinijo*, kot to, da Otonov cesarski ideal ni bila samo Germanija. Pa tudi ko je cesarstvo v svojem imenu konec 15. stoletja dobilo dodatek »nemške narodnosti«, to ni pomenilo, da se je omejevalo zgolj na pokrajine nemškega jezika. Dodatek, ki se je pojavil, potem ko je cesar Maksimiljan I. pokopal upe na Italijo, je pomenil predvsem, da se je cesarstvo omejevalo na prostor v glavnem severno od Alp.⁵⁸

52 Gl. Vilfan, *Rechtsgeschichte* (kot v op. 6) 68 sl.

53 Milko Kos, *Kolonizacija in populacija v srednjem veku*, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I. Agrarno gospodarstvo* (Ljubljana, 1970) 67 sl.; Bogo Grafenauer, *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje* (Zbirka Zgodovinskega časopisa 10, 1994).

54 Bogo Grafenauer, *Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku*, v: *ZČ* 21 (1967) 23 sl.

55 Prim. Vilfan, *Zgodovinska pravotovitnost* (kot v op. 32) 44 sl.; Štih, *Miti in stereotipi* (kot v op. 49) 39 sl.

56 Gl. npr. Hans-Werner Goetz, *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung* (Darmstadt 1999) 65 sl.

57 Temeljno še vedno: Percy Ernst Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien und Texte zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit*, 2 Bd. (Leipzig-Berlin 1929).

58 Vilfan, *Država in dežela* (kot v op. 50) 58.

Nasploh sta narodnostna pripadnost in nacionalna država miselni kategoriji moderne sveta, ki ju srednji vek ni poznal in srednjeveški vladarji neke nacionalne politike v današnjem smislu niso nikoli vodili. Odnos te države do slovenskega kmeta je bil v bistvu enak, kot ga je imela do njegovega bavarskega ali pa češkega vrstnika. Slovenski izvor in slovenski jezik posameznika sama po sebi nista imela negativne konotacije in nista bila pravno zapostavljena. Res pa je tudi, da nista predstavljala nobene prednosti, in uspešna vključitev v večjezično skupnost cesarstva, v kateri je iz objektivnih razlogov prevladovala nemščina, je bila iz pragmatičnih razlogov pogojena z jezikovno prilagoditvijo. Poenostavljeno – in zato napačno mnenje –, da so Slovenci v takšnem cesarstvu živeli v tuji državi, »meri čas z vatlom in platno s stopinjami«⁵⁹ in tudi na tej ravni po nepotrebnem ustvarja kompleks zgodovinske manjvrednosti, češ da Slovenci niso imeli »lastne« države, s čimer je mišljena nič manj kot lastna nacionalna država. Pri tem se pozablja dvoje: da (srednjeveško) cesarstvo ni bilo nikogaršnja nacionalna država, niti nemška ne, in da so Slovenci, če že uporabljamo ta izraz že za srednji vek, takrat obstajali kot jezikovna skupnost, ki se je v narodno in še zlasti v politično skupnost oblikovala šele v času, ko Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti ni bilo več.

Cesarstvo je svoje državne funkcije na slovenskem ozemlju sprva, okrog preloma tisočletja, opravljalo preko delegiranih nosilcev oblasti, ki so kot vojvode ali mejni grofje načelovali vojvodini Koroški in vencu mejnih grofij (krajin) na njenem jugu in vzhodu: v zgornjem Posavju je to bila Kranjska, v Posavinju Savinjska krajina, ki je prvotno obsegala še velik del Dolenjske, v Podravju je ležala Podravska ali Ptujška krajina, medtem ko je Pomurje med Bruckom in Radgono ležalo v Karantanski krajini. Vojvodina in omenjene krajine so bile izhodišča za postopno oblikovanje dežel Koroške, Kranjske, Štajerske in Goriške, katerih oblikovanja, ki je bilo za vsako deželo posebno in je imelo svoje konkretne pojavne oblike, na tem mestu pač ni mogoče spremljati.⁶⁰ Opozoriti je treba le, da se je tudi glede na širši evropski prostor zelo zgodaj v deželo razvila Štajerska (do konca 12. stoletja) in da je na drugi strani bistveno drugače potekal razvoj v deželo na Koroškem.⁶¹ Čeprav je Koroška postala vojvodina več kot dve stoletji pred Štajersko (1180), se je v deželo razvila šele konec srednjega veka, zakaj prav toliko, kolikor je bil pojav koroške vojvodine leta 976 veličasten, je bil za izoblikovanje dežele tudi nepomemben. Podobno pozno se je v deželo razvila tudi Kranjska, katere razvoj v tej smeri je bil silno zapleten in skrajno nepregleden,⁶² medtem ko je Goriška, kjer so deželno knežjo oblast uveljavili Goriški grofje, bila zopet pojav zase.⁶³

Dežela, ki jo danes običajno razumemo kot geografski pojem, ima kot zgodovinska kategorija predvsem državno-pravni pomen. Zato je toliko bolj razumljivo, da imata v slovensčini samostalnika država in dežela v etimološkem oziru isto korenino, glagol držati.⁶⁴ Nastajajoče dežele so v dolgem zgodovinskem procesu, pogojenim s konkretnimi in specifičnimi razmerami vsakega primera, prevzemale državne funkcije cesarstva, dokler se same niso oblikovale kot države, katerih suverenost je bila, kot je bilo že omenjeno, dokončno potrjena z vestfalskim mirom 1648.⁶⁵ Posledica tega procesa je danes tako nemški kot avstrijski ustavni federalizem, medtem ko sta pri nas propad avstro-ogrske monarhije 1918 in uveljavitev nacionalne države pomenila ukinitvev zgodovinskih dežel, čeprav se je nekdanja deželna zavest pri Slovencih ohranila v obliki pokrajinske zavesti.

Od poznega srednjega veka je bila dežela – in ne več cesarstvo – tisti okvir, v katerem je potekalo življenje ljudi predvsem v političnem, pravnem, vojaškem in od reformacije naprej tudi v verskem pogledu. Ker so dežele večinoma nastale kot izraz dinastične politike, so se razvile iz podlag, ki so bile neodvisne od etnično-jezikovne pripadnosti njenih prebivalcev. Zato dežele v slovenskem prostoru niso bile etnično homogene, kar ne velja samo za Štajersko, Koroško in Goriško, ampak tudi za Kranjsko, kjer so Slovenci (slovensko govoreči Kranjci) imeli sicer večino. Iz istega razloga je bila za takratnega človeka pripadnost posamezni deželi, ki se je pokazala v deželni zavesti, ki jo lahko razumemo tudi kot domovinsko zavest, pomembnejša od etnične. Dobra ilustracija povedanega je – čeprav iz poznejšega obdobja – kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor: po svojem rodu je izviral iz Bergama v severni Italiji, po svoji pisani besedi je bil predvsem Nemeč, govoril

59 Vilfan, Država in dežela (kot v op. 50) 59.

60 Pregledno gl.: Peter Štih – Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva (Ljubljana, 1995) 79 sl.

61 Dober, sodoben pregled za obe deželi prinaša: Heinz Dopsch et al., Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Österreichische Geschichte 1122–1278 (Wien 1999) 270 sl.

62 Ljudmil Hauptmann, Nastanek in razvoj Kranjske (Ljubljana, 1999) 44 sl.

63 Peter Štih, Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob srednji Soči in na Krasu v deželo, v: ZČ 41 (1987) 41 sl.; isti, Die Grafen von Görz als Landesherren in Görz, Krain und Istrien, v: Franz Nikolasch (Hg.), Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1999 (2000) 41 sl.

64 France Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika 1 (Ljubljana, 1976) 100, 119.

65 Okvirni potek razvoja in prenos državnih funkcij od vojvodin in mejnih krajin preko teritorialnih gospostev do dežel gl. v: Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije (Ljubljana 1961) 102 sl.

je nemško in slovensko, živel je v deželi, kjer so veliko večino prebivalstva tvorili Slovenci, po svoji deželni zavesti in pripadnosti pa je bil Kranjec. Glede tega so značilna zlasti posamezna mesta njegove latinske korespondence z znamenito znanstveno družbo Royal Society v Londonu, katere član je postal. Tako 1685 omenja idrijski rudnik in Cerknjsko jezero »v moji domovini, namreč na Kranjskem«. Naslednje leto piše: »Imamo neke živali, ki se imenujejo po nemško Bilch in v našem kranjskem jeziku polhi«, še leto pozneje pa: »To jezero je bilo starim piscem Lugea palus, novejšim Lacus Lugeus, današnjim Latincem je Lacus Cirknizensis, Nemcem Zirknitzer See, in nam Kranjcem je Cerknjsko jezero«. ⁶⁶ To kar velja za Valvasorja, namreč, da se je njegova zavest o pripadnosti ustvarila glede na deželo – domovino, posplošeno velja tudi za zadnjega gorenjskega ali dolenskega kmeta, tako slovensko kot nemško govorečega; oba sta se čutila Kranjca in Kranjska je bila njuna skupna domovina.

Dežela v državnopravnem smislu predstavlja mirovno skupnost, v kateri mir zagotavljajo od vseh priznane sodne in vojaške ustanove in v kateri deželno plemstvo kot nosilec politične moči išče svojo pravico pred najvišjim sodiščem dežele (kakor koli se je to že imenovalo: deželna, dvorna veča (zbor), ograjno sodišče), kateremu kot vladar dežele predseduje deželni knez oziroma gospod. Dežela je tako skupnost, v kateri svoje interese združujejo lokalni plemiški oblastniki, ki nad seboj za nadrejeno oblast priznavajo inštanco deželnega kneza, ki ima najvišjo sodno in vojaško oblast ter zakonodajno moč. Deželo je torej razumeti kot personalno, na konsenzu temelječo zvezo, ki izhaja iz spoznanja, da lahko posameznik eksistira le v povezavi s svojimi stanovskimi sodrugji. Tu se izkazuje skupni interes in povezanost plemiških oblastnikov, ki svojo pripadnost določeni personalni zvezi – deželi – izkazujejo z udeležbo na deželnih zborih pod vodstvom deželnega kneza. Z udeležbo na takšnih zborih, ki so predvsem sodni in na katerih se razrešujejo spori med njimi, pa ti plemiči priznavajo tudi tam veljavna pravila igre, imenovana deželno pravo. Dežela je tako izenačena s področjem veljave deželnega prava, ki je zato osrednji pojem, ki opredeljuje deželo. ⁶⁷ Ker je dežela nastala kot zveza oseb, je njen obseg odvisen od obsega personalne zveze; to je od plemičev, ki se štejejo k njej in njenemu pravu. Z drugimi besedami to pomeni, da dežela ni neko s trdimi mejami omejeno območje, ampak so njene meje spremenljive in do večje tovrstne stabilnosti je prišlo šele, ko se je personalna zveza teritorializirala.

Tako so lahko še v poznem srednjem veku nastajale nove dežele, ki so se iztrgale iz starih deželnih in političnih povezav, pri čemer ni bil slovenski prostor nobena izjema. Zlasti prodorni so bili Goriški grofje, katerih dominij ob srednji Soči s središčem v Gorici jim je uspelo oblikovati v t. i. Zadnjo grofijo Goriško, ki se je kot posebna dežela izločila iz dežele Furlanije, kjer je deželnoknežjo oblast imel oglejski patriarh. ⁶⁸ Podobno so se teritoriji Goriških grofov v Slovenski marki (na Dolenjskem) in v Beli krajini v prvi polovici 14. stoletja izoblikovali v deželo z imenom Grofija v Marki in Metliki, ki se je izločila iz Kranjske in svojo državnost ohranila vse do začetka 16. stoletja; tudi še potem, ko so jo 1374 dedovali Habsburžani in sta Kranjska in Grofija v Marki in Metliki imeli enega in istega deželnega kneza. ⁶⁹ V drugi četrtini 15. stoletja se je, potem ko je cesar Sigismund Luksemburški grofe Celjske povzdignil med državne kneze 1436 in jim podelil tudi pravico do lastnega plemiškega (ograjnega) sodišča na njihovih teritorijih, za kratkih nekaj let iz habsburških dežel Štajerske, Koroške in Kranjske izločila tudi posebna dežela Celjska, ki pa so se ji morali grofje v poravnavi s Habsburžani že 1443 odpovedati. ⁷⁰ Šele izumrtje grofov Celjskih (1456) in izhod boja za njihovo dediščino (1460), ki se je izšel povsem v korist cesarja Friderika III., vojvode in deželnega kneza na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, je dokončno utrdil habsburško oblast v omenjenih treh deželah. Te so se prav pod njim začele trdneje povezovati v »nerazdružljivo telo«, imenovano Notranja Avstrija (od 1500 je vanjo spadala tudi Goriška), ki je med 1564 in 1619 prerasla v samostojno državo, o čemer pa bo beseda tekla že na drugem mestu.

⁶⁶ Branko Reisp, Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society (SAZU, Korespondence pomembnih Slovencev II/8, 1987) 21 (22), 25 (27), 52 (71).

⁶⁷ Tako Otto Brunner, Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter (Wien 1965) 165 sl. Brunnerjevo razumevanje dežele je bilo verificirano na različnih primerih in velja danes za splošno sprejeto. Gl. Otmar Hageneder, Der Landesbegriff bei Otto Brunner, v: Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento (Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient) 13 (1987) 153 sl.; Max Weltin, Der Begriff des Landes bei Otto Brunner und seine Rezeption durch die verfassungsgeschichtliche Forschung, v: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung 70 (1990) 339 sl.

⁶⁸ Gl. op. 63.

⁶⁹ Peter Štih, Dežela Grofija v Marki in Metliki, v: Vilfanov zbornik (ur. V. Rajšp, E. Bruckmüller, Ljubljana 1999) 123 sl.

⁷⁰ Peter Štih, Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele celjske, v: Grafenauerjev zbornik (ur. V. Rajšp, Ljubljana 1996) 227 sl.

POVZETEK

Slovanske plemensko-državne tvorbe zgodnjega srednjega veka

Najstarejša slovanska državna tvorba, ki se je izoblikovala na vzhodnoalpskem območju in v katero je spadal tudi del ozemlja današnje Slovenije (Podravje), je bila kneževina Karantancev. Njihova politična skupnost je bila v nasprotju z rimsko, na teritorialnem načelu organizirano državnostjo opredeljena rodovno in je – tako kot pri drugih zgodnesrednjeveških ljudstvih – temeljila na personalnem načelu. Temeljni nosilec, znotraj katerega je v zgodnjem srednjem potekalo življenje v političnem, družbenem in pravnem pogledu, je bilo namreč ljudstvo oziroma pleme (*gens*). Karantanci so bili slovansko opredeljeno ljudstvo, ki se je v novo etnično skupnost zlilo iz staroselskega romanskega (romaniziranega) prebivalstva koroškega območja, novoselskih Slovanov, Hrvatov in Dudlebov, izključiti pa ni niti avarskih, bolgarskih in germanskih drobcev. Njihova etnogeneza je bila najverjetneje končana najpozneje do začetka 8. stoletja. Takšne zgodnesrednjeveške etnične skupnosti, tj. nekega ljudstva, katerega identiteta je izražena v rodovnem imenu, si brez določenih pravnih norm, ki so lahko še tako rudimentarne, ni mogoče predstavljati. Z drugimi besedami to pomeni, da zajema obstoj etnične skupnosti tudi obstoj političnega okvira, v katerem takšna skupnost živi. Ker je na čelu Karantancev stal knez – ta je bil v svojo oblast in položaj umeščen s posebnim ustoličevalnim obredom, ki je potekal na knežjem kamnu, ki je tako »najstarejši po verodostojnih zgodovinskih virih uporabljeni in ohranjeni simbol oblasti v vsem vzhodnoalpskem prostoru« – imenujemo njihovo državno tvorbo kneževina. Njena pomembna značilnost je bila, da se ji je uspelo uveljaviti dolgoročno; nekaj, česar Samova plemenska zveza, ki velja za najstarejšo poznano slovansko državno tvorbo nasploh, ni bila zmožna: oblast »prvega slovanskega kralja« je bila institucionalno premalo utemeljena in s Samovo smrtjo je okrog 660 razpadlo tudi njegovo »kraljestvo«.

V nasprotju s Karantanci so bili Slovani v Posavju južno od Karavank, ki je še celo 8. stoletje spadalo v Avarski kaganat, politično šibkeje organizirani in še brez individualne etnične identitete: iz furlanske perspektive je bila Karniola še sredi 8. stoletja pokrajina, kjer so živeli ljudje, označeni s kolektivnim plemenskim imenom Slovani. Šele propad avarske države konec 8. stoletja je omogočil, da so se tudi na tem območju začeli etnogenetski procesi, ki so spodbudili nastanek slovanskega ljudstva Karniolcev. V središču današnjega slovenskega prostora se je tako okrog preloma 8. v 9. stoletje izoblikovala plemenska tvorba Karniolcev in Karniola je postala poleg Karantanije druga slovanska rodovna kneževina v vzhodnoalpskem prostoru. Kot neposredni vzhodni sosed Furlanije je med frankovsko-avarsko vojno prišla pod frankovsko oblast. Pri tem je, kot kažejo vzporednice iz neposredne sosesčine, obdržala svojo rodovno ureditev in bila kot klientelna plemenska kneževina z relativno notranjo samostojnostjo vključena v furlansko mejno krajino. Toda najpozneje z reformo leta 828 sta Karantanija in Karniola izgubili svojo rodovno ureditev in notranjo samostojnost.

Konec 8. oziroma v začetku 9. stoletja sta tako v porečjih vzhodnoalpskih rek Drave, Mure in Save hkrati obstajali dve slovanski ljudstvi, organizirani v dve rodovni državni tvorbi. Že zaradi tega je treba pod vprašaj postaviti v slovenski zgodovinski zavesti močno ukoreninjeno predstavo, da je bila Karantanija prva slovenska država, če že ne kar prva država Slovencev. Še toliko bolj je treba postaviti pod vprašaj to predstavo, ker je bila z današnjim slovenskim (državnim) ozemljem povezana predvsem Karniola, in ne Karantanija. Vendar to ni odločilno. Veliko bolj bistveno za to, da ne moremo obravnavati Karantanije – pa tudi Karniole ne – za prvo slovensko državo, je, da je bila Karantanija državna tvorba Karantancev, in ne Slovencev! Karantanci pač niso bili Slovenci. Če bi bili, potem sami sebe ne bi imenovali Karantanci in s tem imenom jih ne bi označevali niti njihovi bavarski in langobardski sosede. Prebivalci današnjega koroškega in slovenskega območja so imeli v zgodnjem srednjem veku pač drugačne etnične identite, kot jih imajo danes, in slovenska je samo ena (zadnja) med njimi. Karantanci so bili za Slovence prepoznani, da ne rečemo narejeni, šele od konca 18. stoletja in narodnega preporoda naprej, ko je bila nacionalna zgodovina projicirana v obdobja, ko Slovenci kot etnična skupnost sploh še niso obstajali; s

tem so Slovenci dobili lastno zgodovino v času, ki so ga tudi drugi evropski narodi imeli za svojo zibelko. V resnici pa ne pomeni govoriti o Slovencih v zgodnjem srednjem veku nič drugega kot nacionalizacijo zgodovine za nazaj, kar ni sicer nobena slovenska posebnost. Pomeni ustvarjati imaginarno sliko nacionalne zgodovine, preden se je ta sploh začela. Slovenci v zgodnjem srednjem veku, to je v času, ko naj bi imeli svojo najbolj gloriozno zgodovino, so kot fatamorgana: vsi jih vidijo, vsi govorijo o njih, v resnici jih pa ni bilo. Oblikovanje Slovencev kot posebne etnične skupnosti in še posebej ko naroda je namreč večinoma šele zadeva novega veka in še zlasti časa od konca 18. stoletja naprej. Plemenske oziroma državne tvorbe zgodnjega srednjega veka so bile etnično opredeljene, kot so tudi moderne države nacionalno opredeljene. Vendar med njimi ležijo stoletja, ko se je državna pripadnost – v slovenskem in širšem prostoru, prikazana zlasti v obliki deželne pripadnosti – oblikovala po merilih, ki niso bili plemensko-nacionalni. Kontinuiteta med etnično-plemensko državo in nacionalno državo je zato tudi s tega vidika lahko le navidezna in konstrukt, nastal ob nastajanju modernih narodov in njihovih držav.

Cesarstvo in dežele kot državne tvorbe visokega in poznega srednjega veka

Iz Vzhodnofrankovske države izšlo cesarstvo, ki je konec srednjega veka dobilo naslov Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti (*Sacrum Romanum imperium nationis Germanicae*) in je bilo sprva neposreden državni okvir, v katerega je bila v obliki mejnih grofij in vojvodin vključena večina slovenskega ozemlja. Po nastajanju dežel, ki so postajale države, pa je tvorilo zanj le še ohlapen, zunanji državni okvir. Za prebivalce slovenskega ozemlja je bilo cesarstvo pomembno zaradi več dejavnikov: v njegovem okvirju sta na slovenskem ozemlju uvedla fevdalni gospodarski in družbeni red, ki je stoletja opredeljeval slovensko zgodovino; različni politični, kulturni, verski in drugi dogodki ter procesi, ki so se dogajali znotraj cesarstva – npr. investiturni boj ali zlasti reformacija – so zaradi enotnosti državnega ozemlja imeli večji vpliv na dogajanja v slovenskem prostoru ipd. Navsezadnje je enoten državni okvir odprl možnost za bavarsko kolonizacijo, katere posledica je bila tudi germanizacija velikega dela zgodnesrednjeveškega slovanskega naselitvenega prostora med Donavo in Dravo. Na drugi strani je zgodnje oblikovanje in stabilnost državne meje proti Hrvaški imelo za posledico, da je ta politična meja postala tudi etnična meja med Slovenci in Hrvati. Tako je cesarstvo postalo dejavnik v slovenski etnogenezi.

Po običajnih, a skrajno poenostavljenih predstavah je bilo to cesarstvo tuja država, v kateri so Slovenci kot hlapci živeli – in čudežno preživeli – dobro tisočletje. S tem se tej državni tvorbi še danes prisojajo značilnosti nacionalne države Nemcev. V resnici srednjeveško cesarstvo ni bila nobena nemška nacionalna država, ampak si je prizadevalo biti predvsem obnovljen rimski imperij. Zato je bil tudi uradni naslov njegovih vladarjev cesar Rimljanov in naslova nemških kraljev niso nikoli nosili, pod svoje žezlo pa niso hoteli združiti le nemško govorečega prebivalstva, ampak različna ljudstva in pokrajine krščanske Evrope. Pa tudi ko je cesarstvo v svojem imenu konec 15. stoletja dobilo dodatek »nemške narodnosti«, to ni pomenilo, da se je omejevalo zgolj na pokrajine nemškega jezika, ampak predvsem, da se je cesarstvo omejevalo na prostor v glavnem severno od Alp. Nasploh sta narodnostna pripadnost in nacionalna država miselni kategoriji modernega sveta, ki ju srednji vek ni poznal in srednjeveški vladarji neke nacionalne politike v današnjem smislu niso nikoli vodili. Odnos te države do slovenskega kmeta je bil v bistvu enak, kot ga je imela do njegovega bavarskega ali pa češkega vrstnika. Slovenski izvor in slovenski jezik posameznika sama po sebi nista imela negativne konotacije in nista bila pravno zapostavljena. Res pa je tudi, da nista predstavljala nobene prednosti in uspešna vključitev v večjezično skupnost cesarstva, v kateri je iz objektivnih razlogov prevladovala nemščina, je bila iz pragmatičnih razlogov pogojena z jezikovno prilagoditvijo. Poenostavljeno – in zato napačno – mnenje, da so Slovenci v takšnem cesarstvu živeli v tuji državi, »meri čas z vatlom in platno s stopinjami« in tudi na tej ravni po nepotrebnem ustvarja kompleks zgodovinske manjvrednosti, češ da Slovenci niso imeli »lastne« države, s čimer je mišljena nič manj kot lastna nacionalna država. Pri tem se pozablja dvoje: da (srednjeveško) cesarstvo

ni bilo nikogaršnja nacionalna država, niti nemška ne, in da so Slovenci, če že uporabljamo ta izraz že za srednji vek, takrat obstajali kot jezikovna skupnost, ki se je v narodno in še zlasti v politično skupnost oblikovala šele v času, ko Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti ni bilo več.

Od poznega srednjega veka je dežela – in ne več cesarstvo – predstavljala tisti okvir, v katerem je potekalo življenje ljudi predvsem v političnem, pravnem, vojaškem in od reformacije naprej tudi v verskem pogledu. Ker so dežele nastale predvsem kot izraz dinastične politike, so se razvile iz podlag, ki so bile neodvisne od etnično-jezikovne pripadnosti njenih prebivalcev. Zato dežele v slovenskem prostoru niso bile etnično homogene, kar ne velja samo za Štajersko, Koroško in Goriško, ampak tudi za Kranjsko, kjer so Slovenci (slovensko govoreči Kranjci) imeli sicer večino. Iz istega razloga je bila za takratnega človeka pripadnost posamezni deželi, ki se je izražala v deželni zavesti, ki jo lahko razumemo tudi kot domovinsko zavest, pomembnejša od etnične. Dežela, ki jo danes običajno razumemo kot geografski pojem, ima kot zgodovinska kategorija predvsem državnopravni pomen. Zato je toliko bolj razumljivo, da imata v slovenščini samostalnika država in dežela v etimološkem oziru isto korenino, glagol držati. Nastajajoče dežele so v dolgem zgodovinskem procesu, pogojenim s konkretnimi in specifičnimi razmerami vsakega primera, prevzemale državne funkcije cesarstva, dokler se same niso oblikovale kot države, katerih suverenost je bila dokončno potrjena z vestfalskim mirom 1648. Posledica tega procesa je danes tako nemški kot avstrijski ustavni federalizem, medtem ko sta pri nas propad avstro-ogrske monarhije 1918 in uveljavitev nacionalne države pomenila ukinitvev zgodovinskih dežel, čeprav se je nekdanja deželna zavest pri Slovencih ohranila v obliki pokrajinske zavesti.

Barbara Krasnik

NOŠA STARIH SLOVANOV

Od tekstilne surovine do šivanja oblačil. Sprehod skozi izdelavo tkanin pri starih Slovanih

UVOD

Oblačila so že skozi vso zgodovino imela poseben pomen v življenju posameznika. Že od nekdaj izražajo družbeni položaj posameznika, saj so ljudje z oblačili najlažje pokazali, v katero skupino sodijo. Oblačila so povezana z več vidiki, predvsem z družbenimi, kot so: starost, spol, poklic, družbeni položaj, verovanje, verska in etnična pripadnost. Oblačila postavijo v ospredje posameznika in predstavijo predvsem njegov položaj v družbi. Ker se družbe nenehno spreminjajo, se spreminjajo tudi oblačila.¹ Pomislimo samo na kmeta, ki je bil odet v preprosta, večinoma umazana, strgana ali pokrpana oblačila, in na drugi strani na vladajoči in višji sloj, ki se je bohotal v razkošnih oblačilih, sešitih iz najdražjih in najboljših tkanin, ter seveda vedno v brezmadežnem stanju. To nasprotje lahko zasledimo v vsej zgodovini, še posebej izrazito pa v srednjem veku, kjer so razlike postale očitnejše. Kako so se oblačili naši predniki, ki so v zgodnjem srednjem veku prišli na območje Slovenije? Katere dele oblačil so poznali in kako so oblačila izdelali? Ali so sami gojili surovine za izdelavo tkanin in kako so surovino predelovali? Kje najdemo uporabno literaturo in v katerih virih se pojavlja slovanska noša zgodnjega srednjega veka? Ali so kje v Sloveniji ostanki, ki si jih lahko ogledamo? Na vsa ta vprašanja bom odgovorila v nadaljevanju članka.

KATERI VIRI IN LITERATURA SO OHRANJENI IN DOSTOPNI ZA PREUČEVANJE SLOVANSKE NOŠE?

Literatura

Prvi trd oreh, na katerega naletimo, ko se lotimo preučevanja slovanske noše v zgodnjem srednjem veku, je zbiranje primerne literature in pomanjkanje ustreznih virov za raziskovanje, saj jih na Slovenskem skorajda ni. Nekaj stavkov zasledimo v etnološki literaturi, pa še ti so zelo splošni in povzemajo tuje avtorje.² Tako lahko rečem, da literature o noši starih Slovanov v slovenskem jeziku ni. Večino ustrezne literature najdemo v tujih jezikih in v tujini, predvsem na Češkem, kjer je tradicija raziskovanja zgodnjersrednjeveških tkanin močnejša in kjer je na voljo za preučevanje tudi neprimerno več najdb tkanin in pripomočkov za izdelovanje tkanin, kot jih imamo v Sloveniji. Preučevanje tkanin in raziskava zgodnjersrednjeveških tkanin najdb ima močno tradicijo v severnem in severovzhodnem delu Evrope, kjer so leta 1981 ustanovili NESAT – *North European Symposium for Archaeological Textiles*, kjer so združeni strokovnjaki iz vse Evrope. Ukvarjajo se s proučevanjem najdb tkanin v Evropi od prazgodovine in skozi ves srednji vek.

Literatura, ki je dostopna v Sloveniji, vendar v češkem jeziku, je temeljno delo Luborja Niederleja, ki se je intenzivneje ukvarjal s slovansko kulturo in življenjem. Svoja raziskovanja in izsledke je združil v delu »*Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností Slovanských. Oddíl kulturní.*« O oblačilih piše predvsem v zvezku iz leta 1913, ki je posvečen slovanski kulturi, predvsem oblačilni kulturi in arhitekturi, ter v zvezku iz leta 1921.³ Za srednji vek in mlajše dobe pa je na voljo mnogo etnološke lite-

1 BRATHER, Sebastian 2001, *Archäologie der westlichen Slawen, Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh – und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. – Ergänzungsbande zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 30*, str.271.

2 Kot ugotavlja že Angelos Baš, viri o noši na našem območju pred poznim srednjim vekom manjkajo. Avtor povzema raziskave Viktorja Geramba iz leta 1932/35 o avstrijski noši v Vzhodnih Alpah, ta je svoje delo utemeljil na dognanjih Luborja Niederleja in Kazimierza Moszyńskiego o najstarejši noši pri Slovanih, in predlaga, da se obdobje med antiko in srednjim vekom še razišče (BAŠ, Angelos, 1970, *Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju.* – Ljubljana, 11).

3 Knjige so dostopne v Narodni in univerzitetni knjižnici Slovenije (NUK), v Slovanski knjižnici v Ljubljani ter v Narodnem muzeju Slovenije.

rature o oblačilih na Slovenskem, naj omenim le dela Angelosa Baša o oblačilni kulturi na Slovenskem v različnih obdobjih ter dela Marije Makarovič o nošah v Sloveniji.⁴ V letošnji reviji *Arhea* bo izšel obširnejši članek na temo Slovanske noše, ki ga pripravljam za objavo. V njem bodo strnjeni izsledki mojega diplomskega dela *Noša starih Slovanov*.⁵ Vsem pa za pregled staroslovanskega obdobja in tudi drugih obdobj, od starejše kamene dobe naprej, na Slovenskem priporočam knjigo *Zakladi tisočletij, Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, ki je izšla pri založbi Modrijan leta 1999. V knjigi so opisane zgodovinske razmere, predstavljene ključne arheološke najdbe, opisana so mesta in način življenja ljudi na območju Slovenije skozi zgodovino.

Ostanki tkanin in predmetov, povezanih z izdelavo tkanin

Naše znanje o zgodnesrednjeveškem izdelovanju tkanin je omejeno, saj je ohranjenih zelo malo tkanih izdelkov in pripomočkov za izdelovanje tkanin.⁶ S preučevanjem arheoloških tkanin se ukvarjajo različne vede. Poleg kulturnih in umetnostnih zgodovinarjev, konservatorjev in arheologov se s preučevanjem tkanin ukvarjajo še biologi, kemiki in rokodelci. Ostanki tkanin so večinoma ohranjeni kot odtisi na predmetih, na lončenini in na kovinskih predmetih, ki so oksidirali in tako prepojili tkanino, da se je ohranila. Tkanini kot arheološkemu artefaktu se v preteklosti ni posvečalo veliko pozornosti in večinoma je niso upoštevali kot »pravo« najdbo. Arheologi so skozi čas dojeli, da tudi ostanki tkanin štejejo med arheološke najdbe in ob odkritju so le redko izzvali zanimive komentarje, prej so povzročili negotovost ob izkopavanju in vrednotenju. Zelo redko je pri odkritju prihajalo do strokovne interpretacije, kot smo tega vajeni pri najdbah konstrukcij, kovinskih predmetov, lončenine in kosti. Organske ostanke, ki so se prirjavili ohranili na kovinskih predmetih, so večinoma po pomoti odstranili že pri procesu izkopavanja predmeta ali pa pozneje v laboratoriju.⁷ V Sloveniji je ohranjenih malo ostankov zgodnesrednjeveških tkanin. Več zgodnesrednjeveških tkanih ostankov je ohranjenih severneje, v severni in severovzhodni Evropi, predvsem v Skandinaviji, Rusiji, na Poljskem in na Češkem. Najpomembnejše najdišče slovanskih tkanih ostankov je Novgorod.⁸

Večina predmetov in pripomočkov, ki so jih uporabljali za izdelovanje tkanin (statve, drobilniki, pripomočki za česanje, tkalski čolnički itd), so iz lesa ali drugega organskega materiala, ki hitro razpade in jih redko najdejo. Pogosteje so najdeni predmeti iz snovi, ki ne razpade tako hitro, predvsem iz glin in kovin. Večji vpogled v pripomočke in naprave za izdelavo tkanin, postopke izdelave tkanih izdelkov in predelavo tkanin, predvsem pa v oblačila lahko dobimo s študijem pisnih in ikonografskih virov tistega časa. Tudi arheologija poskusov skuša zadnje čase ugotoviti funkcijo najdenih predmetov in tehniko izdelave tkanin v zgodnjem srednjem veku. Poglejmo torej, kje najdemo omembe, opise in upodobitve slovanske noše v virih iz tistega časa.

Pisni viri in upodobitve v pisnih virih

O slovanski obleki zelo skopo pišejo Prokopij, arabski in perzijski geografi, Fredegarjeva kronika iz zgodnjega 8. stoletja, bamberski škof Otto v svoji biografiji ter popotnik, trgovec in kronist Ibrahim ibn Jakub. Najstarejši opis oblačil ob ustoličevanju koroškega kneza podaja t. i. predloga vrinka v nemško pravno knjigo, imenovano Švabsko zrcalo (*Schwabenspiegel*). Predloga naj bi nastala v 11. stoletju.⁹ Opisuje tedanje ustoličevanje, pri katerem kandidata za vojvodo preoblečejo v sivo in rdečo obleko, nataknejo pa mu tudi klobuk. V najpomembnejši nemški knjigi zakonov, Saškem zrcalu (*Sachsenspiegel*), naletimo na upodobitve Slovanov. Zasledimo upodobitve polabskih Slovanov, ki jih v členih zakona imenujejo Wende (Vende), ki je nemško ime tudi za Lužiške Srbe z območja vzhodne Nemčije ob današnji meji s Češko in Poljsko. V Kodeksu iz Višegrada (*Codex Vyssegradensis*) je podoba sv. Vaclava ob ustoličenju v obleki, ki izhaja iz oblačil preprostega človeka. Tako je ob pomembnem dogodku oblekel oblačilo, s katerim se je tudi približal ljudstvu in se z njim nekako simbolično izenačil. Obleka sv. Vaclava je najverjetneje njegova poročna

4 Knjige so dostopne v večini knjižnic v Sloveniji.

5 *Arheo*: arheološka obvestila, glasilo Slovenskega arheološkega društva. Izvodi revije *Arheo* so dostopni v vseh večjih knjižnicah po Sloveniji. Podrobneje o reviji na <http://www.arheologija.si/revija.htm>

6 BŘEZINOVÁ, Helena, 1997, *Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska*. – *Památky Archeologické* 88, št. 1, Praha, 124–177.

7 HÄGG, Inga, 1988, *Textilfunde als Spiegel der Gesellschaft: Erwägungen über das Beispiel Haithabu*. – V: *Bender Jørgensen, Lise; Magnus, Bente in Munksgaard, Elisabeth* (uredniki), *Archaeological Textiles: Report from the 2nd NESAT Symposium 1. – 4. V. 1984, Kopenhagen*, 187.

8 Novgorod leži slabih 200 km jugovzhodno od Sankt Peterburga. Mesto leži tik ob izlivu reke Volhov v jezero Ilmen. Zaradi izjemno ugodnih talnih razmer za ohranitev tkanin je bilo v plasteh od 10.–15. stoletja najdenih več kot 3.000 kosov ostankov tkanin. Mesto je eno izmed najstarejših poznanih mest Vzhodnih Slovanov, v virih omenjeno že leta 859 v Prvi kroniki iz Sofije, v Prvi Novgorodski kroniki pa je bilo omenjeno že pred letom 862, ko je bilo pomembna postojanka na trgovski poti od Baltika do Bizanca

9 PLETERSKI, Andrej, 1997, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*. – Ljubljana, 17.

obleka. Oblečen je v dolge hlače in srajco, ki je okrašena z dekorativno geometrijsko obrobo (glej slika 1). Enako obrobo kot na srajci sv. Vaclava zasledimo tudi na srajci lika na platnici (glej slika 2) Kodeksa iz Echternacha (*Codex Aureus Epternacensis*), ki je nastal med letoma 985 in 991. Upodobljen je Kristus, čigar mučitelj, ki ga zbada s sulico, ima na krajši, do kolen segajoči srajci enako obrobo kot sv. Vaclav v Višegrajskem kodeksu. Ima tudi povezana meča.

Kipci in upodobitve na predmetih

Na več reliefih so upodobljeni liki v noši zgodnjega srednjega veka. V Sloveniji je v cerkvi sv. Jurija na Svetih gorah ob Bistrici nad Sotlo vzdana plošča, na kateri je vrezana človeška figura z v pasu prepasano dolgo tuniko. Reliefi z natančnejšimi upodobitvami so najdeni na Hrvaškem, v Dalmaciji.¹⁰ Več upodobitev in kipcev je na Češkem, Slovaškem, Poljskem in v Rusiji, vendar jih tukaj ne bom omenjala.

IZDELAVA TKANIN V ZGODNJEM SREDNJEM VEKU. KATERE SUROVINE SO UPORABLJALI ZA TKANJE IN KAKŠEN JE BIL POSTOPEK PREDELAVE SUROVIN DO KONČNEGA IZDELKA?

V zgodnjem srednjem veku je bila večina ljudi, ki se je ukvarjala z izdelavo tkanin, vezana na hišno proizvodnjo in na lastne surovine. Vse do začetka 13. stoletja ne moremo govoriti o specializiranih obratih za proizvodnjo tekstila.¹¹ Možnost, da so si pridobili blago na drug način – s trgovino ali z dajatvami – je bila privilegij predstavnikov najvišjih družbenih slojev, ki so si lahko kupili tudi dragocene uvožene tkanine.

Izdelava tkanin je bila večinoma v domeni žensk. Gotovo je bila ena najpomembnejših dolžnosti žena skrb, da je imel vsak član družine primerno obleko, da so bili na voljo vsi potrebni tkani izdelki in da je bilo v gospodinjstvu vedno dovolj preje in blaga za nadaljnjo uporabo. Ne smemo pozabiti, da izdelava tkanin ne obsega le predenja in tkanja, temveč še druge dejavnosti, pri katerih so sodelovali tudi moški. Ti so, na primer, skrbeli za gojenje lanu in konoplje, gojenje in striženje ovc, izdelavo in popravilo predilnih pripomočkov in tkalskih naprav. Po vsej verjetnosti so pomagali tudi pri predenju. Ker je bila potreba po predivu velika, so predli ob vsaki priložnosti. Pri tem so sodelovali vsi člani družine, ki so bili dovolj spretni za opravilo. Vse dejavnosti, ki so bile povezane z izdelavo tkanin, so bile dolgotrajne in so potekale vse leto. Prilagajali so jih ritmu kmečkih opravil. Glavno, najpomembnejše in obenem časovno najdaljše delo pri izdelavi tkanine (predenje in tkanje) so opravljali pozimi. Tkanja na statvah niso poznali v vsakem gospodinjstvu. Statve so razmeroma zapletena naprava, ki zahteva več prostora in zelo spretnega človeka, ki se je pripravil naučiti delati na njih. Najverjetneje si jih je delilo več družin. Ženske so si lahko delile ene statve in so tkale za potrebe lastne družine ali pa je za vse na določen način tkala ena tkalka in je nato razdelila tkanino med posamezne družine. Tkanina, ki so jo izdelovali s pomočjo drobnih pripomočkov (tkanje na mreži za tkanje ali na statvah z deščicami, kvačkanje, pletenje, mreženje), je bila zagotovo narejena v posameznih gospodinjstvih za potrebe članov družine. Prav tako so bila domača opravila razna krojenja tkanin in šivanje oblačil in okraševanje.

Surovine za tkanje

V zgodnjem srednjem veku so pridelovali in za tkanje uporabljali dve skupini surovin; to so vlakna rastlinskega in vlakna živalskega izvora. Med vlakna rastlinskega izvora za izdelavo tkanin v zgodnjem srednjem veku prištevamo predvsem konopljo, lan in koprivo, k vlaknom živalskega izvora pa svilo, živalsko dlako, žimo in tudi človeške lase. Najpogosteje so za tkanje uporabljali lan in ovčjo volno. Izmed vseh materialov, ki se uporabljajo za tkanje, se v zemlji neprimerno najbolje ohranita volna in svila, in to dlje kot rastlinska vlakna.

Slika 1: Sv. Vaclav iz Višegrajskega kodeksa (Avtorica skice: Barbara Krasnik)

Slika 2: Kristusov mučitelj s platnice Kodeksa iz Echternacha, ki ima enako okrašno obrobo kot sv. Vaclav (Avtorica skice: Barbara Krasnik)

¹⁰ Na stranici baptisterija iz 11. stoletja v cerkvi blizu Splita je upodobljen kralj, ob njem pa dva podanika. Eden izmed njiju se kralju klanja. Kralj sedi na prestolu, na glavi ima poveznjeno krono, ogrnjen pa je z

Slika 3: Tkalska utež, predilna utež, ovčarske škarje ter zobci mikalnika ali glavnika. Gradišče nad Bašljem (Hrani Narodni muzeje Slovenije)

Rastlinska vlakna

Vlakna konoplje (*Canabis Sativa*) so svetlosive barve in se uporabljajo kot surovina predvsem za izdelavo vrvi in niti. Te ne zadržujejo vode, da se jih beliti in so zelo odporne ter neprožne. Lan (*Linum Usitatissimum*) je najstarejša tekstilna surovina, znana že iz 7. tisočletja pr. n. št. Iz lanu pridobivajo močna vlakna, ki so zelo odporna in prožna ter primerna za tkanje elastičnih in trdnih tkanin. Vlakna svetlo bež barve se dobro belijo, vendar slabše barvajo. So zelo fina, dobro vpijajo vodo in se prav tako dobro sušijo. Steblo koprive (*Urtica Dioica*) vsebuje dolga in odporna vlakna, ki so zelo fina in skoraj bela. Zelo dobro se jih dá barvati in dobro vpijajo vodo.

Živalska vlakna

Izmed živalskih vlaken je bila zagotovo najdostopnejša volna. Ovce so gojili tako zaradi volne kot tudi zaradi mleka in mesa. Za časa Slovanov so v Evropi gojili dve vrsti ovac; *Ovis aries studeri quaerst* in *Ovis aries palustris Rutimeyer*.¹² Tkanine, narejene iz ovčje volne, so zelo prožne, dobro se barvajo, zelo dobro vpijajo vlago in so dober izolator.

Svila je v Evropo v zgodnjem srednjem veku prišla izključno z uvozom, vendar ne vemo, ali kot surovina ali kot že izdelano blago. Zagotovo so uvažali že stekano blago in oblačila. Surova svila je bele, svetlorumene, rumene in redkeje rjavkaste ali zelenkaste barve. Ostanke svilenih tkanin so najdeni predvsem v bogatejših grobovih, kar priča o tem, da je bila svila dragocen artikel, ki je bil dostopen samo najvišjim družbenim slojem.

Za izdelavo zelo močnih tkanin so uporabljali konjsko žimo, prav tako pa so za tkanje lahko uporabili celo človeške lase.

Naprave in pripomočki za izdelovanje tkanin

Naprave in pripomočke za izdelovanje tkanin lahko glede na funkcijo razdelimo v tri skupine:

1. pripomočki za pripravo prediva,
2. pripomočki za predenje,
3. naprave za tkanje.

Pripomočki za pripravo prediva

Sem sodijo predmeti, ki so se uporabljali za predelavo surovine do prediva. Tekstilno surovino so najprej namakali in vlažili, lomili, mikali in česali. *Trlico* so uporabljali za trenje stebel lanu in konoplje. Ta so ležala neposredno na zemlji. Da se ne bi premikala, so jih zavarovali tako, da so ob njihovih bočnih straneh v zemljo zabili lesene količke. *Tolkač* je lesen predmet valjaste oblike, ki se je uporabljal za razbijanje lesenih delcev iz rastlinskih vlaken. Potem so uporabili *drobilnik*, lesen pripomoček za drobljenje in s tem odstranjevanje preostalih lesenih nečistoč iz vlaken v lanenih steblih. Za odstranitev še najmanjših lesenih delcev in nečistoč iz rastlinskih vlaken in volne so uporabili *mikalnik*, prav tako so z njim prečesali in uravnali predivo. Po navadi ga je sestavljala lesena plošča z ročajem, na njenem širšem koncu so bile na gosto postavljene vrste železnih zobcev. Za izčesavanje nečistoč iz volne so uporabljali tudi lesene ali kovinske *glavnike* (glej slika 3) z ročaji in z eno ali dvema vrstama močnih zob. Priprava volne je bila nekoliko enostavnejša kot priprava rastlinskih vlaken.

Pripomočki za predenje

Po pripravi tekstilne surovine je sledilo predenje. To je mehanski postopek, pri katerem z enakomernim ravnanjem in z združevanjem vlaken v vzporedne plasti in z medsebojnim prepletanjem vlaken dobimo trdno in enakomerno prejo majhnega premera. Izvajamo ga zato, ker naravna vlakna, razen svilenih, niso dovolj dolga. Tako pri rastlinskih kot tudi pri živalskih vlaknih je postopek predenja enak.¹³

ogrinalom, ki se guba na prsih. Obut je v višje čevlje, goleni pa ima povezane s trakci. Podanika sta oblečena v tuniko z dolgimi rokavi, segajočo do kolen. V pasu sta prepasana, upodobljen pa je tudi pas. Druga upodobitev je iz 9. stoletja iz nadškofije pri Kninu, kjer je upodobljen vojak z mečem ob levem boku. Oblečen je v do kolen segajočo srajco, ki je po spodnjem robu okrašena s krogi, ki dajejo tridimenzionalen vtis in bi lahko predstavljali krzneno obrobo srajce. Viden je še pasni jeziček, ki visi s pasu, torej je bila srajca prepasana.

11 CHARVÁT, Petr, 1990, Pallium sibi nullatenus deponatur: Textilní výroba v rané středověkých na Čechách. – *Archaeologia Historica* 15, Praha, 72.

12 STARÁ – MORAVCOVÁ, Miriam, 1966, Zur problematik der slawische Textilfunde aus dem 9.–14. Jahrhundert. – *Vznik a počátky Slovanů* 6, 251.

13 KOSTELNÍKOVÁ, Marie, 1973, Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě. – *Studie archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně, svazek* 4, Praha, 11.

Ročno vreteno (glej slika 4) je bil osnovni pripomoček pri predenju, sestavljen iz vretenca in predilne uteži, ki je nasajena na vretence. *Vretence* je lesena ali koščena paličica, ki se na prvi četrtini dolžine na mestu, kjer se pritrdi predilna utež, rahlo razširi. Na vretence se je pritrdila predilna utež in skupaj sta sestavljala ročno vreteno. *Predilna utež* (glej slika 4) je kolot, ki ima na sredini odprtino, v katero vstavimo vretence. Služil je kot utež in vztrajnik, s pomočjo katerega sta se vretence in predivo sukala. Predilne uteži so iz različnih materialov: iz mehkih sedimentnih kamnin, gline, kamna (ki so zelo redke) ali roževine. Najdene so tudi uteži, ki so bile celo iz stekla, jantarja, svinca in lesa. *Preslica* je lesena palica, na katero so predice pritrdile predivo in nato z njega vleklo prejo. Položeno je bilo na nižje stojalo ali pa zapičeno v tla. Predilka ga je lahko vzela pod roko, ga pritrdila za pas ali ga držala med nogami. *Motovilo* je dolga lesena palčka v obliki črke T, ki ima na spodnjem koncu viličast zaključek. Na motovilo se je z vretena navila spredena nit, da so jo lahko pred tkanjem tudi pobelili ali barvali in razdelili v posamezne predene ali štrene.

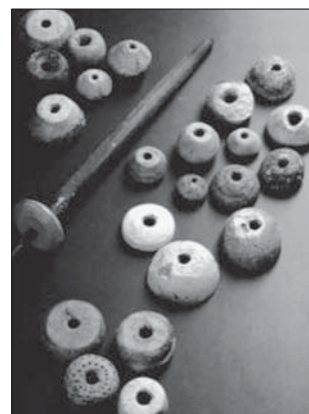
Naprave in pripomočki za tkanje

Za tkanje so uporabljali več vrst tkalskih statev. Najpreprostejše so tkalske statve z *utežmi brez razdelilne palice*. Narejene so bile na tramovih, ki so bili okoli dva metra dvignjeni nad tlemi. Na tramove so bile pritrdene osnovne niti, ki so bile na koncih obtežene z utežmi. *Pokončne statve z razdelilno palico* so sestavljene iz dveh pokončnih tramov, osnovnega valja, na katerega se pritrdi osnova, in iz treh vodoravnih prečk, ki določajo širino statev. Premikajoči del statev je sestavljen iz ene, dveh ali treh palic, vsako drži par vilic. S premikanjem razdelilne palice naprej in nazaj je nastala med osnovnimi nitmi zev, v katero so napeljali votek in tako so stkali tkanino. Poznamo pa tudi *ležeče statve*, kjer je osnova napeta vodoravno, niti osnove so bile speljane preko tkalskih listov, ki jih je tkalec upravljal z nogami. Stopala so bila zataktna za vrvi in privezana od spodaj na liste. Za tkanje pa so poleg statev uporabljali tudi druge naprave oziroma pripomočke. *Mreža za tkanje* je sestavljena iz lesene ploščice, ki je po vsej dolžini preluknjana z zarezi. Skoznje napeljemo osnovo, ki je na enem koncu pritrjena na najbližjo točko, z drugim koncem pa na pas tkalca. *Statve z deščicami* sestavlja sistem več kvadratnih deščic, vsaka ima po štiri luknjice v kotih, nekatere imajo odprtino tudi po sredini. Skozi luknjice napeljemo niti osnove in jih nato na koncih obtežimo z utežmi. Tako so tkali predvsem trakove. Tkanine lahko stkejo tudi drugače. S pletenjem (s prsti ali z iglami), z mreženjem in s kvačkanjem.

Glede na prepletanje osnovnih in votkovih niti, je bilo stkano blago različnih vezav. Najenostavnejša in najtesnejša vezava izmed vseh je *platnena vezava*. Tako izdelane tkanine imajo gladko in enakomerno površino, sprednja in zadnja stran sta enaki.¹⁴ Vezne točke pri *kepru* tvorijo na tkanini poševne vrste, ki potekajo levo ali desno. Sprednja in zadnja stran tkanine sta različni. Za *atlas* vezavo je značilna gladka in enakomerna površina brez vidnih poševnih vrst. Tkanina ima lep sijaj, ni pa močna. *Rips* je različica platnene vezave, kjer se vežejo dve, tri ali več sosednje ležečih osnovnih niti na enak način kot pri platneni vezavi, le da tvorijo prečna rebra. Poznamo pa še posebne vezave, ki jih bom le naštel. To so: dvovotkova tkanina tipa A, dvovotkova tkanina tipa A1, lance, broše, sukljanka, cirkas in ažurne tkanine.¹⁵

Obdelava tkanine

Tkanino so lahko pred šivanjem obdelali. V zgodnjem srednjem veku so jo predvsem belili, barvali, tiskali in valjali. Z *beljenjem* so odstranili sivo obarvanost lanenih in konopljenih vlaken. Najstarejši način je polaganje tkanine na travo, na katero so nato delovali rosa, dež in sončni žarki. *Barvali* so tako, da so s pomočjo rastlin in naravnih izvlečkov kuhali ali lužili prejo ali izdelano tkanino. Dobili so spekter barv od rumene (vodna perunika, poprova dresen), vijolične (sinjezelena robida, prava lakota), zelene (navadna kislica, breskova dresen), rjave (pasje zelišče, navadni oreh) in črne barve (črni bezeg, brogovita).¹⁶ Izdelane tkanine so lahko *potiskali* z nanašanjem barve na leseno ploščo ali pečat, ki je imel vrezan okras. Tega so nato namočili v barvo in odtisnili na tkanino. *Valjali* so volnene tka-

Slika 4: Najpogostejše najdbe so predilne uteži. Na sredini je ročno vreteno. Ajdovski gradec nad Vranjem (Hrani Narodni muzej Slovenije)

¹⁴ Kostelníková 1973, 16, glej op.14

¹⁵ Kostelníková, 1973, 29, glej op.14

¹⁶ HOŁUBOWICZ, Włodzimierz, 1956, Opole w wiekach X – XII. – Katowice, 206 – 207.

nine, kjer je s pomočjo vode, pritiska, toplote in primernih kemikalij prišlo do vzajemnega prepletanja volnenih vlaken in tkanina se je skrčila in s tem pridobila gostoto. Tkanina je po postopku zaradi gostote toplejša in primerna za izdelavo toplejših oblačil. Tako obdelano tkanino imenujemo *sukno*. Po končani izdelavi tkanine je bilo blago pripravljeno za šivanje. Vsaka tkanina, ki je stkana na eni izmed različic tkalskih statev, ima obliko štrikotnika. Da bi služila svojemu namenu, so morali s šivanko, nitjo in škarjami sešiti obleko, pokrivala, vreče in druge potrebščine.

OBLAČILA IN SESTAVNI DELI SLOVANSKE NOŠE. KAKŠNE SO BILE RAZLIKE V OBLAČILIH MED DRUŽBENIMI SLOJI, SPOLI IN KAKŠNA OBLAČILA SO OBLEKLI OB POMEMBNIH DOGODKIH V ŽIVLJENJU POSAMEZNIKA?

Oblačila zahodnih Slovanov so bila predvsem pod vplivom zahodnoevropske mode in skandinavskih dežel, pod katerim je bil tudi zahodni del južnih Slovanov. Na oblačila pa so vplivali še staroselci in prebivalstvo Panonije: Avari, Germani in Romani. Višji sloj vzhodnih in južnih Slovanov se je zgledoval po bizantinskih in orientalskih krojih. Vpliv je najopaznejši na vrhnjih oblačilih in okraskih oblačil, saj so bila ta najprej vidna in najenostavneje je bilo posnemati vrhnja oblačila tujcev.¹⁷

Moška oblačila

Osnovni trije kosi moških oblačil so hlače, srajca in plašč oziroma ogrinjalo. Vpliv rimskih oblačil je viden tudi na slovanskih oblačilih, ki so bila sprva trda, groba in tesnejša. Po vzoru antičnih rimskih oblačil so postala lahkotnejša, bolj usklajena in nagubana. Oblačila so se delila v spodnja in vrhnja oblačila.

Spodnja oblačila so sestavljala oblačila za zaščito spodnjega dela telesa in srajca za zaščito zgornjega dela telesa. Med oblačila za zaščito spodnjega dela telesa sodijo hlače, golenice in trakovi za povezovanje meč. *Hlače* so lahko segale tudi do pasu, lahko pa so bile spuščene nizko na boke. Pritrdili so jih s pasom iz tkanine, z vrvico ali z jermenom. Hlačnice so bile lahko široke in z razporkom ob straneh, lahko pa so bile ozke. Skoraj vedno so bile povezane s trakovi za meča. Glede na letni čas so bile sešite iz različnih tkanin. Pozimi so zanje uporabili volnene tkanine, poleti pa lahke lanene tkanine v rahlejši platneni vezavi. Meča so tesno in na različne načine povezovali z enim ali dvema širokima *trakovoma*, ki sta bila iz usnja, lanenih trakov in volne. Če so z njimi pritrdili še čevlje, so imeli vlogo vezalk (glej slika 2). Lahko so bili tudi okrašeni. Veliko bolj razširjene so bile *golenice* (po obliki si jih predstavljajmo kot ščitnike za goleni). Namenjene so bile povezovanju hlačnic, tako vojakov in vsakdanjih ljudi kot tudi višjega sloja. Temu primerno so bile okrašene in barvaste. Za vojake so bile golenice izdelane iz usnja in okovane s kovinskimi ploščicami, za vsakodnevne potrebe pa so bile izdelane iz tkanine. Golenice, izdelane iz tkanin imenujemo, *gamaše ali dokolenke*. Drug del spodnjih oblačil je bila *srajca*, ki je pokrivala zgornji del telesa in je bila oblečena neposredno na kožo. Srajca je imela širok vratni izrez, da so jo lažje oblekli čez glavo ali pa je imela izrez na prsih. Najdeni so deli srajc, ki so imele vratne izreze zavezane s tkanino ali so se zapirale z gumbi. Rokavi so bili dolgi ali krajši, odvisno od letnega časa. Srajca je bila, če je bila daljša, zaradi lažje hoje izrezana od spredaj ali na strani. Izrezi in razporki so bili obšiti z okrasnimi obrobo, okrašeni so bili tudi robovi srajc in rokavov.

Vrhnja oblačila so bila tista, ki so se oblekla preko spodnjih oblačil. Kot vrhnje oblačilo se oblekli *srajco*, ki je bila sešita iz debelejšje in toplejše tkanine, pogosto iz sukna in je bila različnih dolžin (glej slika 2). Spredaj je imela lahko razporek po vsej dolžini, če ga ni imela, se je oblačila čez glavo. Razporek se je zapiral z gumbi ali pa se je zvezal s trakci. Vrhnja srajca je imela rokave ali pa je bila brez njih. Če je bila brez rokavov, je imela rokave spodnja srajca. Rokavi so bili okrašeni v zapestju in na ramenih s kovinskimi manšetami, še posebej na oblačilih višjega sloja. Srajca je bila po robovih okrašena in obrobljena z okrasnim robom (glej tudi sliko 1), kjer so bili prišiti tudi dragi in poldragi kamni ter kovinski

17 NIEDERLE, Lubor, 1913, *Slovanske starožitnosti, Život starých Slovanů, Základy kulturních starožitností Slovanskýc, oddíl kulturní, dílu I., svazek II.* – Praha, 459.

okraski. Pri preprostejšem sloju je bil rob najpogosteje le izvezen. Obrobljene so bile lahko tudi s krznom. Od 10. in 11. stoletja naprej zasledimo, da so Slovani nosili vrhnje oblačilo z rokavi in razporkom po vsej dolžini spredaj. Takšen površnik se z mlajšim izrazom v slovanskem prostoru imenuje *kabat*. Vrhnja oblačila so bila sešita iz težkih tkanin, tudi iz dragocenih uvoženih tkanin, imela so široke ali ozke rokave, ovratnike in so bila kratka ali dolga. Za daljše površnike se uporablja izraz *kaftan*. V pasu so prepasani s pasom iz volne ali s pasom, ki je bil okrašen z dragimi kamni, srebrnimi in zlatimi ploščicami, največkrat pri bogatejših. Po robovih so bili obšiti z bogatimi obrobami ali z resicami, spredaj pa speti z gumbi ali s trakci. Pozimi so Slovani preko površnika oblekli toplejše, daljše ali krajše *krzveno ogrinjalo*. Krzno so uporabljali za ovratnike, obrobe površnikov in podloge oblačil, ki so bila iz sukna. Nosili pa so tudi oblačila, ki so bila vsa krznena. Preko zgoraj naštetih oblačil so lahko oblekli še *plašč*. Prvi slovanski plašči so bili sešiti iz večjih kosov mehke kožuhovine, najpogosteje iz medvedjega krzna. Lahko so bili sešiti tudi iz večjih kosov gosto tkane tkanine. Plašče so nosili ogrnjene preko levega ramena, tako da sta bila na desnem ramenu speta oba konca z zaponko, gumbom ali zvezana. Desna roka je tako bila prosta in pripravljena za rabo. Če je bil plašč spet pod vratom, je šlo za obredni in slavnostni plašč, saj je pokrival obe roki in oteževal gibanje in tako je bil neuporaben v vsakdanjem življenju. Čevlji so bili usnjeni in so jih s trakci zvezali v gležnju (glej slika 2), lahko pa so bili višji, segajoči nad gleženji. Naglavna *pokrivala* so bila usnjena in krznena, uporabljali pa so jih v hladnejšem delu leta.

Ženska oblačila

O ženskih oblačilih vemo manj kot o moških oblačilih, pogosto pa so oblekle enake kose oblačil kot moški. Tudi ženske so najprej oblekle spodnja oblačila. *Spodnje srajco* so lahko ženske nosile tudi eno preko druge. Zelo verjetno pa je bila spodnja srajca, ki so jo ženske oblekle neposredno na kožo, iz tanjše in bolj fine tkanine kot vrhnja srajca. Bila je krajša, segajoča do kolen in z rokavi. Ženske so lahko oblekle tudi spodnje hlače, segajoče do kolen ali pa so si preko najobčutljivejših delov zavezale kose tkanine.

Vrhnje oblačilo je sestavljala *srajca*, ki je segala pod kolena. V toplejših obdobjih leta so jih ženske nosile neposredno na kožo, tudi brez spodnje srajce. Prvotno je bila ženska srajca sestavljena iz enega kosa široke tkanine, ki je bila ob straneh sešita, podobno kot moška srajca. Če so imele ženske oblečeno samo srajco, so jo prepasale, saj je bilo nespodobno, da bi se ženska pojavila v srajci brez pasu. Za lažjo hojo je bila izrezana ob straneh ali spredaj. Rokavi so bili segajoči do zapestij ali pa jih ni bilo. Najpogosteje so bili široki, ožji pa so bili rokavi spodnje srajce. Tako kot moške so bile lahko okrašene z okrasno obrobo. Ženske so se pred mrazom zavarovale tako, da so preko srajce oblekle še eno, vrhnjo srajco. Za zaščito spodnjega dela telesa so okoli pasu zavezale *predpasnik*, enega spredaj in drugega zadaj. Zgornji del telesa so zaščitile s *suknjiči* ali z volnenimi in krznenimi plašči. Ti so bili lahko tako dolgi, da so poleg zgornjega dela telesa pokrivali tudi spodnji del telesa, v bokih pa so bili prepasani. Med ženskimi in moškimi suknjiči, plašči in ogrinjali ni bilo velike razlike. Za ženske kot tudi za moške plašče so uporabljali enake okrasne prvine in predmete in sešiti so bili iz enakih surovin. Oblačila so se razlikovala po količini okrasov in razporeditvi. *Narokavniki* so iz tkanine sešiti ščitniki za rokave, ki so jih nosile na rokavih spodnjih ali zgornjih srajc. Če so bili vidni, so bili okrašeni in barvasti, lahko so bili tudi krajši od celotne dolžine rokava. O ženskem *plašču in halji*, ki bi se zelo razlikovala od moških kosov, ne vemo veliko, saj nista značilna ženska kosa oblačil, še posebej ne med oblačili preprostih žensk. Oblekle so lahko kar moške krznene plašče ali ogrinjala. Čevlji so bili enaki kot pri moških. Na glavo so ženske poveznile kos tkanine oziroma *ruto*.

Otroška oblačila se niso precej razlikovala od oblačil odraslih. Sestavljena so bila iz enakih kosov oblačil in prav tako okrašena. Prav tako kot med ženskimi in moškimi oblačili je bila razlika med družbenimi sloji.

Oblačila so se razlikovala po namembnosti, saj nikakor niso bila enaka na primer za poroko ali smrt, kot niso niti danes. Tako si lahko že na zunaj videl, s kakšnim namenom

jih kdo nosi, v katerem življenjskem obdobju je, katero družbeno identiteto posameznika odraža in kaj želi z oblačili človek povedati. Poročna obleka preprostega človeka je bila okrašena po robovih z okrasno obrobo. Takšno obrobo ima tudi sv. Vaclav ob kronanju (glej slika 1). Najpogosteje so bila oblačila pokojnih njihova najdragocenejša oblačila. Smrt simbolično predstavlja poroko z onstranskim življenjem. Prav tako je bila tudi med višjim slojem poročna obleka in obleka ob kronanju oziroma ustoličenju mnogokrat ista, saj sta bila oba obreda med najpomembnejšimi mejniki v življenju posameznika.

Oblačila preprostih ljudi nižjega sloja so bila veliko manj podvržena spremembam kot oblačila višjega sloja, ki so se veliko bolj drastično spreminjala skozi čas. Revnejši sloji so tako imeli večinoma le en ali dva kompleta "boljših" oblek, ki so si jih oblekli le za posebne priložnosti, za vsakodnevne opravke pa so imeli preprosta oblačila, ki so jih pogosto za njimi nosili še potomci.

Oblačila višjih slojev v Evropi so si bila podobna in pogosto sestavljena iz enakih delov oblačil. Tkanine in blago je prihajalo do vladajočega in bogatega sloja Evrope iz Bizanca in z Bližnjega vzhoda. Slovanske skupine, ki so živele na meji v stiku s skupinami iz zahodne Evrope, so zagotovo posnemale ali prevzele določene prvine oblačil tudi od svojih sosedov. Višji in vladajoč sloj se je oblačil drugače kot preprosti ljudje. Njihova oblačila so že navzven izražala bogastvo in višje mesto na družbeni lestvici. Sešita so bila iz boljših tkanin in okrašena z dragimi in poldragimi kamni, žlahtnimi kovinami ter z dragocenim krznom. Še bolj bleščeča in dragocena so bila oblačila za posebne priložnosti, ki so bila večinoma sešita iz uvoženega blaga, še posebej svile. Tkanina je bila vezena z zlatimi ali srebrnimi nitmi, vzorci so bili izvezeni po bizantinskih vzorih ali pa je bilo blago uvoženo iz Bizanca. Bizantinski vzori so najvidnejši na oblačilih vladajočih slojev, vendar je samoumevno, da je bizantinski vpliv nekoliko prešel tudi na sloj ljudi, ki so videli vladajoče v razkošnih oblačilih in so želeli tudi sami kupiti in nositi podobna oblačila. Tudi vsakodnevna oblačila višjega sloja so se razlikovala od vsakodnevnih oblačil preprostih ljudi. Ta niso bila tako razkošna kot oblačila za posebne priložnosti, so pa vsekakor bila skrbno sešita in bogato obdelana.

KJE V SLOVENIJI SE LAHKO SREČAMO Z OSTANKI SLOVANSKIH TKANIN IN S PRIPOMOČKI ZA IZDELAVO TKANIN?

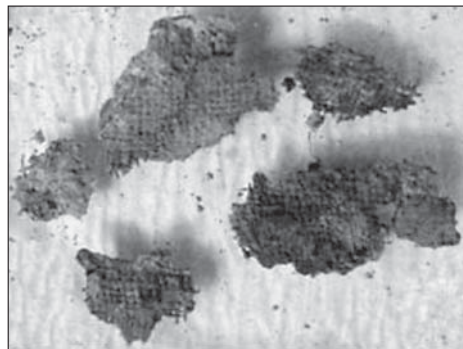
V Sloveniji so pripomočki za izdelavo tkanin in tkanine hranjeni v muzejih. V Narodnem muzeju Slovenije hranijo zaponko z Brda na Bledu, ki je del stalne razstave. Tkanina na zaponki je ohranjena na velikem delu zadnje površine zaponke ter na sprednji strani (glej sliko 5).

V Narodnem muzeju hranijo tudi najdbo predilnih uteži in ročnega vretena iz Ajdovskega Gradca nad Vranjem (glej slika 4) ter ovčarske škarje, tkalsko in predilno utež ter zobce mikalnika ali glavnika iz Gradišča nad Bašljem (glej slika 3). Iz Žal pri Zasipu je ohranjenih pet kosov fine tkanine, stkane iz zelo tankih rastlinskih niti. Tkanina je bila najdena v otroškem grobu (glej slika 6) in jo hranijo v Narodnem muzeju Slovenije.

Na Ptujju je bilo najdenih nekaj predmetov, na katerih je ohranjena tkanina, vendar niso del stalne razstave. To sta dve pasni sponi in del ostroge iz grobišča na ptujskem gradu. Hranijo jih v Pokrajinskem muzeju Ptuj. V Gorenjskem muzeju hranijo nožnico noža iz najdišča Kranj – križišče Iskra, na kateri je ostanek tkanine, ter nož in pasno spono z ostanki tkanine iz Dlesca pri Bodeščah. V Pokrajinskem muzeju Celje hranijo železni dvostranski glavnik za volno. Seveda je še več manjših in posamičnih najdb, predvsem pripomočkov za izdelavo tkanin, kot so posamične predilne uteži in delci ovčarskih škarij in glavnikov. Tkanine kot takšne pa so hranjene le v Narodnem muzeju. Če se želimo srečati z oblačili, ki so jih oblačili člani visoke družbe in višjih razredov, pa nam je najbližja Praga, kjer lahko v muzeju na praškem gradu v stalni zbirki občudujemo zares izvrstne in dih jemajoče tkanine zgodnjerednjeveških vladarjev.

Slika 5: Zaponka z Brda na Bledu. Na desni fotografiji vidimo ostanek tkanine (Hrani Narodni muzej Slovenije)

Slika 6: Žale pri Zasipu, pet kosov fine tkanine iz otroškega groba (hrani Narodni muzej Slovenije)

Slika 7: Poskus rekonstrukcije zgodnesrednjeveške noše pri Slovanih (avtorica: Zinka Dokl)

LITERATURA

- BAŠ, Angelos, 1970, Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju. – Ljubljana.
- BITENC, Polona – KNIFIC, Timotej, 2001, *Od Rimljanov do Slovanov (Predmeti)*. – Ljubljana.
- BRATHER, Sebastian, 2001, Archäologie der westlichen Slawen, Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. – *Ergänzungsbande zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 30*.
- BENEŠOVSKÁ, Klára – BRAVERMANOVÁ, Milena (in drugi), 2003, *The story of Prague castle*. – Praha.
- BŘEZINOVÁ, Helena, 1997, Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska. – *Památky Archeologické 88, št.1*, Praha, 124– 77.
- BŘEZINOVÁ, Helena, 2007, Textilní výroba v českých zemích ve 13.– 15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů. – *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 2*, Praha – Brno.
- BRYCHOVÁ, Jana, 1981, *Tkalcovství a oděv u Slovanů v 6. – 13. Století*. – Praha.
- CEVC, Emilijan, 1952, Dvoje zgodnesrednjeveških figuralnih upodobitev na slovenskih tleh. – *Arheološki vestnik št. 3/2*, 214–249.
- CHARVÁT, Petr 1990, Pallium sibi nullatenus deponatur: Textilní výroba v raně středověkých na Čechách. – *Archaeologia Historica 15*, Praha, 72.
- FREUDENBERG, Brigitte, 1990, Vom Flies zum Faden. – *Experimentelle Archaeologie*. Oldenburg, 450– 452.
- GRAFENAUER, Bogo, 1952, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*. – Ljubljana.
- HÄGG, Inga, 1988, Textilfunde als Spiegel der Gesellschaft: Erwägungen über das Beispiel Haithabu. – V: Bender Jørgensen, Lise; Magnus, Bente in Munksgaard, Elisabeth (uredniki), *Archaeological Textiles: Report from the 2nd NESAT Symposium 1. – 4. V. 1984*, Kopenhagen, 187–196.
- HOŁUBOWICZ, Włodzimierz, 1956, *Opole w wiekach X – XII*. – Katowice.
- KNIFIC, Timotej – PLETESKI, Andrej, 1981, Staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodeščah. – *Arheološki vestnik 32*, 482– 523.
- KNIFIC, Timotej – SAGADIN, Milan, 1991, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*. – Ljubljana.
- KNIFIC, Timotej – PLETESKI, Andrej, 1993, Staroslovansko grobišče v Spodnjih Gorjah pri Zasipu. – *Arheološki vestnik 44*, 235 – 267.

- KNIFIC, Timotej, 2006, Železni zvonci iz Kamniško-Savinjskih Alp. Arheološki pregled. – V: CEVC, Tone (in drugi), *Človek v Alpah. Desetletje (1996–2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. – Ljubljana.
- KOROŠEC, Paola, 1999, *Nekropola na ptujskem gradu, turnirski prostor*. – Ptuj.
- KOSCHORRECK, Walter, 1976, *Der Sachsenspiegel in Bildern. Aus der Heildeberger Bilderhandschrift*. – Frankfurt.
- KOSTELNÍKOVÁ, Marie, 1973, Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě. – *Studie archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně, svazek 4*, Praha.
- MAKAROVIČ, Marija, 1972, Narodna noša Slovenije. – *Slovenski etnograf, št. 23/24, 1970/71*, 53–70.
- MÜLLER, Mechthild, 2003, Die Kleidung nach Quellen des frühen Mittelalters, Textilien und Mode von Karl dem Großen bis Heinrich III. – *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 33*, Berlin.
- NIEDERLE, Lubor, 1913, *Slovanské starožitnosti, Život starých Slovanů, Základy kulturních starožitností Slovanskýc, oddíl kulturní, dílu I., svazek II*. – Praha.
- NIEDERLE, Lubor, 1921, *Slovanské starožitnosti, Život starých Slovanů, Základy kulturních starožitností Slovanskýc, oddíl kulturní, dílu III., svazek I*. – Praha.
- PLETERSKI, Andrej, 1997, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*. – Ljubljana.
- SAGADIN, Milan, 1987, Kranj – križišče Iskra (nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja). – *Katalogi in monografije 24*, Ljubljana.
- STARÁ – MORAVCOVÁ, Miriam, 1966, Zur Problematik der slawische Textilfunde aus dem 9.–14. Jahrhundert. – *Vznik a počátky Slovanů 6*, 247–294.
- ŠTIH, Peter, 1999, *Ustoličevanje koroških vojvod: najstarejša upodobitev 1480*. – Ljubljana.

POVZETEK

O slovanski noši v zgodnjem srednjem veku vemo malo. Težava je v pomanjkanju literature in virov, iz katerih bi lahko črpali o podrobnejšem videzu noše. Vendar poglobljeno preučevanje in zbiranje koristnih informacij iz vseh vrst virov lahko prinese pomembne izsledke.

O oblačilih lahko sklepamo tudi po nakitu, zaponkah, pasnih sponah, jermenčkih in ostankih okraskov, ki jih najdemo, saj so prav tako del noše. Na prvi pogled ponujajo več podatkov tkanine in oblačila, ki so se ohranila kot relikvije v zakladnicah cerkva in v grobovih vladajočih, ki so bili najpogosteje pokopani prav v cerkvi. Vendar so bila ta oblačila največkrat uvožena in po Evropi med seboj podobna in pogosto sestavljena iz enakih delov oblačil. Tako jih lahko uporabimo za ugotovitve in prikaz oblačil vladajočih in bogatih. O oblačilih preprostega sloja pa lahko sklepamo iz grobov, ki niso na reprezentančnih mestih in so na grobiščih ob naselbinah. Slovanske skupine, ki so živele na meji v stiku s skupinami iz zahodne Evrope, so zagotovo posnemale ali prevzele določene prvine oblačil tudi od svojih sosedov. Zaradi vsega zgoraj naštetega je še težje izluščiti nošo neke skupine. Do oblačil preprostega človeka ni segel takšen vpliv iz bližnjih in daljnih tujih dežel kot na oblačila vladajočih in bogatih. Prav v tem sloju pa lahko izluščimo nošo neke skupine.

RODBINA AUERSPERG V SREDNJEM VEKU¹

Auerspergi oz. Turjaški² so nedvomno tista plemiška rodbina, ki je v slovenskem prostoru med najbolj znamenitimi, če ne celo najbolj znamenita. Za to njeno prepoznavnost obstaja več razlogov. Najprej moramo izpostaviti njeno večstoletno, skoraj tisočletno neprekinjeno navzočnost na slovenskih tleh. O tem, od kod Turjaški pravzaprav izvirajo, se še danes krešejo mnenja. Nekateri zagovarjajo stališče, da gre za domačo plemiško rodbino, ki naj bi bila celo povezana z rodом sv. Heme. Vendar za to teorijo ne obstajajo prepričljivi dokazi. Verjetnejša je teorija, da so Turjaški na Kranjsko prišli od drugod, najverjetneje z Bavarskega oziroma Švabskega. Na Švabskem, nedaleč od Augsburga, je namreč v visokem srednjem veku obstajal grad Ursberg (danes je samo še kraj s tem imenom), ki je bil v lasti gospodov s Schwabegga, odvetnikov augsburškega škofa. Nekateri iz rodu Schwabeggov se vsaj od začetka 12. stoletja dalje v virih imenujejo tudi po Ursbergu, torej »de Ursberg«, prav to obliko pa zasledimo tudi v listini iz leta 1162, v kateri se prvič nedvomno in eksplicitno omenja tudi prvi Turjaški na Kranjskem, Engelbert (*Engelberus de Ursperch*). Teorijo o povezavi švabskega Ursberga in kranjskega Turjaka so navajali vsi starejši zgodovinarji (Schönleben, Radics, Czoernig), medtem ko danes mlajši nemški zgodovinarji, ki se ukvarjajo z zgodovino Švabskega, to povezavo zanikajo. Vseeno pa ta teorija ni povsem nemogoča, saj nekatera znamenja kažejo na to, da so bili švabski Schwabeggi v sorodstvu z Ebersbergi, ki so imeli ob prelomu tisočletja krajišniško oblast na Kranjskem. Iz tega bi lahko povlekli tako sorodstveno povezavo Ursberg–Schwabegg–Ebersberg kot tudi geografsko povezavo Bavarska oziroma Švabska–Kranjska in hkrati razložili domnevni prihod Ursbergov –Auerspergov na Kranjsko.

Ob upoštevanju te teorije lahko prihod Turjaških na Kranjsko povežemo z zgodovinskim dogajanjem na slovenskih tleh od druge polovice 10. stoletja dalje. Po končanih madžarskih vpadih (po letu 955) je namreč nemški cesar jugovzhodna območja svojega cesarstva organiziral in začel ponovno vzpostavljati fevdalni red. To je posledično prineslo tudi podeljevanje kraljeve zemlje, s katero je razpolagal vladar. Neizkoriščeno ozemlje in možnost vzpona ter bogatenja sta privabila številne visokoplemiške družine iz notranjosti. Tako je na primer iz Thuringije prišla družina Weimar - Orlamünde, frankovskega izvora so bili Eppensteinci in Spanheimi, največ visokoplemiških rodbin pa je v naše kraje prišlo z Bavarskega. Andechsi, Traungauci (oziroma Otokarji) in poznejši goriški grofje so vsi bavarskega rodu. Mogoče je, da so bili med njimi tudi Auerspergi, ki so vse do sredine 13. stoletja obdržali status svobodnih gospodov in so tvorili elito svobodnega kranjskega plemstva. Čeprav je treba priznati, da tolikšnega ugleda in veljave kot zgoraj omenjene družine le niso dosegali.

Čeprav najstarejša listina, v kateri se nedvomno pojavi neki Auersperg, datira v leto 1162, pa najnovejše raziskave kažejo, da gre verjetno tudi v primeru nekega Engelberta v točno sto let starejši listini (1062) za prvega kranjskega Auersperga. To teorijo zagovarja in tudi s prepričljivimi dokazi podkrepi Peter Štih. Teorijo utemeljuje na podlagi osebnega imena Engelbert, ki je značilen za svobodni rod Turjaških, in na podlagi dolenske posesti, ki je navedena v omenjeni listini in ki jo je imel tako Engelbert iz 11. stoletja kot pozneje turjaška družina. Ne glede na to, ali so Turjaški pri nas od 11. ali pa od 12. stoletja, pa lahko vidimo, da se njihova kontinuirana navzočnost na slovenskih tleh počasi približuje tisočletnici (veliko turjaških vej je sicer izumrlo ali pa so se s slovenskega ozemlja iz takšnih ali drugačnih vzrokov odselile po prvi oz. drugi svetovni vojni, vendar v Ljubljani še živi edina predstavnica te rodbine v Sloveniji, onkologinja dr. Marija Auersperg). K temu fenomenu skoraj tisočletne dokazane navzočnosti Auerspergov pri nas lahko dodamo še drugega – to je dejstvo, da so v vseh teh stoletjih vedno imeli v lasti izvorni grad Turjak in

¹ Prispevek je povzet po Miha Preinfalk: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005. Tam so navedene tudi vse reference ter uporabljeni viri in literatura.

² Treba je razlikovati med Turjaškimi in Turjačani. Prvi so člani plemiške rodbine Auersperg, drugi pa prebivalci kraja Turjak. Podoben primer so tudi Celjski (grofje) in Celjani ali Goriški (grofje) in Goričani.

na njem tudi živeli. Težko bi našli kakšen podoben primer, tako v Sloveniji kot tudi širše, da bi ena rodbina tako dolgo – tako rekoč od začetka do konca (če konec imenujemo njihovo neprostovoljno izselitev in skoraj popolno uničenje grajske stavbe med drugo svetovno vojno) – obdržala svoj izvorni grad.

Prvi Auerspergi na Kranjskem so imeli, kot že omenjeno, status svobodnih gospodov. To v fevdalni hierarhiji pomeni, da nad seboj niso imeli nobenega zemljiškega gospoda, ampak le vladarja. O njihovem takratnem delovanju ne vemo veliko. Običajno se pojavljajo med pričami v listinah, in to vedno na visokih mestih, med drugimi uglednimi plemiškimi rodbinami. Leta 1220 eden izmed njih, Engelbert, tudi sam izda listino, s katero podeli bratom iz Loža vas Sodražico v fevd. Listina je bila izstavljena na »našem gradu Turjak« (*in castro nostro apud Owersperch*), kar je tudi prva in najstarejša znana omemba turjaškega gradu. Tudi to priča o ugledu Turjaških, saj so imeli takrat le redki gospodje na Kranjskem in Štajerskem »prave« gradove. Večina nižjega plemstva je prebivala v neudobnih stolpih in na dvorih. Le maloštevilni ministeriali so se šele ob koncu 13. stoletja dokopali do pravega gradu. Turjaški so imeli kot svobodni gospodje grad v lasti najmanj že v 12. stoletju, če ne že v 11. stoletju.

V zvezi s člani svobodnega rodu Turjaških lahko omenimo še dve zanimivi, a nepreverljivi zgodbi. Prva govori o tem, da se je Engelbert Turjaški (kateri po vrsti, žal ne vemo) v začetku 13. stoletja udeležil križarske vojske in leta 1217 v Sveti deželi tudi umrl. Druga zgodba pa se nanaša na viteški turnir v Brežah leta 1224, na katerem znameniti minesenger Ulrik Lichtensteinski med slavnimi vitezi omenja tudi Turjaškega (brez osebnega imena). Čeprav danes velja, da naj bi bil ta turnir dejansko izmišljen, je dovolj povedno že dejstvo, da je Lichtensteinski sploh omenil enega izmed Turjaških.

Sredi 13. stoletja pa svobodni rod Turjaških nenadoma ugasne. Osebe, ki se od takrat dalje pojavljajo v listinah in imajo pridevek »Turjaški«, očitno niso več pripadale višjemu plemstvu, ampak so izgubile visok družbeni položaj, ki je razviden pri prejšnjih Turjaških. Na ta prelom prva opozori druga ustanovna listina Bernarda Spanheimskega za kostanjeviški samostan iz leta 1249. V njej se med pričami pojavi tudi *nobilis puer de Owersperch*, in to na visokem, petem mestu med skoraj petdesetimi pričami. Druga dva Turjaška, ki sta prav tako navedena med pričami, Herbard in Majnhalm, stojita precej nižje – šele na petintridesetem mestu. Kaj nam pove ta podatek? Najprej je zanesljivo, da Herbard in Majnhalm nista imela enakega statusa kot plemeniti deček z istim priimkom, temveč sta morala biti precej nižje od njega. Plemeniti deček pa je moral imeti tudi višji status kot druge navedene priče (ki so vse po vrsti spanheimski ministeriali), saj ima edini med njimi naziv »plemeniti« (*nobilis* – tj. »svoboden gospod«). Zelo verjetno gre pri tem skrivnostnem dečku še za zadnjega pripadnika starega rodu. Vendar pa je bil očitno plemeniti turjaški deček še zelo mlad, saj se pojavlja brez imena, pa tudi poznejše listine njegovega imena in statusa ne navajajo. Zato je skoraj gotovo, da je kmalu po letu 1249 umrl, z njim pa je dokončno ugasnil tudi njegov svobodni rod.

Tudi v naslednjih listinah se nam ta sprememba statusa Turjaških vedno znova potrjuje. Kot prvo in najbolj očitno zbode v oči dejstvo, da imajo Turjaški nenadoma nesvobodniške nazive (»naš zvesti«, »miles«, ministerial). Nadalje opazimo, da se Turjaški med pričami v listinah ne pojavljajo več na prvih mestih, temveč jih vedno zasledimo nekje bolj proti koncu seznama. Nazadnje na padec »novih« Turjaških opozarja tudi to, da sami niso izdajali listin in da so prejeli hube in posest ne le od drugih ministerialov, temveč tudi od drugih svobodnih gospodov, s katerimi so bili prej po rangi enaki (npr. Konrad Žovneški).

Kdo so bili ti »novi« Turjaški? Tudi tu si zgodovinarji niso enotni. Glavno vprašanje pri tem je, ali gre pri obeh rodovih, svobodnem in ministerialnem, za neko kontinuiteto, zlasti s sorodstvenega stališča, ali ne. Sam se nagibam k zagovornikom teorije kontinuitete. Novi rod je namreč od starega podedoval ime, grad, grb in nekaj malega posesti. Večino stare turjaške posesti, v zgodovinopisju imenovane tudi pragospoštvo Ribnica, ki je pozneje razpadlo na gospoštva Poljane, Čušperk, Kostel, Ribnica in Kočevje, so namreč podedovali gospodje Ortenburški, medtem ko so novi Turjaški skupaj z gradom prevzeli le manjši del posesti.

Zanimivo pa je tudi to, da se člani novega rodu Turjaških v virih pojavljajo že takrat, ko ni še (verjetno) nič kazalo na to, da tečejo visokoplemiški turjaški veji zadnja leta (prvič že leta 1220). Morda je šlo v primeru ministerialnih Turjaških za nezakonsko vejo ali pa vejo, ki je izvirala od dveh, po plemiški hierarhiji neenakovrednih zakonskih partnerjev.

Vendar so si Auerspergi znali hitro povrniti načeti ugled in so se s pametno in pragmatično politiko začeli počasi, a zanesljivo vzpenjati. Vedno so se znali postaviti na pravo stran in vedno so vedeli, katerega gospoda morajo v določenem trenutku podpirati. Okoli leta 1250, ko je na Turjaku prišlo do ključne spremembe, je bila teritorialna posest južno od Ljubljane trdno v rokah koroških vojvod Spanheimov. Stari vojvoda Bernard je takrat še živel in zaradi svojih dveh sinov ni bil v skrbeh za preživetje svojega rodu, čeprav je bil Ulrik še vedno brez otrok, Filip pa je bil zapisan duhovniškemu stanu. V tistem času tako še nič ni kazalo, da bo že slabi dve desetletji pozneje prišlo do menjave dinastij, in položaj Spanheimov se je zdel trden. Zatorej je bila logična posledica izumrtja svobodnih Turjaških prehod njihovega gradu in dela posesti na Spanheime. Prva generacija »novih« Turjaških tako sovпада tudi z zatonom spanheimskega gospodovanja na Kranjskem.

Novo obdobje ne le za Auersperge, temveč za celotno kranjsko plemstvo je nastopilo po letu 1335, ko sta s smrtjo Henrika Tirolsko-Goriškega Kranjska in Koroška tudi *de facto* pripadli Habsburžanom. Pod njihovim okriljem so Turjaški počasi prevzemali tudi pomembne službe. Viljem I. je postal okoli leta 1384 namestnik glavarja v Trstu, njegova žena Elizabeta Čreteška, sicer zelo podjetna in energična ženska, pa je po stopinjah svoje istoimenske matere postala dvorna dama pri Cimburgi Mazovski, materi bodočega cesarja Friderika III. Prvič so prevzeli mesto kranjskega deželnega glavarja (Jurij II.), prevzeli so naziv kranjskih dednih deželnih komornikov in nekaj desetletij pozneje še naziv kranjskih dednih deželnih maršalov. Največji skok je uspel Viljemu »Bogatemu«, ki mu je cesar konec 15. stoletja zaupal kranjsko deželno glavarstvo skupaj z vicedomskim uradom, hkrati pa je postal tudi cesarjev svetnik.

Turjaški pa se niso vzpenjali le politično, temveč tudi gospodarsko. Pri tem so po eni strani spretno izkoriščali deželne gospode, ki so jim v zameno za zvestobo podeljevali različne fevde, po drugi strani pa tudi pametne ženitve. Tako je npr. konec 13. stoletja v njihove roke prišel del Hmeljnika, nekaj desetletij pozneje pa še Gradac v Beli krajini, Rožek in Sovinjak v Istri ter del Otočca. Tudi številčno so se močno okrepili in se v obliki stranskih vej razširili predvsem po Dolenjskem. Konec 14. in v začetku 15. stoletja tako lahko najdemo člane stranskih turjaških vej raztresene po številnih dvorih po Dolenjskem (Iška vas, Račna pri Grosupljem, Prapreče pri Šentjerneju, Jelša, Prežek, Žapuže ...). V 15. stoletju pa se širijo že tudi na Štajersko in celo na Hrvaško (Samobor) in v Spodnjo Avstrijo.

Vendar pa stranske veje do konca srednjega veka večinoma vse izumrejo (nimajo več moških potomcev). Ohrani se le glavna linija s Turjaka, ki se v t. i. veliki delitvi turjaške posesti leta 1467 razdeli na turjaško in šumberško. Dve desetletji predtem sta namreč turjaška brata Volker in Engelhard podedovala obsežno posest po izumrlih sorodnikih Šumberških, zato so se njuni sinovi odločili, da si vso posest razdelijo. Volkerjevi potomci so dobili Šumberk, Engelhardovi pa Turjak. Če k temu prištejemo še dejstvo, da se je v naslednji generaciji, konec 15. stoletja od turjaške veje odcepila še ena veja, ki je v Spodnji Avstriji živela do leta 1944, potem lahko s tem sklenemo obdobje srednjega veka.

Auerspergi so tako v novi vek vstopili kot ena najuglednejših in najpremožnejših kranjskih plemiških rodbin, ki je posegala po najvišjih položajih na deželni in pozneje celo na državni ravni. Leta 1550 so postali baroni, 1630 grofje, z nazivom državnih knezov sredi 17. stoletja pa so dokončno postali del elite na ravni cesarstva. Ta položaj so ohranili vse do razpada Avstro-Ogrske leta 1918 in odprave plemstva.

Nadaljnje raziskave srednjega veka ne le v povezavi s turjaško rodbino, ampak celotne Kranjske oziroma velikega dela slovenskega prostora, bo nedvomno spodbudil tudi na novo odkriti turjaški arhiv. Na Turjaku so namreč grofje Auerspergi vse do leta 1942 hranili izredno bogat arhiv, ki je poleg spisovnega gradiva, ki se je nabiralo skozi stoletja, vseboval tudi srednjeveške in novoveške listine. Po trenutnih raziskavah je arhiv nekje ob koncu 18. stoletja hranil okoli 600 listin, ki so datirale do leta 1500, se pravi do letnice, s

katero omejimo srednji vek na slovenskih tleh, in še okoli 150 novoveških listin. Razlog za tako množico srednjeveških listin tiči tudi v tem, da so Turjaški dedovali po nekaterih izumrlih srednjeveških rodbinah in skupaj z zemljo so v njihovo last prišle tudi listine, ki so se nanašale na to posest. Tako je turjaški arhiv združeval ne le gradivo izumrlih vej znotraj turjaške rodbine, temveč tudi drugih samostojnih rodbin, npr. Čreteških, Šumberških ali štajerskih Kacenštajnskih. Po koncu 18. stoletja se je količina listin v turjaškem arhivu iz različnih razlogov sicer nekoliko zmanjšala, a kljub temu se je do danes ohranilo več sto listin.

V turjaškem arhivu so vsaj od konca 18. stoletja dalje gostili tudi številne raziskovalce, ki so bodisi raziskovali rodbino Auersperg ali pa so jih zanimale listine kot take. Do zdaj daleč najbolj temeljito obdelavo srednjeveških turjaških listin je opravil Franc Komatar, ki je listine večinoma v obliki registrov objavljajl v letih 1905–1910 v *Mitteilungnu des Musealvereins für Krain in Carnioli*. Leta 1942 pa je zadnji predvojni lastnik Turjaka grof Herward Auersperg v strahu pred uničenjem gradu turjaški arhiv odpeljal v furlanski Cervignano, na dom svoje žene Marie-Edith Attems. Kot se je pozneje izkazalo, ni rešil celotnega arhiva, temveč predvsem listine in nekaj malega spisovnega gradiva. V Furlaniji so listine dočakale konec vojne, v začetku 50. let pa jih je grof Auersperg izročil v varstvo grofu Hugu Hencklu - Donner-smarcku na koroški grad Reideben, s katerim je bil tudi sorodstveno povezan – Henckel je bil namreč tast Herwardovega brata Engelberta Auersperga. Na tem gradu so listine še danes, njihov varuh pa je Herwardov nečak Leopold Auersperg, sin Engelberta Auersperga.

Do pred kratkim je zlasti med slovenskimi zgodovinarji veljalo, da je arhiv izgubljen. Bil je namreč zaprt za tuje raziskovalce, Auerspergi niso dajali informacij niti o tem, kje je dejansko skrit. Potem pa mi je leta 2000 po naključju uspelo vzpostaviti stik z Leopoldom Auerspergom, ki me je povabil k sebi in mi pokazal tudi arhiv. Sprva je dovolil omejeno raziskovanje v arhivu, pozneje pa je privolil v ponovno objavo listin. Tega dela sva se lotila z dr. Matjažem Bizjakom z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU, in leta 2008 je izšel prvi del Turjaške knjige listin, ki zajema listine od leta 1218 do 1400.³ Tu je treba še dodati, da se nisva odločila zgolj za objavo še obstoječih listin iz arhiva, temveč za rekonstrukcijo samega arhiva. To pomeni, da skušava po različnih virih ugotoviti, katere, tudi danes izgubljene listine, so nekdanj tvorile turjaški arhiv, in jih vključiti v knjigo. Izkazalo se je, da je kar nekaj listin danes shranjenih v drugih arhivih, npr. v Arhivu Republike Slovenije ali Nadškofijskem arhivu Ljubljana, pa tudi v tujini, največ seveda v arhivu knežje linije Auerspergov, ki ga hranijo na Dunaju. Trenutno je v pripravi druga Turjaška knjiga listin, ki bo zajemala obdobje 15. stoletja, načrtujeva pa tudi tretjo knjigo z novoveškimi turjaškimi listinami, ki do zdaj niso bile nikjer ne objavljene ne uporabljene. Objavljene listine bodo razjasnile marsikatero nejasnost v zvezi s Turjaškimi in Kranjsko in bodo prinesle nove raziskave s področja slovenske srednjeveške zgodovine.

SKLEP

Rodbina Auersperg je kot plemiška rodbina pripadala tistemu družbenemu sloju, ki je imel več stoletij v rokah politični, družbeni, gospodarski in kulturni razvoj na deželni in državni ravni. Zato je preučevanje posameznih plemiških rodbin na Slovenskem in plemstva kot takšnega dejansko preučevanje pomembnega segmenta zgodovine slovenskega prostora. Rodbina Auersperg predstavlja v tem pogledu vzorčno plemiško rodbino, saj spričo njene skoraj tisočletne kontinuirane navzočnosti na slovenskih tleh skorajda ni mogoče najti dogodka ali zgodovinskega procesa, ki se ne bi na takšen ali drugačen način dotaknil tudi Auerspergov. In to ne le na Slovenskem, temveč na širšem območju med Hrvaško in Poljsko, med Francijo in Madžarsko. Zgodovina rodbine Auersperg je tako dejansko zgodovina srednje Evrope v malem. Čeprav vlada v zgodovinopisju zanimanje za Auersperge že več stoletij in je bilo o njihovi zgodovini napisanih kar nekaj znanstvenih in strokovnih del, pa bo turjaški arhiv, ki se ga je veliko ohranilo do danes, nedvomno prinesel še marsikatero novo spoznanje o tej pomembni plemiški rodbini na Slovenskem.

3 Miha Preinfalk in Matjaž Bizjak: Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400). Ljubljana: Založba ZRC, 2008.

POVZETEK

Auerspergi oziroma Turjaški so nedvomno tista plemiška rodbina, ki je na Slovenskem med najznamenitejšimi, če ne celo najznamenitejša. Za to njeno »slavo« obstaja več razlogov, med katerimi lahko na prvem mestu omenimo njeno večstoletno, skoraj tisočletno neprekinjeno navzočnost na slovenskih tleh.

Čeprav najstarejša listina, v kateri se nedvomno pojavi neki Auersperg, datira v leto 1162, pa najnovejše raziskave kažejo, da gre verjetno tudi v primeru nekega Engelberta v točno sto let starejši listini (1062) za prvega kranjskega Auersperga. Na Kranjsko so najverjetneje prišli z Bavarskega oziroma s Švabskega.

Prvi Auerspergi na Kranjskem so imeli status svobodnih gospodov, sredi 13. stoletja pa je ta rod izumrl in nasledil ga ministerialni rod, ki je od svobodnega podedoval ime, grb, grad in del posesti. Vendar so si Auerspergi znali hitro povrniti načeti ugled in so se s pametno in pragmatično politiko začeli počasi, a zanesljivo vzpenjati. Vedno so se znali postaviti na pravo stran in vedno so vedeli, katerega gospoda morajo v določenem trenutku podpirati – Spanheime, Goriške, Habsburžane. Zlasti pod okriljem zadnjih so Turjaški počasi prevzemali tudi pomembne službe.

Nadaljnje raziskave srednjega veka ne le v povezavi s turjaško rodbino, ampak celotne Kranjske oziroma velikega dela slovenskega prostora bo nedvomno spodbudil tudi na novo odkriti turjaški arhiv, katerega rekonstrukcijo v obliki objavljanja listin izdelujeta Miha Preinfalk in Matjaž Bizjak z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU.

Dr. Mojca Kovačič, Filozofska fakulteta v Ljubljani

POLOŽAJ ŽENSK V SREDNJEM VEKU NA SLOVENSKEM

»Vsi ti podatki počivajo bržčas nekje v cerkvenih registrih in računovodskih knjigah; življenje povprečne elizabetinske ženske mora biti nekje raztreseno – ko bi ga mogli zbrati in napraviti iz njega knjigo. Po zahtevnosti bi presegalo moj pogum, sem pomislila, ko sem s pogledom romala po policah, iščoč knjige, ki jih ni bilo, da bi študentkam teh slavnih kolidžev predlagala, naj na novo napišejo zgodovino, čeprav priznam, da je taka, kot jo poznamo, pogosto videti malce čudna, nerealistična in spačena; ampak zakaj ne bi napisale dodatka k zgodovini in mu, seveda, dale čim bolj nesumljiv naslov, tako da ne bi bilo neprimerno, da v njem nastopajo ženske? Pogosto namreč ujamemo bežen pogled nanje v življenjih velikih mož, ko švignejo v ozadje; in pri tem se mi včasih zdi, da skrivaj pomežiknejo, se zasmejejo ali, mogoče, skrijejo solzo.«¹

Raziskovanje življenja žensk v srednjem veku se je v zadnjih treh desetletjih močno razširilo in poživilo dosedanje vedenje o srednjem veku. A žal (je) slovensko zgodovino-pisje temu toku bolj slabo sledi(lo). Pri nas namreč še vedno vidim zelo velik primanjkljaj na področju zgodovine žensk, da o ženski v srednjem veku sploh ne govorim. Z izjemo nekaterih posameznic in posameznikov se le redko spregovori o življenju žensk v srednjem veku. Ne premoremo niti ene knjige, ki bi se dotikala problematike življenja žensk v srednjem veku in kjer bi imeli na enem mestu zbrano pomembno literaturo in vire, s katerimi bi bilo zgodovino žensk mogoče osvetliti. Povsem drugačna slika se kaže v tujini, kjer so na celotnem področju socialne zgodovine že daleč pred nami. V zadnjih tridesetih letih nas je tovrstna tuja literatura malodane preplavila. Tako je mogoče brati o zelo zanimivih temah, kot so zgodovina seksualnega življenja, zgodovina porok, zgodovina mladih deklet in še bi lahko naštevala. Obstaja tudi ogromno splošnih zgodovin žensk. V zadnjem času pa je veliko govora tudi o virih za tovrstno zgodovino.²

S problematiko žensk v srednjem veku na Slovenskem sem se začela ukvarjati že v svoji diplomski nalogi.³ Svoje raziskovanje sem nato nadgrajevala prek magistrske naloge,⁴ v kateri sem se lotila predvsem položaja žensk v srednjeveških mestih, do doktorske disertacije,⁵ kjer so glavno vlogo igrale plemkinje. Za ta prispevek sem se odločila narediti kratko sintezo vsega mojega dozdajšnjega védenja o položaju žensk v srednjem veku na Slovenskem.

Viri, s katerimi sem si pri svojem raziskovanju pomagala, so bili: listine, statuti srednjeveških istrskih mest, kovanci, grbi, pečati, kronike in življenja svetnic.

Daleč največ ohranjenih virov za raziskovanje zgodovine žensk v srednjem veku predstavljajo dela takratnih piscev oziroma umetnikov, tako cerkvenih kot tudi laičnih. V svojih opisovanih ženske narave in zakonske zveze so izjemno zanimivi in slikoviti. Skoraj vsi raziskovalci, ki so se ukvarjali z zgodovino žensk v srednjem veku, so jih citirali in povzemali, čeprav so hkrati poudarjali, da življenje žensk v srednjem veku ni bilo takšno in da je bila praksa nekaj povsem drugega od teorije. Meni se zdi, da jih je treba še kako upoštevati. Na njih namreč gledam kot na današnje medije, ki so v veliki (če ne v poglavitni) meri oblikovali tedanje mišljenje moških o ženskah in močno vplivali tudi na samo obnašanje žensk. Ljudje so to brali, poslušali oziroma gledali, če je šlo za sliko, kot danes beremo revije, dnevno časopisje, knjige, gledamo televizijo, kjer skušajo vplivati in oblikovati naše mnenje z raznimi oddajami, nanizankami, filmi, reklamami in resničnostnimi »šovi«. Ljudje so tudi v srednjem veku brali in poslušali napotke, kako naj živijo in kako naj se obnašajo. Največkrat so ti napotki leteli na ženske oziroma so moškim svetovali, kako naj z ženskami ravnaajo. Ta besedila so brale tudi ženske, ki so popolnoma sprejele splošno uveljavljeno mnenje o ženski

¹ Virginia Woolf, Lastna soba, Založba/*cf. (Lila zbirka), Ljubljana 1998, str. 47.

² Več o problematiki virov glej: Mojca Kovačič, Viri za srednjeveško zgodovino žensk, v: Zgodovinski časopis (=ZČ), 62, 2008, št. 3–4, str. 323–349.

³ Mojca Kovačič, »Prijazne, pobožne, skromne, čednostne in plemenite« – Kako je Paolo Santonino videl in opisal ženske in kako so ženske dejansko živele, v: ZČ, 56, 2002, št. 1–2, str. 95–132.

⁴ Mojca Kovačič, Ženska v srednjem veku na Slovenskem, magistrska naloga (tipkopis), Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2004.

⁵ Mojca Kovačič, Ženska v plemiškem kontekstu na Slovenskem, doktorska disertacija (tipkopis), Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2007.

»slaboumnosti« in napakah ter se oblekle v obleko, ki so jo krojili drugi (največkrat so bili to moški). »Zasmilila se nam je tvoja nesreča in hočemo te iztrgati iz tvoje nevednosti; zaradi nje si tako zaslepljena, da zavračaš tisto, kar z vso gotovostjo veš, in se hočeš pridružiti nekemu mnenju, ki mu ne verjameš, ga ne poznaš, in ki temelji zgolj na nakopičenih tujih predsodkih. Podobna si tistemu bedaku iz vsem znane zgodbe, ki so ga našemili v ženska oblačila, ko je zaspal v mlinu, in ko se je prebudil, je bolj verjel lažem tistih, ki so se iz njega norčevali, češ da se je spremenil v žensko, kot da bi se oprl na lastno izkustvo.«⁶ Takšna protipropaganda pa je seveda vplivala na izoblikovanje miselnosti tako takratnih moških kot tudi samih žensk. Ženske so bile vzgojene na način, da postanejo zveste žene in podrejene svojemu možu. Zaradi tega se jim ni zdelo nič nenavadnega, če so se moški nad njimi celo fizično izživljali. Iz odredb statutov Umaga in Trsta namreč vidimo, da je moški lahko pretepal in kaznoval svojo ženo, svojega sina in priležnico, kolikor je hotel in jo pri tem odnesel brez kakršne koli kazni. Ne glede na to, na kakšen način je to storil, bodisi z orožjem, bodisi s palico, bodisi z roko, bodisi da jih je zbil na tla, in ne glede na to, ali je tekla kri ali ne, mu za svoja dejanja ni bilo treba odgovarjati. Proti nasilnemu soprogu se v obravnavo ni sprejela nobena pritožba, ki bi jo morda vložila žena ali kdo drug, in proti njemu ni bil sprožen postopek.⁷

Ženske so v srednjem veku vedno znova postavljali v položaj nepopolnega moškega, moškega, ki mu nekaj manjka. Ženska je bila opredeljena kot bitje, ki je nesimetrično moškemu, hkrati pa je ženskost pomenila nekaj manj – manj v razmerju do moškega, ki je bil postavljen kot norma, kriterij in osnovno merilo človeškosti.⁸ Ženska je bila preprosto tisto, kar moški ni bil, se pravi ženska ni bila avtonomna, ni bila neodvisna in ni bila tekmovalna, ampak skrbeča, ni bila borbena, temveč se je razdajala. Ona je bila, kar on ni bil. K tej negaciji ženske pa niso vodili samo mizogini predsodki zgodnje moralne in politične filozofije, ki so se ohranili vse do danes, ampak tudi oblikovanje diskurza, ki je pregnalo ženske iz javne sfere v svet biološke reprodukcije in vzgoje.⁹

Že od antike naprej je bilo vse polno raznih pregovorov, načel, medicinskih besedil, teoloških del, besedil in etičnih priročnikov, ki so govorili v prid moškemu nadzoru. V očeh Cerkev kakor tudi med laiki je bilo priporočilo za dober zakon, da mož vlada in žena brezpogojno uboga. Kadar tega ni storila, je imel mož pravico, da svojo ženo disciplinira in kaznuje, saj so tako posvetni kot tudi cerkveni zakoni poudarjali možovo odgovornost za svojo ženo.¹⁰ Tudi iz statutov istrskih mest je povsem jasno, da je bil oče oziroma mož gospodar nežnejšega spola. Brez njegovega dovoljenja se dekle namreč ni smelo poročiti in žena ne samostojno poslovati. V vseh pregledanih statutih je povsem jasno zapisano, da je bil mož ženin varuh, saj je za njo skrbel in z njo tudi upravljal. Žena je bila torej podrejena svojemu možu in pod njegovo oblastjo (*»mulier habens virum et in viri potestate existens«*¹¹). Brez besed in ugovarjanja je morala prenašati tepežke in morebitno prešuštvovanje svojega moža.

Po statutih sodeč, ki so skoraj vedno govorili le o posledicah za ženske, katere so bile zasačene pri prešuštvovanju (izjeme so bili duhovniki in neki primer celjskega lončarskega ceha, kjer je bil tudi moški kaznovan), je bilo žensko prešuštvovanje družbi veliko bolj nevarno kot pa moški skoki čez plot. Statuti Poreča, Buzeta, Dvigrada, Buj in Sv. Lovreča Pazenatičkega so bili *»de muliere in adulterio comprehensa«* povsem jasni. V teh mestih je vsaka ženska, ki je skočila čez plot, za vse večne čase izgubila tako svojo doto kakor tudi vse svoje premičnine in nepremičnine. Vse to je prešlo v roke njenega moža (v nekaterih mestih je svoj delež pobrala tudi komuna).¹² Trst je bil glede poročenih žensk, ki so se na svojo željo telesno združile z nekim moškim, še nekoliko bolj strog. Poleg tega, da je izgubila vse svoje imetje, je bila tudi za vedno izgnana iz mesta. Če si je prešuštnica drznila priti nazaj, jo je bilo treba najprej prebičati in mučiti, nato pa spet izgnati. V Trstu je bila takšna ženska tudi javno osramočena, saj so jo po mestu peljali v spremstvu trobente in drugih instrumentov. Najhujša kazen je v Trstu doletela žensko, ki jo je zaradi prešuštva ovadil lastni mož. Poleg tega, da so vse njene dobrine prešle na zakonskega partnerja, jo je skok čez plot lahko stal tudi glave.¹³ Na edino izjemo naletimo v Pulju in Sv. Lovreču Pazenatičkem. Tukaj sta bila namreč moški in ženska obravnavana enako. V Pulju je oba v primeru prešuštvovanja najprej čakal bič nato pa še izgon. Seveda so tudi v Puli vse do-

6 Christine De Pizan, Knjiga o mestu dam, Delta, Ljubljana 1999, str. 38 in 39.

7 B. Benussi, Lo statuto del comune di Umago (=STUM); v: Atti e memorie, Vol. VIII, Fascicolo 3 e 4, Parenzo 1892, 4. knjiga, 14. člen, str. 291; M. de Szombathely, Statuti di Trieste del 1421 (=STTS); v: AT, vol. XX della III Serie, Trieste 1935, 3. knjiga, 1. člen, str. 162.

8 Eva D. Bahovec, Christine de Pizan in problem začetka; v: Christine de Pizan, Knjiga o mestu dam, str. 8.

9 Marija Jurić Pahor, Narod, identiteta, spol, ZTT EST, Trst 2000, str. 59 in 60.

10 A History of Women. Silences of the Middle Ages (ur. Christiane Klapisch-Zuber), The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 1992, str. 275 in 276.

11 Luigi Morteani, Isola ed i suoi statuti. Gli statuti d'Isola (=STIZ); v: Atti e memorie, Volume IV, Fascicolo 3-4, Presso la Società istriana di Archeologia e Storia patria, Parenzo 1889, 2. knjiga, 16. člen, str. 391.

12 Mirko Zjačić, Sačuvani fragment starog statuta općine Buje iz 1412. godine; v: Jadranski zbornik. Prilozi za povijest Istre, Rijeke, Hrvatskog Pomorja i Gorskog kotara, VII, Rijeka – Pula 1969, 76. člen, str. 402; Mirko Zjačić, Statut grada Poreča iz 1363. godine; v: Monumenta, Vol. XIII, Zagreb 1979, 3. knjiga, 17. člen, str. 147; Mirko Zjačić, Dvigradski statut (=STDV); v: Vjesnik, svezak VI–VII, Rijeka 1961–1962, 70. člen, str. 259; Mirko Zjačić, Statut buzetske općine (=STBUZ); v: Vjesnik, svezak VIII–IX, Rijeka 1963–1964, 87. člen, str. 131 (Mirko Zjačić, Prevod buzetskega statuta (=STBUZ (prevod); v: Vjesnik, Svezak X, Rijeka 1965, str. 176).

13 de Szombathely, STTS, 3. knjiga, 61. člen, str. 276 in 277.

- 14 B. Benussi, *Statuto del comune di Pola (=STPU)*; v: *Atti e memorie*, vol. XXVII, Parenzo 1911, 4. knjiga, 8. člen, str. 269; Jakov Jelinčić, *Statut svetog Lovreča Pazenatičkog* sa posebnim osvrtom na jezične karakteristike (=STsvLP); v: *Vjesnik*, svezak XVIII, Rijeka 1973, 4. knjiga, 45. člen, str. 146.
- 15 Joannis Dluvgosii sev Longini *Historia Polonica libri XII ...*, Lipsiae 1711, str. 188, 189, 191, 318 in 371. Glej v: Janez Mlinar, *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2005, str. 133, 292 in 293.
- 16 Hans Chilian, Barbara von Cilli, *Inaugural-Dissertation der hohen Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig zur Erlangung der Philosophischen Doktorwürde*, Borna-Leipzig, Buchdruckerei Robert Noske 1908, str. 42–44.
- 17 Prihodnja zakonca oziroma njuni starši so sicer morali privoliti v poroko, a ta sporazum med dvema družinama je bil v rimskem pravu zelo neformalen. Bistven je bil namen poročiti se, saj je bilo zakonsko življenje veliko bolj moralno kot pa konkubinacijo. Poroka je pomenila le določeno družbeno formalnost, ki je ločevala zakonski stan od drugih odnosov (Christopher N. L. Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*, Oxford University Press, Oxford 1989, str. 39 in 40).
- 18 Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Hrvatska akademija znanosti in umetnosti, Dubrovnik 1994, str. 60.
- 19 *History of Women*, str. 273; Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1996, str. 254.
- 20 Miroslav Pahor in Janez Šumrada, *Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja (=STPI)*, Viri za zgodovino Slovencev, knjiga deseta, SAZU v Ljubljani, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana 1987, 7. knjiga, 26. člen, str. 529.
- 21 Prevedeno in citirano iz: Christine de Pizan, *The Treasure of the City of Ladies or the Book of Three Virtues*, Penguin Books, London 1985, str. 85: »The young widow should be particularly careful not to say anything about marriage to any person privately, in secret or without the knowledge of her friends, nor should she listen to any talk about it if someone wants to bring up the subject, for such discussions would do her no credit and she could well be deceived. She ought to pay close attention to her friends in the matter of remarriage and take care

brine prešle na prevaranega zakonca, bodisi ženo bodisi moža. Moški, ki je v Sv. Lovreču Pazenatičkem telesno občeval z ženo nekoga drugega v hiši, kjer je ona stanovala, je moral plačati sto liber in za dva meseca mu je bila odvzeta prostost. Polovico manjša kazen pa ga je doletela, če je prešuštvoval zunaj njenega doma. Enako se je zgodilo tudi z žensko, ki je poleg zgoraj določene kazni izgubila še svojo doto.¹⁴ Najverjetneje je bil razlog za hujše kaznovanje ženskega prešuštvovanja strah pred zanositvijo. Če bi ženska namreč zanosila z nekom drugim, moški ne bi dobil svojega zakonitega dediča.

Prešuštva so bile osumljene tudi plemiške žene in tudi zanje so bile kazni dokaj hude. Čeprav so se govorice o morebitnem prešuštvovanju poljske kraljice Ane iz rodbine Celjskih izkazala za neresnične, je bila le-ta nekaj časa celo zaprta na gradu.¹⁵ Prav tako naj bi bile razlog za spor med Barbaro Celjsko, ki so jo takratni pisci že tako ali tako imeli za ničvrednico in prešuštnico, in Sigismundom Luksemburškim njene ljubezenske avanture. Posledica tega prepira je bil Barbarin izgon.¹⁶

Čeprav so nekateri pisci poudarjali ekonomske razlike med ženskami in so jih nagovarjali kot plemkinje, meščanke, prostitutke, kmetice in podobno, so še vedno najpogosteje ženske razlikovali po njihovem zakonskem stanu. Bile so žene, device in vdove. Tudi iz listin je jasno razvidno, kdaj je šlo za neporočeno dekle, kdaj za poročeno žensko in kdaj za vdovo. Tega pri moških ni bilo. A razlika ni bila le v nazivu, temveč je bil položaj neporočenih, poročenih in ovdovelih žensk tudi dejansko drugačen.

V srednjem veku so bile poroke sredstvo, s katerim sta dve plemiški ali meščanski družini ustvarili koristna politična zavezništva. Čeprav je od 4. lateranskega koncila (1215) naprej postala poroka zakrament, za sklenitev zakona pa je bila obvezna medsebojna privolitev ženina in neveste (*consensus*),¹⁷ prihodnja zakonca pri izbiri partnerja nista imela nobene besede. Je že res, da izraz »*matrimonium contrahere*« (skleniti zakon), ki ga navajajo statuti, kaže na to, da je bila poroka priznana kot sporazumni dogovor med možem in ženo, pri čemer je imel duhovnik le vlogo prič, ¹⁸ je po vsej verjetnosti načelo konsenza ostalo samo v besedah, ki sta jih ženin in nevesta izmenjala pred duhovnikom, dejansko pa je odločitev o sklepanju zakonske zveze ostala še naprej predvsem v rokah staršev in njihovih skrbnikov.¹⁹ Iz statotov je razvidno, da se nobeno dekle oziroma ženska ni smela poročiti brez očetovega, materinega, bratovega ali sorodnikovega dovoljenja. V Piranu in Umagu je oče lahko svojo hčerko, ki se ni strinjala z očetovo izbiro njenega prihodnjega moža, celo razdedinil.²⁰ Tudi analiza nekaterih plemiških rodbin je pokazala, da so o porokah svojih otrok odločali starši oziroma, bolje rečeno, očetje. Plemiči so svoje otroke pogostokrat zaročili že v zelo zgodnjem otroštvu in jih poročili takoj, ko so dosegli primerno starost. Po kanonskem pravu so se dekleta smela poročiti pri dvanajstih, fantje pa pri štirinajstih letih. To starostno mejo so okvirno potrjevali tudi srednjeveški mestni statuti. Tako so se lahko dekleta v istrskih srednjeveških mestih omožile med dvanajstim in štirinajstim letom, medtem ko so bili fantje godni za ženitev pri štirinajstih oziroma petnajstih letih. Glede na to, da so bile v srednjem veku zelo pogoste ponovne poroke, je treba vedeti, da moški pri izbiri druge ali tretje žene seveda ni potreboval očetovega soglasja, saj je bilo vprašanje, ali je bil oče takrat še živ. Kot vdova je bila tudi ženska nekoliko bolj samostojna in najverjetneje tudi ona ob ponovni poroki, če ni odšla v samostan ali ostala vdova, ni potrebovala očetovega soglasja. Kljub temu pa je bilo priporočljivo, da ne ukrepa po lastni volji, temveč tudi pri ponovni poroki posluša nasvete drugih. »*Mlada vdova mora biti še posebej previdna in mora povsem molčati o poroki. O tem ne sme govoriti nobeni osebi zasebno, na skrivaj oziroma brez vednosti svojih zaupnikov. Prav tako ne sme poslušati nobenega pogovora o svoji poroki, saj ji takšna diskusija ne bo koristila in zagotovo bo ogoljufana. Kar zadeva ponovno poroko, mora natančno poslušati svoje zaupnike in brez njihove vednosti ne sme storiti ničesar v zvezi z njo. Če se bo namreč poročila po svoji volji in brez iskrene odobritve njenih zaupnikov, se bo močno zmotila. Če bo slabo izbrala in od poroke ne bo imela nobene koristi, se nikomur ne bo smilila in bo izgubila naklonjenost svojih zaupnikov. Zavedati se mora, da oni najverjetneje bolje vedo, kaj je zanjo dobro kakor pa ona sama.*«²¹

V Istri so vdove še naprej strogo nadzorovali in jim postavljali nova pravila. Med njimi je bilo najvidnejše tisto o prepovedi ponovne poroke, zaradi katerega so lahko izgubile

skrbništvo nad svojimi otroki in včasih tudi možnosti dedovanja. Medtem ko je v vseh istrskih mestih, in to ne samo v statutih, temveč tudi v konkretnih primerih,²² mogoče najti to določbo, v celinskih mestih o njej ni ne duha ne sluha. Tukaj so bile vdove gotovo veliko svobodnejše od poročenih žensk, o čemer nam pričajo tudi številne listine, ki so se ohranile vse do danes. Podobno lahko trdimo tudi za plemiške vdove, če se seveda niso ponovno poročile ali odšle v samostan, kar je bilo za plemstvo precej pogost pojav. Cerkev je sicer podpirala, da se vdova ne bi ponovno poročila, a marsikatera vdova je bila zaradi svojega premoženja ali svoje mladosti (starostna razlika med zakoncema je bila zelo velika in gotovo je bila vdova ob smrti svojega moža še precej mlada) zelo iskana družica in zato je poroki težko ubežala. Nekatere vdove so odšle seveda tudi v samostan (morda le kot laične sestre), medtem ko so druge ostale vdove.

Ne samo vdove, temveč tudi številna mlada dekleta so odšla v samostan. Zelo verjetno to ni bila njihova lastna odločitev, ampak so jih tja poslali starši, ker zanje niso zmogli zbrati dovolj denarja, da bi morebitnemu prihodnjemu možu nakazali primerno doto. Dota, ki jo je bilo treba plačati ob vstopu v samostan, je bila navadno res nižja od tiste, ki jo je plemič iz višjega sloja moral plačati ob hčerini poroki, a kljub temu previsoka za dekleta iz nižjih razredov.²³ Zaradi tega so bili samostani namenjeni predvsem plemkinjam ter tu in tam tudi bogatejšim meščankam.²⁴ Dekleta so v samostanih dobile osnovno izobrazbo, tista bolj ambiciozna pa so lahko postala tudi predstojnice samostanov, kar je bila zelo častna funkcija. Redovnice, še bolj pa svetnice so bile v srednjeveški družbi precej cenjene.

Kaj pa je bilo tisto, kar je ženski tako dvignilo vrednost na poročnem trgu? Skoraj zagotovo je bila lastnina posesti tista, ki je žensko naredila tako iskano zakonsko družico. Nekje od 10. do 12. stoletja se je povsod po Evropi uveljavilo načelo, da je posest lahko podedovala tudi ženska, kar predtem ni bilo mogoče. Ženska je seveda lahko dedovala šele takrat, ko ni imela nobenega brata oziroma ta ni bil več živ. Imela pa je prednost pred drugimi bolj oddaljenimi moškimi sorodniki.²⁵

Pri nas so lahko ženske dedovale že dokaj zgodaj, saj je najverjetneje že Hemina babica Ima, ki je živela v drugi polovici 10. stoletja, imela posest, za katero je dobila tudi tržno, novčno in mitninsko pravico, in je na njej leta 975 začela graditi samostan. To družinsko imetje je večinoma podedovala njena vnukinja Hema, ki se je poročila z Viljemom II., mejnim grofom v Savinjski marki in grofom v Brežah. Z njuno poroko se je imetje obeh družin združilo v eno in Viljem II. je postal eden najbogatejših posestnikov na Koroškem. Prav tako je bila poroka in ženska last posesti tisto, kar je pripeljalo andeške grofe na Kranjsko. Če ne bi namreč dela posesti, ki jo je imela v rokah rodbina Weimar - Orlamünde, dedovali hčerki Popona, Sofija in Liutgarda in se Sofija ne bi poročila z Bertoldom II. Andeškim, te visokoplemiške rodbine na Kranjskem prav gotovo ne bi bilo. Za nadaljnjo posestno zgodovino Andeških pa je bila zelo pomembna tudi poroka Henrika IV. s Sofijo Višnjegorsko, ki mu je po smrti njenega očeta Alberta prinesla celotno višnjegorsko dediščino. Poleg tega sta zakonca med letoma 1211 in 1226 dobila še dediščino, ki so jo na Štajerskem in Kranjskem imeli Sofijini bratrance Puchsi. Tudi začetki goriških grofov so bili povezani z ženskami. Preko Hedvige iz Moše, ki je sodila v generacijo vnukov in vnukinj grofa Werihena in se je v drugo omožila z Engelbertom I. Spanheimskim, je namreč ta koroška vojvodska rodbina prišla do posesti v Furlaniji, Vipavski dolini, na Krasu in tudi do posesti Gorice. Njun sin Henrik se je okrog leta 1100 prvi omenjal po Gorici in po vsej verjetnosti je dal prav on zgraditi goriški grad. Hedviga in Engelbert I. sta imela poleg Henrika še hčerko Diemuto, ki je morala biti poročena z Meginhardom III. Albusom. Ravno ta poroka je lurnskim Meginhardincem oziroma rodbini, ki jo pozneje poznamo pod imenom goriški grofje, odprla pot do posesti Gorice. Kot dediščino je Diemuta svojemu sinu Majnhardu I. Goriškemu, ki je bil od 1125 tudi oglejski odvetnik, sicer lahko prepustila posest okrog Gorice, ne pa tudi Gorice same, ki je bila takrat še v lasti njenega brata Henrika. Šele ko je ta leta 1123 umrl brez otrok, je nastopil trenutek, da je Gorica lahko prešla na spanheimske kognatske sorodnike. Preko poroke Engelberta III. z Matildo Črnograjsko so goriški grofje prišli v prvi polovici devetdesetih let 12. stoletja do poreške odvetščine in z njo povezanega fevda v Pazinu ter nekoliko pozneje tudi do velikega šumberškega gospostva v Slovenski

to do nothing about it without them, for it she married by her own choice without their wholehearted consent, she would be greatly at fault. If she made a bad match and no good came of it, no one would ever feel sorry for her and she would lose her friends' favour. She ought to bear in mind that they probably know better how to recognize what is good for her than she herself does.

22 Lujko Margetič, Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668 (=STKP), Pokrajinski arhiv Koper in Center za zgodovinske raziskave Rovinj, Koper, Rovinj 1993, 2. knjiga, 55. člen, str. 77 in 78; Luigi Morteani, STIZ, 2. knjiga, 25. člen, str. 393 in 394; Miroslav Pahor in Janez Šumrada, STPI, 2. knjiga, 23. člen, str. 521; Mirko Zjačić, STBUZ, 94. člen, str. 135 (STBUZ (prevod), str. 180); Mirko Zjačić, STDV, 85. člen, str. 263; Jakov Jelinčić, STsvLP, 3. knjiga, 10. člen, str. 133; B. Benussi, STUM, 3. knjiga, 10. člen, str. 133; Giovanni Radossi, Introduzione allo Statuto di Dignano (=STVO); v: Atti, Volume I, 1970, 2. knjiga, 20. člen, str. 99; B. Benussi, STPU, 2. knjiga, 39. člen, str. 241.

23 Shulamith Shahar, The Fourth Estate. A History of women in the Middle Ages, Methuen, London in New York 1983, str. 38 in 39.

24 Redovnice so ob vstopu v samostan ustanovi najpogosteje prinesle dote v obliki podložniške zemlje. Dohodki so bili namenjeni za njihovo vzdrževanje, včasih pa je bil del dohodkov namenjen za njihov priboljšek. A po njihovi smrti so prešli v trajno last samostana in so bili namenjeni za vzdrževanje celotnega konventa. Glej: Jože Mlinarič, Studeniški dominikanski samostan ok. 1245–1782, Mohorjeva družba, Celje 2005, str. 26.

25 Shulamith Shahar, The Fourth Estate, str. 126–131.

marki. Leta 1237 se je goriški grof Majnhard III. poročil z Adelajdo, eno izmed dveh hčera in polnopravnih dedinj Alberta III., zadnjega moškega predstavnika tirolskih grofov. Ta poroka je imela za goriško grofovsko hišo zelo velike posledice. Namreč, ko je leta 1253 Albert III. umrl, so goriški grofje dedovali celotno dediščino tirolskih grofov. Zanimivo, tudi rodbina Žovneških, poznejših grofov Celjskih, zagotovo ne bi dosegla takšne moči, če si ne bi pridobila velikega dela dediščine grofov Vovbrških, ki jim je leta 1333 prinesla Celje, njihov novi center. Do te dediščine pa so prišli, ker sta bila tako Leopold III. Žovneški kakor tudi njegov nečak Ulrik II. poročena z groficama Vovbrškima. Kako pomembna je bila ta dediščina za Žovneške, se vidi tudi po tem, da so Žovneški prevzeli vovbrški grb. Tri zlate zvezde na modri podlagi so v rodbino mogočnih Celjskih prišle torej po ženski (materini) liniji.²⁶

Srednjeveška družba je bila zelo razslojena in razlike med družbenimi sloji so bile ogromne. Zato so ljudje svoje zakonske partnerje najraje izbirali vsaj v okviru istega družbenega sloja, če si že niso (kar je bilo pogosteje) prizadevali za poročno zvezo z osebo iz višjega družbenega ranga. Čeprav je cerkveni zakon poroke med pripadniki različnih družbenih slojev sicer dopuščal, jih je bilo zelo malo. Torej je bil poleg imetja posesti pri izbiri zakonskega partnerja bržkone zelo pomemben tudi družbeni položaj,²⁷ ki je plemiški rodbini lahko prinesel še kako potrebna politična zaveznitva. Navadno je bila ženska tista, ki se je s poroko spustila po družbeni lestvici navzdol, a primer Barbare Celjske, ki ni bil edini, govori, da so »spretni« očetje tudi svojim hčeram znali poiskati može, ki so bili od njih višje na družbeni lestvici. Takšne poroke so seveda bolj koristile očetom kot pa njihovim hčeram.

Tudi mestni statuti načeloma niso prepovedovali porok med različnimi pripadniki družbenih slojev, vendar se je prav gotovo tudi mestno prebivalstvo večinoma poročalo le s sebi enakimi. Edinole Trst je imel v svojem zakoniku odredbo, da se Tržačani in Tržačanke niso smeli poročiti s katerim koli prebivalcem oziroma meščanom Kopra. Kazen za takšno dejanje je bila zelo visoka, saj je bil kršilec tega zakona za zmeraj izgnan iz mesta Trst in njegove okolice. Poleg tega so mu zaplenili tudi vse njegove dobrine.²⁸ Prav gotovo je bilo to pogojeno s kakšnimi političnimi okoliščinami.

Posledica obojestranske privolitve, ki je po kanonskem pravu zadostovala za sklenitev zakonske zveze, in pa seveda posledica že vnaprej dogovorjenih porok so bile skrivne poroke ali od staršev nedovoljene poroke. Skrivna poroka je bila namreč povsem zakonita. Proti tem porokam si je sicer prizadevalo statutarno pravo, a verjetno so se jih veliko bolj bali plemiči, saj so jim lahko sinovi ali hčerke s skrivno poroko prekrizali njihove velike načrte. V mestnih zakonikih so bile kazni za skrivno poroko zelo hude, od obglavljenja preko denarnih kazni do izgube vseh dobrin. A tudi med plemiči se skrivne poroke niso srečno iztekle. Eden izmed najbolj znanih primerov nedovoljene poroke je zagotovo poroka Friderika II. Celjskega z Veroniko Deseniško, ki se je končala z Veronikino smrtjo (umorom?).²⁹

Cerkev se ni želela vmešavati le v sklenitve zakonskih zvez, ampak tudi v njihove ločitve in razveljavitve. Kot ločitev je namreč veljala le cerkvena razveza, ki je bila sicer prepovedana, toda ob prešuštvu, impotenci, neplodnosti, hudi bolezni ali zločinu je cerkveno sodišče razvezo lahko dovolilo. Nezmožnost spolnega občevanja, prešuštvo, duševno bolezen in zgrešitev umora kot vzrok za ločitev navajajo tudi statuti Kopra, Izole, Buj, Dvigrađa in Vodnjana.³⁰ Če je bila razveza upravičena, se je imetje med zakoncema razdelilo, mož pa je moral skladno z velikostjo zakonskega premoženja ženi dati tudi za hrano in obleko. Prav tako sta se mož in žena lahko ločila, če sta oba privolila v odhod v samostan. Glede na to, da je bilo poroko sploh prepovedano skleniti, če sta bila ženin in nevesta bližnja sorodnika, so tako plemiči kot meščani to odredbo zelo dobro izkoriščali, če so se želeli znebiti svoje žene. Iz zgodovine so sicer znani nekateri primeri, ko je to storila žena, a ti so izjemno redki. Svojega moža je na primer odslovila Margareta Maultasch, a ne zaradi sorodstva, temveč zaradi impotence. Najverjetnejši vzrok, da se je mož hotel znebiti svoje žene, je bila njena »brezkoristnost«, saj ni rodila težko pričakovanega dediča, kar je bila njena največja dolžnost. Če svoje naloge ni izpolnila, ni bila več potrebna. Treba

²⁶ Več o tem glej: Mojca Kovačič, *Ženska v plemiškem kontekstu*, str. 86–143.

²⁷ V srednjem veku so dejansko verjeli, da se je po žilah plemičev pretakala kri, ki je imela drugačno sestavo od krvi meščanov ali kmetov. Zato ni bilo priporočljivo, da se je kri višjih slojev mešala s krvjo nižjih. Glej: Margaret Wade Labarge, *A Small Sound of the Trumpet: Women in Medieval Life*, Beacon Press, Boston 1986, str. 25.

²⁸ de Szombathely, STTS, 2. knjiga, dodatek k 55. členu, str. 132.

²⁹ Več o skrivnih porokah in usodi Friderika II. Celjskega ter Veronike Deseniške glej v: Mojca Kovačič, *Veronika Deseniška – nesrečne ljubezni in prepovedane poroke v srednjem veku*; v: *Historični seminar (elektronski vir)*, ur. Katarina Keber in Katarina Ster, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2008, str. 9–39. Dostop: <http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga>. Objavljeno tudi v: *Historični seminar* (ur. Katarina Keber in Katarina Ster), 6, Založba ZRC, ZRC-SAZU, 2008, str. 9–39.

³⁰ Lujo Margetič, STKP, 1. knjiga, 21. člen, str. 21 in 22; Luigi Morteani, STIZ, 2. knjiga, 5. člen, str. 388; Mirko Zjačić, STBU, 81. člen, str. 404; Mirko Zjačić, STDV, 75. člen, str. 260; Giovanni Radossi, STVO, 1. knjiga, 15. člen, str. 70.

je bilo poiskati drugo. Kanonsko pravo je dopuščalo tudi tako imenovano ločitev od mize in postelje. V tem primeru možu in ženi ni bilo treba živeti skupaj, a njun zakon ni bil razveljavljen. Tako sta živela goriški grof Henrik IV. in Katarina, po vsej verjetnosti pa tudi Friderik II. Celjski in Elizabeta.

V istrskih mestih je bil najpogostejši način sklepanja zakonske zveze t. i. istrski način poroke («*ad usum prouincie Istrie*») oziroma t. i. poroka kot brat in sestra («*ut frater et soror*»). S pomočjo te institucije je bila ženska v Istri bolj zaščitena od ženske na drugih področjih, saj je ženski priznavala prispevek v gospodarskem napredku gospodinjstva in ga obenem tudi cenila. Moževi sorodniki ženske niso smeli vreči iz hiše. V primeru ponovne poroke je lahko dobila svoj del imetja. Poroka na istrski način je bila torej v gospodarskem smislu zveza dveh enakopravnih partnerjev, kar je zagotovo prispevalo tudi k boljšemu in enakopravnejšemu položaju ženske v osebnih odnosih med zakoncema.³¹

Podobno kot v mestih so imeli tudi plemiči zelo natančno urejene premoženjske zadeve med zakoncema. Navadno je bilo to zapisano v poročni pogodbi, v kateri so bili določeni poročni prejemki, pravne norme in poti, če kdo izmed zakonskih partnerjev ne bi spoštoval sporazuma. Kako pomembne so bile te pogodbe in kaj je jutrnja za žensko pomenila, je razvidno iz primera Katarine Goriške, katera je zaradi moževega nespoštovanja sporazuma in zaradi neizplačila njene jutrnje proti njemu začela celo fajdo. Poleg poročnih pogodb je moževa ali ženina stran višino in obliko izplačila dote in jutrnje lahko obljubila tudi v drugih pisnih oblikah. Za doto je poskrbela ženska oziroma njena družina, medtem ko je možki ob poroki svoji ženi obljubil jutrnjo. Ob poroki in prejemu dote se je ženska odpovedala dediščini po starših. To je bilo potrebno tudi zaradi nevarnosti ponovne odtujitve dela družinske posesti, kar je bilo še zlasti pomembno za premožnejše rodbine.

Poroke in pogostokrat tudi ločitve so bile torej sredstvo za dosego političnih ciljev. Poroke so bile skoraj vedno že vnaprej dogovorjene. Tiste, ki so bile mogoče sklenjene na podlagi ljubezni, pa nasilno razdrte. Kakšni so bili glede na način sklepanja zakonskih zvez odnosi med zakoncema? Iz virov je to težko razbrati. Imamo zapise Christine de Pizan, ki govorijo o njenem ljubečem odnosu z možem, in življenja svetnic, kjer so bili zakonski odnosi vedno polni ljubezni in odobravanja. Na drugi strani pa nam primeri Barbare Celjske, Friderika II. Celjskega in Katarine Goriške kažejo povsem drugačno sliko. In mogoče je bilo res tako, da so bili nekateri zakoni uspešni in srečni, medtem ko je bilo življenje v drugih neznosno. A je danes kaj drugače? Vendar glede na to, da je ženska v srednjem veku veljala za dobro ženo, če je bila skromna, čednostna, prijazna, dobrotna, častivredna, ljubka, tiha in pokorna, bi lahko sklepali, da so bili tisti zakoni, kjer se je ženska obnašala, tako kot se je zanjo spodobilo, srečni, medtem ko so bile zakonske zveze, v katerih je ženska pokazala malo več samostojnosti in svojeglavosti, polne prevar, spletk in celo umorov. Čeprav Christine de Pizan v svoji Knjigi o mestu dam poda kar nekaj citatov, ki jih lahko razumemo ženskam v prid, pa je vsekakor treba prebrati njeno drugo knjigo, kjer so napotki ženskam povsem v skladu s takratno miselnostjo. »*Prvo od teh sedmih pravil, ki so skupna vsem damam (in podobno vsem poročenim ženskam), je, da ljubi svojega moža in živi v miru z njim, kajti v nasprotnem primeru bo kaj kmalu spoznala muke pekla, kjer ni ničesar drugega kakor nasilje in notranji nemir.*«³²

Kljub vsemu so v srednjem veku po vsej verjetnosti morali poznati ljubezen. Zanimivo je, da sta žensko manjvrednost in podrejenost sprejeli tako Cerkev kakor tudi aristokracija, vendar sta na drugi strani prav onidve ustvarili superiorno podobo ženske. Cerkev je častila in hvalila Devico Marijo, medtem ko so vitezi oboževali svoje Dame. Kult Device in kult viteštva sta se razvijala sočasno in mogoče sta bila oba izraz ljubezni.

Žensko obnašanje je bilo stalno pod nadzorom. Dokler je bila še hči, se je od nje zahtevalo, da poslušša očeta, brata ali skrbnika, da zamolči svoje skrite želje in vzame za moža »mladeniča«, ki so ji ga določili. Deklicam so že od malih nog dopovedovali, kakšna je in kakšna mora biti njihova vloga na tem svetu. Vzgjajali so jih v skromne, tihe, čednostne, ubogljive in poslušne. Vsi vzgojni traktati so si glede predstave ženskega značaja enotni. Prva in najpomembnejša krepost dekleta je bila krotkost (ni smela biti besna in ni smela preklinjati). Majhno dekletu ni smelo tekati in poskakovati, temveč je moralo hoditi počasi

31 Mojca Kovačič, Poroka in položaj ženske znotraj zakonske zveze v srednjeveških istrskih in celinskih mestih ter v Trstu, v: Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Celje 2004, str. 259–276.

32 Prevedeno in citirano iz: Christine de Pizan, The Treasure of the City of Ladies, str. 62: »*The first of these seven rules that is seemly for every lady (and likewise every married woman) is that she love her husband and live in peace with him, or otherwise she will have already discovered the torments of Hell, where there is nothing but violence and tumult.*«

in z majcenimi koraki, pri tem se ni smelo ozirati levo in desno in v javnosti je moralo imeti vedno povešene oči. Naslednje zelo pomembno pravilo je bilo, da ni smelo veliko in glasno govoriti in je moralo sploh molčati, če je kdo česa ni vprašal.³³ Zelo nevarni in nespodobni za deklice so bili tudi izhodi iz hiše ali samostana, ne glede na to, ali je šla na sprehod po ulici, plesat na zabavo, se je udeležila gledališke predstave, maše v cerkvi ali pridige na trgu. Ni bilo potrebno veliko, da je po mnenju mnogih ženska zagrešila greh. Velikokrat je bil dovolj le pogled skozi okno.³⁴

Ne glede na to, kakšna priporočila so bila napisana za ženske, namen vseh je bil zmanjšati zunanji vidik njihovih življenj in okrepiti notranjega. Žensko so spodbujali, da se odreče javnemu življenju v skupnosti in ostane znotraj zasebnega kraljestva hiše oziroma samostana.³⁵

Ženske so bile formalno iz javnega življenja izključene, kar je pomenilo, da nikakor niso mogle sodelovati pri pomembnih in tudi tistih manj pomembnih odločitvah. Že sama prisotnost ženske v mestni palači je veljala za nedostojno. Čeprav so tržaške ženske na sodišču lahko nastopale v vlogi prič, pa jih niso smeli izpraševati v mestni palači, temveč v cerkvi sv. Petra ali na kakšnem drugem bolj primernem kraju.³⁶ Tako mestno, deželno kakor tudi cerkveno pravo so si bila glede ženske udeležbe v javnih zadevah enotna. Cerkveno pravo je to zmanjšano pravico žensk opravičevalo na podlagi njene sekundarne vloge v genezi in njene krivde za izvirni greh. »Ne dovolim pa, da bi ženska poučevala, tudi ne, da bi gospodovala nad moškimi. Tih naj bo. Prvi je bil namreč izoblikovan Adam, potem Eva. In Adam ni bil zapeljan, žena se je pregrešila, ker se je dala zapeljati. Rešila pa se bo s tem, da bo rojevala otroke, če bodo vztrajali v veri, ljubezni in svetosti, združeni z razumnostjo.«³⁷ Posvetni zakoniki pa so te omejitve razlagali z domnevno manjšo inteligenco žensk, njihovo zvižčnostjo in lakomnostjo. A kljub temu so ženske dedovale fevde in na podlagi tega nekatere za nekaj časa celo vladale. Ženske so se za dosego svojih ciljev tudi vojskovale. To so bili res redki primeri. Da pa je ženska med moževo odsotnostjo prevzela celotno upravljanje, bodisi dvora bodisi obrti, nikakor ni bil redek pojav. Tudi Christine de Pizan je poudarjala, da je bila povsem normalna dolžnost plemkinje, da je medtem ko je bil mož odstoten, bodisi je bil na obisku na drugem dvoru, bodisi v vojni, bodisi na poti, bodisi na romanju, prevzela vodenje celotnega dvora. »Morajo imeti vso odgovornost za upravljanje in morajo znati izkoristiti njihove dohodke in posesti. Vsaka ženska tega družbenega sloja (če je razumna) mora vedeti, kolikšni so njeni letni dohodki in koliko je vredna njena zemlja. Bistra žena mora prepričati svojega moža, če ga lahko, s prijaznimi besedami in tehtnim opominom, da se o finančnih pogovarjata skupaj in živita takšno življenje, ki ga njuni dohodki omogočajo, ne pa, da v razkošju pretiravata in se ob koncu leta znajdeteta v dolgovih.«³⁸ Plemkinje se torej niso predajale le uživanju, spogledovanju, vezenju, igranju šaha in drugih iger, temveč so v moževo odsotnosti upravljale s posestjo in se namesto moža celo bojevale. Dejstvo, da so te naloge izvajale, pa govori o tem, da so morale biti dovolj izobražene.

Vendar je bila vzgoja deklic in izobrazba žensk, ki bi dajala več kot samò učenje opravljanja hišnih opravil, zelo redka izjema. Na splošno se je zdelo obiskovanje šole nepotrebno in nepomembno. »Zato sem močno začudena spričo mnenja nekaterih moških, ki trdijo, da ne bi želeli, da njihove žene, hčere ali sorodnice študirajo, iz strahu, da si ne bi pokvarile svoje nravi.«³⁹ Iz deklice je bilo treba v dobrih desetih letih narediti ženo, ki bo večča ročnih del, šivanja, tkanja, predenja, vezenja, ki bo poznala vse skrivnosti pripravljanja hrane, ki bo znala voditi gospodinjstvo in po potrebi gospodarstvo, nadzorovati delo na polju in v hlevu in ki bo večča nege bolnika. »Dejstvo je, da vsi moški, zlasti pa tisti bolj izobraženi, ne delijo zgoraj omenjenega mnenja, namreč da je izobraženost žensk nekaj slabega. Je pa res, da ga veliko število tistih manj izobraženih podpira, kajti ne bi jim bilo všeč, da bi bile ženske bolj učene od njih. Tvoj oče, velik astronom in filozof, ni mislil, da lahko znanost ženske pokvari; nasprotno, veselilo ga je – kot dobro veš – da imaš sposobnosti za literaturo. Ženski predsodki tvoje matere pa so bili tisti, ki so prepričali, da bi v mladosti poglobila svoje znanje, kajti hotela te je omejiti v okvir ročnih del, ki so običajna zaposlitev žensk.«⁴⁰

Zato so bili tudi redki primeri, da so ženske lahko naredile kakšno, od teh opravil oddaljeno, poklicno kariero. Te izjeme so se pojavile med plemkinjami, ki so jim namenili pri

33 Dagmar Thoss, *Frauenziehung im Späten Mittelalter*, v: *Frau und spätmittelalterlicher Alltag*, Internationaler Kongress Krems an der Donau 2. bis 5. oktober 1984, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 9, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1986, str. 306.

34 *History of Women*, str. 84–86.

35 *History of Women*, str. 91; še več o nasvetih, kakšna naj bo ženska gl. str. 70–104.

36 de Szombathely, *STTS*, 3. knjiga, 2. člen, 166.

37 Prvo pismo Timoteju 2:12–15; v: *Sveto Pismo Stare in Nove zaveze*, Društvo Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1997, str. 1782.

38 Prevedeno in citirano iz: Christine de Pizan, *The Treasure of the City of Ladies*, str. 130: »They should have all the responsibility of the administration and know how to make use of their revenues and possessions. Every lady of such rank (if she is sensible) ought to know how much her annual income is and how much the revenue from her land is worth. This wise lady ought to persuade her husband if she can by kind words and sensible admonitions to agree to discuss their finances together and try to keep to such a standard of living as their income can provide and not so far above is that at the end of the year they find themselves in debt to their own people or other creditors.«

39 Christine de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 193; tako se sprašuje, ko spozna koliko dobrih del so naredile ženske, zlasti izobražene.

40 Christine de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 195.

izobrazbi več pozornosti. Proti koncu srednjega veka je morala biti stopnja pismenosti med njimi že kar visoka, saj poznamo že primere korespondence med plemiškimi ženami.⁴¹

Za žensko v mestu je bila verjetno veliko bolj kot branje in pisanje pomembna izučitev kakšne obrti. V vseh mestnih statutih lahko vidimo, da so bile meščanke dejavne predvsem v prehrabni dejavnosti, in sicer kot pekarice, mlinarice, branjevke, krčmarice, prodajalke mleka, vina, grozdja, olja, loja in soli, solinarke, voskarice in drugo.⁴² Poleg teh poštenih poklicev pa so se ženske zagotovo ukvarjale tudi z manjvrednimi poklici, kot sta prostitucija⁴³ in služabništvo. Te ženske so bile v takratni družbi potisnjene na sam rob družbe in za njih so veljali drugačni zakoni in drugačne kazni.

Ko govorimo o ženskah v srednjem veku, vseh torej ne moremo metati v isti koš. Plemkinje so živele drugačno življenje od meščank in kmetic. Spet pa niso vse plemkinje živele na enak način. Kraljice in plemkinje na visokih položajih so zagotovo živele na način, ki se je precej razlikoval od načina življenja redovnic ali grofic. Od žensk na najvišjih položajih se je tudi pričakovalo, da bodo drugačne in predvsem boljše od drugih žensk. One naj bi bile nekakšne najženske in vzor vsem drugim ženskam. Veliko kraljic so namreč razglasili za svetnice. Vendar tudi kraljice niso bile vse enake. Kakor hitro je katera od njih živela in delovala zunaj okvirov, ki so bili za njo določeni, je bila ničvrednica in prešuštnica ter ni veljala za dobro in preudarno vladarico. Po vsej verjetnosti tudi predstojnice samostanov niso vse vodile ustanove na enak način. Ene so bile bolj gospodarne in iznajdljive, spet druge mogoče bolj pobožne ter so večji poudarek dajale na samostanski red in disciplino. Življenja žensk v srednjem veku so se potemtakem razlikovala od primera do primera. Vrednote in norme, ki so veljale v takratni družbi, niso vse upoštevale na enak način. A mogoče danes vse ženske živimo enako? Tudi danes na primer dve ženski iz iste družbene skupine (poročeni, enaka stopnja izobrazbe, redna služba, stanovanje ...) živita vsaka na svoj način. Ena se bolj posveča družini in mogoče hodi k pevskeemu zboru, v cerkev ali se rekreativno ukvarja s športom, medtem ko druga vso svojo energijo usmerja v kariero, hodi po zabavah in ima ljubimca. Kaj se spodobi in kaj se ne spodobi, si vsaka od njiju razlaga drugače. A kljub temu je njun položaj enak. Obe lahko svobodno izbereta svojega zakonskega partnerja in se od njega tudi ločita, obe lahko vplivata na število rojenih otrok, obe lahko študirata, obe lahko hodita v službo ... To pa seveda velja tudi, če je na primer ena od žensk kmetica, druga pa predsednica vlade. Tako so se tudi življenja žensk v srednjem veku razlikovala. Barbara Celjska je vsekakor živela povsem drugače od Elizabete Turinške ali Hedvige Šlezjske. Njihovo življenje pa se je spet razlikovalo od življenja Veronike Deseniške. Vendar je za vse veljalo, da so o tem, s kom se bodo oziroma s kom se ne bodo poročile, odločali njihovi starši oziroma skrbniki. Poglavitna naloga vsake izmed njih je bila zagotoviti zakonitega dediča. Vse so lahko dedovale in pisale oporoke, medtem ko nobena od njih ni mogla biti priča, bodisi na sodišču bodisi ob pisanju oporoke. Splošno uveljavljeno mnenje je bilo o vseh ženskah (z izjemo redovnic) enako. Prav vsem ženskam v srednjem veku pa je bilo skupno to, da niso smele maševati, spovedovati in pridigati.

POVZETEK

Članek je kratka sinteza avtoričinih dosedanjih spoznanj o zgodovini žensk v srednjem veku na Slovenskem. Govori o splošno uveljavljenem mnenju o ženskah v takratni družbi, poročni praksi, prepovedanih porokah, ločitvah, prešuštvovanju, pravilih pravilnega obnašanja in ženskih poklicih.

Ženske v srednjem veku so vedno znova postavljali v položaj nepopolnega moškega, moškega, ki mu nekaj manjka. Ženske so bile iz javnega življenja izključene, a so kljub temu lahko dedovale fevde in nekatere za nekaj časa celo vladale. Dejavne so bile v prehrabni dejavnosti, in sicer kot pekarice, mlinarice, branjevke, krčmarice, prodajalke mleka, vina, grozdja, olja, loja in soli, solinarke, voskarice in drugo. Poleg teh poštenih poklicev so se zagotovo ukvarjale tudi z manjvrednimi poklici, kot sta prostitucija in služabništvo.

Na vprašanje, s kom se bodo oziroma s kom se ne bodo poročile, niso imele nobenega vpliva, saj so bile poroke sredstvo, s katerim sta dve plemiški ali meščanski družini ustvarili

41 Alltag im Spätmittelalter, ur. Harry KÜHNEL, Verlag Styria, Gradec, Dunaj in Köln 1996, str. 175; Maja Žvanut, Od viteza do gospoda, ZIFE, Ljubljana 1994, str. 77.

42 O ženskih poklicih je pisala predvsem Darja Mihelič. Glej: Darja Mihelič, Crafts and Trades practised by Women, v: *Annales*, 12, 2002, št. 2, str. 307–320; Darja Mihelič, Žena v rokodelstvu in obrti slovenskih mest na prehodu v novi vek, v: *Acta hist.-oecon.*, vol. 28–29, 2001/2002, str. 79–96; Darja Mihelič, Ženska čast v istrskih mestih: (Trst, Koper, Izola, Piran, 14.–15. stoletje), v: *Acta Histriae*, 2000, letn. 8, št. 1–IX, str. 29–40.

43 Več o prostituciji glej: Mojca Kovačič, »Meretrix publica« in »putana« v istrskih in osrednjih slovenskih mestih. O prostituciji v srednjem veku; v: *Annales*, 13, 2003, 2, str. 311–326.

koristna politična zavezništva. In čeprav je od 4. lateranskega koncila (1215) naprej postala poroka zakrament, za sklenitev zakona pa je bila potrebna le medsebojna privolitev ženina in neveste, je odločitev o sklepanju zakonske zveze ostala še naprej v rokah staršev in skrbnikov. Posledica tega pa so bile skrivne poroke ali od staršev nedovoljene poroke.

Kot vdova je ženska velikokrat nekoliko lažje zadihala, saj je po moževi smrti vsaj formalno izgubila svojega gospodarja in nadzornika. Nekaterе vdove so se ponovno poročile, druge so odšle v samostan (morda le kot laične sestre), medtem ko so tretje ostale vdove.

Ne samo vdove, temveč tudi številna mlada dekleta so odšla v samostan. Zelo verjetno to ni bila njihova lastna odločitev, ampak so jih tja poslali starši, ker za njih niso zmogli zbrati dovolj sredstev, da bi morebitnemu prihodnjemu možu nakazali primerno doto. Dekleta so v samostanih prejela osnovno izobrazbo, tista bolj ambiciozna pa so lahko postala tudi predstojnice samostanov, kar je bila zelo častna funkcija.

Dr. Klemen Jelinčič Boeta

JUDJE V SLOVENIJI V SREDNJEM VEKU

Pričujoč članek poskuša prikazati osnovne razvojne črte judovskega življenja slovenskih dežel v srednjem veku. Pregled se začne z pozno antiko, nadaljuje z vprašanjem tako imenovanih judovskih vasi 10. in 11. stoletja in nato nadaljuje z opisom izjemno bogatega in raznolikega judovskega življenja v številnih skupnostih vse do let 1496, ko so bili Judje izgnani iz Štajerske in Koroške, ter 1515, ko so bili izgnani iz Ljubljane.

POZNA ANTIKA

O prvih Judih na Slovenskem lahko govorimo najpozneje po letu 70 n. št., ko so tržišče preplavile množice judovskih sužnjev, del katerih je zagotovo prispel v takrat že skorajda velemestno Akvilejo. Tu ne samo, da je širjenje krščanstva v Ogleju temeljilo na misijonarski dejavnosti krščanskih Judov, ampak je akvilejska cerkev celo dolgo ohranila nekatere judovske posebnosti (Biasutti, 1977). V okolici Gradeža in Akvileje je bilo nekaj Judov sodnikov, zemljiških posestnikov in cesarskih vojakov in prav iz Gradeža se je ohranil nagrobnik pokristjanjenega Petra, sina Juda Olimpa iz okoli leta 465 (Jelinčič, 2008: 105–109). Na ožjem območju poznejših slovenskih dežel imamo iz 4. do 6. stoletja oljenko z judovskim svečnikom, ki je bila najdena v Škocjanu pri Divači (Knific & Sagadin, 1991: 68). Na podlagi imen z nagrobnikov in na podlagi novcev z Lipniškega polja (GJ I 1: 155) domnevamo, da se Judje pojavljajo tudi po naselbinah rimske Koroške (Babad, 1945: 16). V Pulju najdemo nagrobnik z judovsko vsebino še leta 641 (Leon, 1938: 357).

JUDJE VZHODNIH ALP IN 'JUDOVSKE VASI'

Po obdobju pozne antike ponovno srečamo Jude ob koncu 8. stoletja, ko salzburški nadškof Arno pošlje prošnjo po judovskem ali slovanskem zdravniku (Lohrmann, 1982: 21). Od takrat Jude na obrobju Jugovzhodnih Alp začnemo srečevati vse pogosteje, medtem ko na ožjem območju Jugovzhodnih Alp, torej Karantanije in poznejše Koroške ter njenih krajin, šele s pojavom tako imenovanih 'judovskih vasi' od 10. stoletja naprej (Neumann, 1962: 371). Ta veriga trgovskih postojank in naselbin se začne z Judendorфом pri Beljaku in vodi preko Židovišča pri Gospe Sveti in Judendorfa pri Brežah do Judenburga na Štajerskem. V madžarski smeri ležita Ždovlje v Rožu in Ždinja ves v Podjuni (Wadl, 1992: 19) in nato Velikovec (leta 1105–1126 omenjen kot *forum iudeorum* – Neumann, 1962: 37). Čeprav se izkaže, da nagrobnik s Ptuja ni iz 1103, to sploh ne pomeni, da tam takrat ne moremo govoriti o judovski navzočnosti, saj se Judje v tem času pojavljajo ne samo v vseh obstoječih mestnih naselbinah, ampak zaradi pomanjkanja teh naselbin Judje ustanavljajo svoje kraje. Tak primer so tudi Ždinja vas pri Novem mestu ter kraja Židovo in Židovski vrh v Porabju vzdolž trgovske poti do Madžarske. Wenninger (1985) pokaže, da se tako imenovani 'judovski kraji' (*Judenorte*) pojavljajo na vzhodni meji frankovske države na Bavarskem in Frankovskem že v 8. stoletju, medtem ko v Karantaniji, na Salzburškem in Saškem od 9. stoletja naprej.

RAZMAH JUDOVSKE NASELITVE

Do konca 12. stoletja, ko judovske vasi ne nastajajo več, imamo tako stalne judovske naselbine v Beljaku, Brežah, Velikovcu, Judenburgu in na Ptuju. V 13. in 14. stoletju nastanejo številne nove skupnosti, ki so imele, glede na svojo velikost, sinagogo, včasih tudi posebno šolo, rabina, svoje obredno kopališče in pokopališče. Tako je v tem času judovska

navzočnost izpričana v Piranu, Izoli, Kopru, Trstu, Ogleju, Gorici, Čedadu, Huminu, Pušji vesi, Lienzu, Gornji Beli, Beljaku, Celovcu, Št. Vidu, Krki, Strassburgu, Brežah, Murau, Judenburgu, Leobnu, Brucku na Muri, Hartbergu, Gradcu, Voitsbergu, Volšperku, Velikovcu, Pliberku, Dravogradu, Slovenj Gradcu, Mariboru, Radgoni, na Ptuju, v Ormožu, Slovenski Bistrici, Celju in v Ljubljani. Dejansko najdemo Jude v skorajda vseh takratnih, razen kranjskih, mestnih in trških naselbinah poznejše Notranje Avstrije.

Po številu pripadnikov in posameznih skupnosti je vsekakor prednjačila vojvodina Štajerska in med njimi skupnost v Mariboru. Mariborska judovska skupnost je razvila svojo različico avstrijskega aškenaškega judovskega verskega običaja, imela je pomembno knjižnico in v času rabina Isserleina (služboval je med 1421 in 1450) je postala ena najpomembnejših skupnosti južnega dela cesarstva (Jelinčič, 2008: 176–188). V poznem 15. stoletju je Maribor poleg Radgone, Gradca in Judenburga eno izmed štirih štajerskih mest z rabinom (GJ III 2: 1164). Od vseh skupnosti Koroške so bile najstarejše in najštevilnejše tiste v Brežah, Velikovcu in Beljaku in nato Št. Vidu, medtem ko je edina skupnost na Kranjskem, v Ljubljani, pridobila število pripadnikov in pomen šele v 15. stoletju. O Judih v Čedadu govorimo na začetku 13. stoletja (Berend 2001: 95), v Gorici leta 1288 (Reg I, 71) in v Trstu zares šele od leta 1348 (Stock 1979: 11). Beneška Istra se od Trsta, Goriške, Koroške, Štajerske in Kranjske ne razlikuje zgolj po pravnem položaju Judov, temveč tudi po tem, da se Judje v Piranu, Izoli in Kopru pojavijo šele v drugi polovici 14. stoletja.

Iz virov vidimo, da so Judje na tem prostoru bistveno prispevali najprej k razvoju bančništva in denarnega gospodarstva ter nato k splošnemu gospodarskemu razvoju, in da so te skupnosti razvile polno organizirano judovsko življenje s politično in pravno samoupravo, tako kot v drugih delih srednjeveške latinske Evrope. Sinagoge so bile gotovo v naslednjih krajih: Št. Vid, Velikovec, Beljak, Breže, Bruck na Muri, Gradec, Judenburg, Murau, Radgona, Voitsberg, Celje, Maribor, Ptuj, Slovenska Bistrica, Ljubljana, Piran, Koper, Trst in Čedad. Od vseh teh zgradb se je ohranila le tista iz Maribora iz 15. stoletja, ki predstavlja eno najstarejših ohranjenih sinagogalnih zgradb v Evropi.

Takratna tukajšnja judovska družba kaže znake očitne družbene razslojenosti in kulturne ter politične prevlade sloja finančne aristokracije in rabinskih družin, ki po razkošju niso dosti zaostajale za tamkajšnjim plemstvom. Judje na obravnavanem območju niso živeli izključno znotraj judovskih ulic, ki tudi niso bile izključno judovske. Vsaj deloma so govorili tudi takratno slovenščino in celo nosili slovenska imena ter niso bili samo lastniki hiš, v katerih so živeli, temveč so imeli tudi zemljo, vinograde, polja in travnike in celo cele vasi, gospodstva ter gradove. Prav tako Judje, ki so ob različnih priložnostih nosili orožje, niso bili poslovno dejavni zgolj na področju trgovine in denarnih poslov, temveč so bili tudi obrtniki, redili so živino in se celo preživljali z podeželsko proizvodnjo. V primerjavi z drugimi predeli cesarstva so tako slovenske dežele izjemne v veliki raznolikosti gospodarskih dejavnosti tukajšnjih Judov, ki jih je mogoče primerjati z deželami južne Italije, Španije in Provanse, kjer so obstajale že stoletja zasidrane skupnosti (Jelinčič, 2008).

JUDOVSKI PRAVNI POLOŽAJ

Na judovski pravni in družbeni položaj je seveda močno vplival odnos krščanstva do judovstva, ki se je začel oblikovati že v prvih stoletjih našega štetja in ga čez celoten srednji vek označuje določena dvojnost. Po eni strani Tertulijan in Origen z začetka 3. stoletja (Stow, 1992: 15–17) obsojata Jude in jih povezujeta z demonskimi silami, medtem ko po drugi strani sveti Avguštín v svojih spisih oblikuje doktrino 'priče', ki se je čez stoletja uporabljala za opravičevanje ohranjanja Judov znotraj krščanskega sveta (Sapir Abulafia, 2004: 19). To politiko zaščite osnovnih judovskih pravic kot edine dovoljene drugoverske skupnosti znotraj krščanstva je nadaljeval papež Gregor Veliki (590–604). Postavil je 'standard, ki je vodil papeško stolico stoletja' (Cohen, 1996: 36), večkrat v nasprotju s tamkajšnjimi cerkvenimi oblastmi. V nasprotju z ozemlji Beneške republike, kjer je bil položaj Judov v mestih urejen s pogodbami z mestnimi oblastmi, so bili Judje v cesarstvu že od časa Fridrika I. Barbarosse (1152–1190) neposredno podrejeni vladarju in so bili kot taki označeni kot 'služabniki kraljeve komore' (Stow, 1992: 275).

Najstarejši zakonik za Jude, ki je veljal za slovenske dežele, je vsekakor tisti, ki ga je Friderik II. Babenberški izdal 1. julija 1244 za Avstrijo (Lohrmann, 1990: 200–205). Vojvoda si je pridržal izključno pravico do končne sodbe in priziva in, na primer, kaznoval umor Juda s smrtno kaznijo. Judovski red je izrecno izvzemal Jude iz pristojnosti mest in jih podrejal vojvodi ali njegovemu komorniku. Poleg splošnih zakonikov pa so se Judje pojavljali tudi v različnih mestnih statutih, od katerih so se pri nas ohranili v primeru Št. Vida, Beljaka, Ptuja in Pliberka. Deli pogodb med mesti in Judi iz beneške Istre, ki so določale versko samoupravo, pravico do pokopa in sinagog ter svobodo trgovanja, so se ohranili le v primeru Poreča, Kopra in Pirana.

Poleg tega odkrivamo skozi celoten srednji vek tudi različne privilegije, ki so bili izdani 'finančni aristokraciji'; posameznikom ali skupini posameznikov. Najzgodnejši privilegij je iz januarja ali februarja 1328, ki ga je vojvoda Henrik Koroški Judom iz Čedada in Gorice podelil za svobodno naselitev na Kranjskem in za odprtje banke (Reg I, 291). Judje, ki niso imeli osebnih privilegijev, so plačevali davke v skupno vsoto, ki so jo deželnemu glavarju plačevale judovske skupnosti kot celota. Leta 1338 je bila, na primer, v Radgoni za pobiranje davkov pristojna Selda skupaj s svojim možem (Keil, 2006: 44), kar je edini zapisan primer ženske pobiralke na našem koncu.

VSAKODNEVNO ŽIVLJENJE S KRISTJANI

Ker je odnos z osrednjimi oblastmi Judom zagotavljal dodatne privilegije, kot je to bila notranja samouprava judovske skupnosti, so jim krščanski meščani nedvomno to zamerili, čemur je potrebno dodati tudi nasprotovanje judovski konkurenci. Vse do 15. stoletja je v cesarstvu velika večina Judov živela v mestnih naseljih in v nasprotju s krščansko mestno večino so Judje, tudi ko so imeli določeno obliko mestnega 'državljanstva', še vedno bili izločeni. Niso imeli mestnih političnih pravic, kar je vključevalo pravico do mestnih funkcij, in niso plačevali običajnih mestnih davščin, temveč posebne davke mestnemu gospodu (Cohen, 1996: 50).

Za preučevanje lokalne miselnosti o Judih je izjemnega pomena s konca 13. stoletja izvirajoče besedilo Avstrijske 'Reimchronik' gornještajerskega plemiča Otokarja iz Gaala. V njem izraža sorazmerno pozitiven odnos plemstva do Judov, ki ga je mogoče razložiti tudi z močnimi gospodarskimi vezmi med visoko posvetno gosposko in Judi (Brunner, 2000: 80–84), kar je v nasprotju s sovraštvom do Judov, ki je bilo izrazito v krogih kmečkega prebivalstva, nižje duhovščine in nižjega plemstva, kot to kaže iz istega časa izvirajoče besedilo Seifrieda Helblinga (prav tam, 84–85). Vemo tudi to, da so se pojavljale napetosti med frančiškani in Judi v Trstu (Todeschini, 1991: 43–56).

Poslovne vezi med obema skupinama so bile seveda pogoste. Včasih so kristjani zaradi poslov poslali po Jude, včasih pa so Judje šli h kristjanom, pri čemer je bilo Judom izkazano veliko spoštovanje. Odnosi so bili tudi tako dobri, da so včasih kristjani svoje sosede in poslovne partnerje ob praznikih presenetili z darili. Vir celo jasno navaja, da so bili trije ali štirje sedeži v mariborski sinagogi namenjeni kristjanom. Judje so skupaj s krščanskimi sosedi doživljali vse nesreče, ki so doletele mesto kot celoto. Kadar je bilo mesto napadeno ali obstreljevano, so pri obrambi sodelovali pripadniki obeh veroizpovedi. Takrat so tudi Judje pomagali pri gradnji obzidja in celo pri postavljanju straže, kar je izpričano za Gorico, Maribor in Ljubljano (Jelinčič, 2008: 309–317). Kljub nasprotovanju obeh strani judovski in nejudovski viri omenjajo spolne odnose med pripadniki obeh ver in tudi prestopo iz ene vere v drugo.

PREGONI JUDOV

Kar z vidika odnosov med Judi in kristjani najbolj bode v oči pri pregledovanju virov za obravnavano področje do začetka 15. stoletja, je sorazmerno 'pomanjkanje' pregonov nad Judi, sploh če to območje primerjamo s cesarskimi deželami severno od Alp in celo z Gornjo in Spodnjo Avstrijo. Področje beneške Istre je tu seveda izvzeto, saj je bilo ozemlje

republike do Judov zunaj samega mesta Benetk znano po sorazmerni strpnosti. Če je zemljevid dežel cesarstva Severnih Alp in severno od Alp, kar velja tudi za ožjo Avstrijo, naravnost napolnjen z omembami pregonov Judov, je zemljevid Jugovzhodnih Alp skorajda prazen (Haverkamp, 2002). Prve omembe ali napadov ali obrednih obtožb se pojavijo pri nas šele v 14. stoletju in tudi v 15. stoletju kljub izgonom v 'slovenskih' deželah pokolov kot na Dunaju leta 1421 ne zasledimo.

Kljub temu pa položaj seveda tudi do 15. stoletja ni bil rožnat. V Volšperku je bilo 19. avgusta 1338 ubitih več kot 70 Judov (Neumann, 1965: 398). Valvasor za leto 1337 omenja, da so ljubljanski meščani obtožili Jude zastrupitve vodnjakov (XV: 319), vendar do nasilja ni prišlo. Ob izbruhu kuge v letih 1348/49 v nobeni judovski skupnosti tega prostora ne zasledimo nikakršnega pregona, kar velja tudi za Avstrijo, razen v Kremsu. V Dunajskih analih se za leto 1397 omenjajo pregoni, ko naj bi 'Ungenannte Judenhauer' požgali Gradec, Radgono in Ptuj, ker niso hoteli predati svojih Judov, in naj bi prišlo do več kot tisoč judovskih beguncev. Opis je močno pretiran, vendar se zdi, da so določeni pregoni vseeno bili (Brugger, 2006: 219–220).

Za naš prostor se zdi, da to sorazmerno znosno sožitje prihaja iz gospodarske nuje in zaradi multikulture narave celotnih Jugovzhodnih Alp. Eden izmed vzrokov bi bil lahko razdrobljenost posvetne oblasti, kot na primer v Italiji, drugi bi bil lahko sorazmerna raznolikost dejavnosti, s katerimi so se Judje preživljali, kot na primer v Provansi in islamskem svetu, in tretji, morda, izrazito multikulturen značaj, kot v islamskem svetu, na celotnem območju naše obravnave, ki velja za stičišče romanskega, germanskega in slovanskega kulturnega vzorca.

SLABŠANJE JUDOVskega POLOŽAJA V 15. STOLETJU TER IZGONI 1496 IN 1515

Z valom preseljevanj okrog leta 1360, ki je povzročilo tudi nastanek judovskih skupnosti v Piranu, Izoli, Kopru, se je začelo novo obdobje odnosov med cesarstvom in posvetno oblastjo ter Judi in je trajalo vse do številnih izgonov konca 15. in začetka 16. stoletja. Judje so od 14. stoletja naprej vse manj igrali vlogo, ki bi bila v interesu vladarja, 'hkrati pa jim ni uspelo najti drugih, da bi bili družbeno sprejemljivi, zato so bili izgoni, ki so potekali v valovih, posledica dalj časa razvijajočih se razmer' (Heil, 2000: 48). Velik preobrat se je začel v leta 1360, ko so začele popuščati cerkvene prepovedi na obresti in so postajali višji sloji vse manj odvisni od judovskih posojil, s čimer so izginila velika posojila in vse bolj so jih nadomeščala manjša posojila meščanom, nižji duhovščini in kmetom (Wadl, 1992: 24–25). Meščani so začeli vstopati v posojilne posle, povečevala se je trgovska dejavnost krščanskega meščanstva in kmetov, začele so se pojavljati prepovedi trgovanja z določenimi predmeti in določeni cerkveni sloji so okrepili svoje protijudovsko pridiganje (Mlinarič, 2000: 62–67), ki je zajemalo široke sloje in s tem pospeševalo sovraštvo do Judov med prebivalstvom. Posvetna zaščita je vse bolj izgubljala pomen in je od druge polovice 14. stoletja naprej vse bolj pomenila le vir dohodka. S poslabšanjem gospodarske moči judovskega prebivalstva se je zmanjšala korist oblasti od te zaščite in v nasprotju s preganjanji prejšnjih let so se nova preganjanja dogajala pogosto ob podpori oblasti. Namesto pregonov so prišli izgoni s finančno odškodnino za oblast.

Leta 1404 je salzburški nadškof Eberhard III. najprej zaprl vse ptujske Jude in jih nato iz mesta izgnal, vendar so se Judje v mestu ponovno pojavili najmanj do 1446 (Jelinčič, 2008: 188–190). Leta 1410 je Jude iz Celja izgnal Grof Herman II. (prav tam, 175–176). Med majem 1420 in marcem 1421 je prišlo do konca judovskih občin v obeh Avstrijah, tudi na Dunaju, kjer je bilo na grmadi sežganih 210 Judov (Brugger, 2006: 221–224). V tem dogodku je umrla tudi Isserleinova mati (Jelinčič, 2008: 320).

Na Koroškem in Štajerskem se je ob vsem tem začel tudi proces izginjanja manjših skupnosti in zbiranja Judov v večjih. Tako so do konca stoletja izginile judovske skupnosti v Gornji Beli, Celovcu, Volšperku, Strassburgu, Pliberku, Dravogradu in Slovenj Gradcu ter na začetku 15. stoletja celo dve stari in nekoč pomembni skupnosti v Beljaku in Brežah. V 15. stoletju tako na Koroškem dejansko govorimo le še o skupnosti v Št. Vidu in Ve-

likovcu. V istem procesu so na Štajerskem izginile skupnosti v Leobnu, Murauu, na Ptuju, v Ormožu in Celju. Iz Gradca so bili Judje začasno izgnani med letoma 1438 in 1447. Pod pritiskom meščanov je leta 1467 Friderik III. iz Judenburga izgnal revne Jude, ki niso plačevali letnega davka. Tik pred izgonom tako najdemo na Koroškem Jude le še v Št. Vidu in Velikovcu, na Štajerskem pa v Brucku na Muri, Gradcu, Judenburgu, Radgoni, Voitsbergu, Mariboru in Slovenski Bistrici (Jelinčič, 2008: 318–323).

Če bi se kakšna bližnja skupnost znašla v nevarnosti, se je običajno izdal ukaz za splošen post. Ob nevarnosti so mnogi zapustili svoja prebivališča, se poskrili v različna skrivališča ali pa se preoblekli v kristjane. Nekega dne se je v mestu, kjer je živel Isserlein, pripoveduje vir, pojavil duhovnik, ki je ljudi ščuval proti Judom. Vsi so ga tekli poslušati, ampak ko je rekel rabin, da če gre lahko po žarečem oglju, ne da bi se opekel, ga bo poslušal tudi on, je ta duhovnik izginil. Kot kaže, gre za Janeza Kapistranskega, ki je bil v dunajskem Novem mestu leta 1451 (Jelinčič, 2008: 321–322). 29. marca 1469 je beneški dož opozoril koprškega potestata, naj pazi, da pridigarji ne bi nahujskali ljudi proti Judom. Leta 1465 je bilo v Benetke na sojenje poslanih celo nekaj koprskih meščanov zaradi požgane hiše nekega Juda (Peršič, 1999: 51), kar je edini ohranjeni primer nasilja nad Judi v slovenski beneški Istri, ki je bil poleg vsega še kaznovan.

Po Friderikovi smrti (1493) so se pod Maksimilijanom I. okrepile zahteve deželnih stanov, ki so ponudili Maksimilijanu odškodnino za izgon Judov. Maksimilijan je njihovi prošnji ugodil in 10. marca ukazal, da Judje morajo oditi s Koroškega, nekaj dni za tem, 18. marca 1496, pa je ukazal tudi izgon s Štajerskega (Schöggel-Ernst, 2000). Na Kranjskem so bili glavni nasprotniki judovske naselitve meščani, in ne plemstvo, tako da je prošnja po izgonu na cesarja prišla od ljubljanskih meščanov. Meščani so nasprotovali Judom kot njihovi dolžniki in tekmeči v trgovini in Judje so bili v zameno za različne finančne obveznosti izgnani 1. januarja 1515 (Valenčič, 1992: 24–28). Od takrat so Judje pri nas ostali v beneški Istri ter Trstu in Gorici. Prav skupnosti v Gorici in Trstu sta s prilivom beguncev s Kranjskega, Koroškega in Štajerskega doživeli izjemen razcvet v baroku in pozneje ter preko različnih posameznikov imeli pomembno vlogo v judovski zgodovini na evropski ravni. To je še posebej veljalo za družino Morpurgo iz Trsta in Gorice, ki je izvirala iz Maribora.

ZAKLJUČEK

Kot je razvidno iz virov poleg pozne antike, so Judje živeli na Slovenskem vse od 10. stoletja naprej, najprej na Koroškem in Štajerskem, nato na Goriškem, Kranjskem in Tržaškem in potem tudi v beneški Istri. Vse do začetka 16. stoletja, ko se je končalo življenje notranjeavstrijske judovske diaspore in se je začel velik razcvet tržaške in goriške judovske skupnosti, je judovska družba, ki je vsebovala različne sloje, razvila izjemno bogato in raznoliko kulturno, politično ter gospodarsko življenje. Z vidika odnosov z večinskim krščanskim prebivalstvom v letih do 1515 še posebej izstopa sorazmerno nizko število pregonov in pobojev, ki so jih judovske skupnosti doživljale, še posebej, če to primerjamo z deželami cesarstva severno od nas. Res je, da so bili Judje podvrženi številnim diskriminatorskim omejitvam kot drugje v latinskem svetu in da so bili na koncu tega obdobja tudi izgnani s Koroškega, Štajerskega in Kranjskega, vendar tako judovski kot nejudovski viri do 16. stoletja kažejo na številne pozitivne zglede sožitja.

LITERATURA

- BABAD, J. 1945. The Jews in Medieval Carinthia. A Contribution to the History of the Jews in the Alpine Countries of Europe. *Historia Judaica* VII (1945): 13–28, 193–204.
- BEREND, N. 2001. At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000-c. 1300. Cambridge: Cambridge University Press.
- BIASUTTI, G. 1977. Aquilea e la chiesa di Allesandria. *Antichita Altoadriatiche* XII: 215–229.
- BRUGGER, E. 2006. Von der Ansiedlung bis zur Vertreibung – Juden in Österreich in Mittelalter. V: Wolfram, H. *Geschichte der Juden in Österreich*. Österreichische Geschichte 16. Wien: Ueberreuter: 123–227.

- BRUNNER, W. 2000. Geschichte der Juden auf dem Gebiet des heutigen Steiermark im Mittelalter. *ČZN* 71(1-2): 71-94.
- COHEN, M. R. 1996. *Under Crescent and Cross: The Jews in the Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press.
- GJ – Germania Judaica. Bd. I: Von den ältesten Zeiten bis 1238. Tübingen: Elbogen, I., Freimann, A. & Tykocinski, H. 1963. Bd II: Von 1238 bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Tübingen: Zvi Avneri. 1968. Bd III: 1350-1519. Tübingen: Breuer, M., Guggenheim, Y. & Maimon, A. 1995.
- HAVERKAMP, A. 1996. 'Concivilitas' von Christen und Juden in Aschkenas während des Mittelalters. V: JÜTTE, R. & KUSTERMANN, A. P. (Eds.) *Jüdische Gemeinden und Organisationsformen von der Antike bis zur Gegenwart*. Köln, Wien, Weimar: Aschkenas, Beiheft 3: 103-136.
- HAVERKAMP, A. 2002. (Ed.) *Geschichte der Juden im Mittelalter von der Nordsee bis zu den Südalpen*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- HEIL, J. 2000. Die Juden in der Politik des Römisch-Deutsches Reiches bis zum 16. Jahrhundert. *ČZN* 71(1-2): 9-48.
- JELINČIČ, K. 2008. Judje Koroške, Štajerske, Kranjske, Goriške, Trsta in Istre v srednjem veku do izгона iz Notranje Avstrije v letih 1496-1515. Doktorska disertacija – Filozofska fakulteta.
- KEIL, M. 2006. *Gemeinde und Kultur - Die mittelalterlichen Grundlagen jüdisches Lebens in Österreich*. V: Wolfram, H. *Geschichte der Juden in Österreich*. Österreichische Geschichte 16. Wien: Ueberreuter: 15-122.
- KNIFIC, T. & SAGADIN, M. 1991. *Pismo brez pisave*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- LEON, H. J. 1938. Book review. Frey, P. J.-B. *Corpus Inscriptionum Iudaicarum. Recueil des inscriptions juives qui vont du IIIe siecle avant Jesus-Christ au VIIe siecle de notre ere*. Vol. I. Europe. *Jewish Quarterly Review*, New Ser., 28 (4): 357-361.
- LOHRMANN, K. 1982. Die institutionellen und historischen Grundlagen der jüdischen Niederlassungen in Österreich. V: 1000 Jahre österreichisches Judentum. Ausstellungskatalog. *Studia Judaica Austriaca IX*. Ed. Lohrmann K. Eisenstadt: Roetzer: 21-24.
- LOHRMANN, K. 1990. *Judenrecht und Judenpolitik im mittelalterlichen Österreich*. *Handbuch zur Geschichte der Juden in Österreich, Reihe B, Band 1*. Wien: Böhlau.
- MLINARIČ, J. 2000. Judje na Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496. *ČZN* 71(1-2): 49-70.
- NEUMANN, W. 1962 (1985). Zur frühen Geschichte der Juden in Kärnten. V: *Bausteine zur Geschichte Kärntens*. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs: 365-377.
- NEUMANN, W. 1965 (1985). Die Juden in Villach. *Carinthia I*: 327-366. V: *Bausteine zur Geschichte Kärntens*. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs: 378-415.
- PERŠIČ, J. 1999. Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. *Historia* 3. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Reg I - BRUGGER, E. & WIEDL, B. 2005. *Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter*. Band I: Von der Anfängen bis 1338. Innsbruck: Studien Verlag.
- SAPIR ABULAFIA, A. 2004. *Christians and Jews in the High Middle Ages: Christian Views of Jews*. V: Cluse C. (Ed.). *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries)*. Turnhout: Brepols.
- SCHÖGGL – ERNST, E. 2000. Die Vertreibung der Juden aus Steiermark, Kärnten und Krain am Ende des Mittelalters. *ČZN* 71(1-2): 299-314.
- STOCK, M. 1979. *Nel segno di Geremia: storia della Comunita israelitica di Trieste dal 1200*. Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia.
- STOW, K. R. 1992. *Alienated Minority: The Jews in Medieval Latin Europe*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- TODESCHINI, G. 1991. Ebrei e francescani a Trieste fra Tre e Quattrocento: falsificazione dell'univocita di un modello. V: IOLY ZORATTINI, P.C. & TODESCHINI, G. 1991 (Eds.). *Il mondo ebraico: gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Era contemporanea*. Pordenone: Studio Tesi: 43-56.
- VALENČIČ, V. 1992. *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park.
- VALVASOR, J.V. 1689 (1971-1973). *Die Ehre des Hertzogthums Crain*. München: R. Trofenik & Ljubljana: Mladinska knjiga.
- WADL, W. 1992. *Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter – Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867*. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv.
- WENNINGER, M. J. 1985. Die Siedlungsgeschichte der innerösterreichischen Juden im Mittelalter und das problem der Judenorte. V: 16. Österr. Historikertag. Veröff. Des Verb. Österr. Geschichtsvereine 25 (1985): 190-217.

POVZETEK

Pričujoč članek poskuša prikazati osnovne razvojne črte judovskega življenja slovenskih dežel v srednjem veku. Pregled se začne z pozno antiko, ko lahko govorimo o judovski navzočnosti v Akvileji in o posamičnih najdbah v notranjosti. Opis se nadaljuje z vprašanjem tako imenovanih judovskih vasi 10. in 11. stoletja na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem in nato s kratkim opisom izjemno bogatega in raznolikega judovskega življenja v številnih skupnostih vseh zgodovinskih slovenskih dežel in odnosov med judovskim in nejudovskim prebivalstvom. Izmed vseh skupnosti srednjega veka je bila še najpomembnejša tista v Mariboru, ki je dosegla nadregionalen pomen. Članek se na kratko dotakne tudi splošnega pravnega položaja Judov in postopnega poslabšanja njihovega položaja v 15. stoletju z izgoni iz Celja in s Ptuja vse do let 1496, ko so bili Judje dokončno izgnani s Štajerskega in Koroškega, ter 1515, ko so bili izgnani iz Ljubljane. Po tem letu govorimo o Judih na Slovenskem do 18. stoletja le v Istri, na Goriškem in Tržaškem.

Dr. Andreja Eržen, Agencija za turizem in podjetništvo Kamnik

GROFJE ANDEŠKI, VOJVODE MERANSKI – BAVARSKA PLEMIŠKA RODBINA IN VISOKI SREDNJI VEK NA NAŠIH TLEH

Na južnem Bavarskem, nedaleč od mesta München, se nad tipično bavarsko pokrajino dviga sveta gora Andechs. Že stoletja je cilj mnogih romarjev, prvotno pa sedež slavne dinastične rodbine – grofov Andeških. Ti so ime Andechs, predvsem s pomočjo uspešnih možitve njihovih hčera, ponesli po Evropi - na Madžarsko, v Francijo, Burgundijo, na Južno Tirolsko, Frankovsko, v Istro in nazadnje v deželo Kranjsko. Zgodba Andeških na Kranjskem je tesno povezana s Kamnikom; ko je zaradi ženitve z Weimar-Orlamündsko dedinjo Sofijo grof Bertold II. Andeški pridobil posesti na Kranjskem, je njihov sedež prenesel v Kamnik. Mesto pod Grintovci je tako postalo upravni in sodni sedež dežele Kranjske. Začelo se je obdobje, ki je mesto pripeljalo do najvišje točke v njegovi srednjeveški zgodovini.

Grof Rasso – mitični prvak rodbine

Začetki obstoja rodbine, ki segajo v 10. stoletje, so tesno povezani z obstojem grofa Rassa, legendarne osebnosti, praočeta dinastije Andeških. Po izročilu iz 10. stoletja predstavlja Rasso simbolno figuro upora proti Madžarom, ki so kar pol stoletja vpadali na Bavarsko in povzročali strah in nemir. Zgodba o Rassu je sestavljanka resničnosti in pesnitev o tej legendarni osebnosti. O nobenem izmed članov dinastije ni namreč znanega tako malo. Leta 950 se v virih pojavlja grof Rasso, ustanovitelj benediktinskega samostana Grafath, v katerem je kot menih tudi umrl. V glavnem oltarju cerkve še vedno hranijo njegove relikvije, pred prezbiterijem pa je v tla vzdana njegova nagrobna plošča.

Z grofom Rassom je tesno povezan tudi nastanek zaklada na sveti gori Andechs. S svojih križarskih pohodov je namreč prinašal domov relikvije. Z njimi je predvsem želel podložnikom približati dragocenosti Svete dežele. V poznejših časih so številni nasledniki, člani rodbine Andeških, nadaljevali njegovo tradicijo in s tem ustvarili andeški zaklad – dragocenosti, zaradi katerih so verniki začeli romati na goro Andechs.

Začetki Andeških na Bavarskem

Kot pri številnih dinastičnih rodbinah tudi pri Andeških začetki niso natančno opredeljeni. Nedvomno je, da so imeli prvotno svoj sedež v Diessnu in da so se v Andechs preselili pozneje. Kljub preselitvi pa je diessenska cerkev še vedno ostala izvorni sedež grofov, saj so tam v letih 1110–1120 pa vse do njihovega zatona pokopavali člane rodbine. Leta 1992 so med obnovo cerkve odprli nagrobno ploščo z napisom *Sepulchrum fundatorum* (grob ustanoviteljev), ki je bila položena ob prezbiteriju. V skupnem grobu so našli 13 okostij odraslih članov družine in neznano število otroških. Sveti in blaženi člani družine pa so bili pokopani na stranskih oltarjih cerkve v Diessnu in Andechsu.

V bližini cerkvene ustanove v Diessnu so grofje imeli grad Schatzberg, ki so ga po preselitvi porušili vse do temeljev (1158) predvsem zaradi nevarnosti, da bi zapuščen grad naselili kateri izmed njihovih nasprotnikov. Z gradu se ni ohranilo ničesar. Kar je ostalo kamenja (ruševin) do 17. stoletja, so ga uporabili za gradbeni material pri gradnji bližnje kapele.

Leta 1050 se Bertold I. in Oto I. še vedno imenujeta »*comites de Diezan*«. Grofje Diessenski so svoje posesti načrtno širili na bližnja in daljna območja. Vzrok njihove selitve na

jugozahodni del jezera Ammer pa ni povsem znan. Domnevno naj bi bil Andechs boljša strateška točka kot Diessen.

Čas vzpona rodbine je vezan na obdobje, ko se začnejo imenovati po gradu Andechs. Od leta 1102 dalje se v virih namreč pojavljajo kot grofje Andeški. Eden prvih s tem imenom je bil prav Bertold II., pozneje imenovan tudi I. Kamniški.

Andeški na Kranjskem

Kot vse takratne bavarske fevdalne rodbine so tudi Andeški iskali možnosti za razvoj in vzpon na vzhodu. V nemškem cesarstvu so bile te rodbine le ene izmed mnogih, v obmejnih grofovstvih pa je njihova pomembnost rasla sorazmerno s pomembnostjo območja. Tam je bilo njihovo vladanje svobodnejše – na svojih ozemljih so se obnašali kot kralji.¹

Posesti na Slovenskem so bile rodbini Andeških trdna opora za daljnosežne načrte na drugih območjih.

Tako imenovana kranjska ali kranjsko-istrska veja dinastije se začne z ženitvijo Weimar-Orlamündske dedinje Sofije z Bertoldom II., grofom Andeškim. Po tej poti je Bertold dobil veliko alodijsko posest na Gorenjskem, vzhodno od Kokre (in delno še zahodno od te reke) pa do poznejših kranjskih deželnih meja.

Z ženitvijo je Bertold pridobil obsežne posesti rodbine, ki je po moški liniji izumrla leta 1101. Obseg posesti v tem delu Kranjske govori tudi o velikosti posesti Weimar-Orlamündskih. Člani rodbine Weimar-Orlamünde so bili v letih 1044–1070 mejni grofje na Kranjskem. Glavni sedež mejnega grofa za Kranjsko je bil tako vse do leta 1077 grad Creina v Kranju. Leta 1077 pa se je to spremenilo. Grad Creina je skupaj s pripadajočim teritorialnim posestvom postal fevd, ki ga je podeljeval oglejski patriarh svojemu namestniku, deželnemu grofu.

Tako je v obdobju med letom 1077 in sredino 12. stoletja, ko je Bertold II. v listinah prvič omenjen kot kamniški grof (*Comes de Stein*), v Kamniku zraslo novo središče velikega vzhodnogorenjskega zemljiškega gospostva Andeških. Upravno in sodno središče andeških posesti na Kranjskem je torej postal Kamnik, sedež gospostva pa je bil Gornji Kamnik (Ober Stein), današnji Stari grad nad mestom.

Bogo Grafenauer o obdobju zapiše: »*Le mimogrede naj poudarim, da se s tem začenja, čeprav le na dobrih sto let omejen, vendar tako hiter in visok vzpon te fevdalne rodbine, da se ne more z njim primerjati nobena na slovenskih tleh ustaljena dinastična družina; obenem pa nas ta razvoj opozarja na resnično mednarodni značaj tedanjega visokega plemstva, ki je bil še posebej poudarjen od njegove zgodovinske avanture v obliki križarskih vojsk.*«² Iz listin lahko razberemo, da so bili andeški gradovi in posestva raztreseni po vse slovenskem ozemlju: na Koroškem so imeli Bladograd (Moosburg), Ljubelj, velikovško okolico, na Štajerskem Slovenj Gradec, rečico pri Gornjem Gradu, Ribnico pri Celju; na Kranjskem Kamnik, Štefanjo Goro, Šmarje, Lebek, Mehovo, toplice, Slap in Vipavo.

Glavni andeški postojanki na Slovenskem sta bila Kamnik kot središče upravne in sodne oblasti ter Slovenj Gradec kot cerkveno središče.

Že Bertold III. Andeški (umrl leta 1188) si je poleg deželnega grofovstva na Kranjskem pridobil še položaj pravega mejnega grofa v Istri, čemur je njegov sin Bertold IV. (umrl 1204) pridružil še weimar-orlamündski podedovani naslov meranskega vojvode, ki ga je bahaško razširil v naslov »vojvoda Dalmacije, Hrvatske in Meranije«. Sicer so imeli grofje le naslov »meranskih« vojvod, pravi vladarji na tem območju so bili ogrski kralji.

Kamnik

Prevlada Kamnika nad ozemljem vzhodne Gorenjske je bila v 12. stoletju močno povezana z dinastično politiko, močjo andeških grofov »Kamniških«. Mreža fevdalne oblasti v Kamniku postane po pisanih virih zaznavna šele v dobi oblasti andeških grofov.

V ohranjenih listinah se Kamnik (*Stein*) prvič omenja v listini, datirani v čas 1143–1147. Izdana je bila za samostan v Vetrinju. V njej je med pričami naveden tudi »*comes Bertoldus de Stein*«, pri čemer gre za Bertolda II. Kamniškega, ki se je tako imenoval po

¹ Aigner, Toni: Im Osten regierten die Andechser wie Könige (Aufstieg und Fall der Andechs-Meranier), Starnberg, 1999, str. 45.

² Grafenauer, Bogo, Kamnik 1229 – 1979, zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta, 1984, str. 17.

upravnem sedežu svojih posesti na Kranjskem. Poleg njega se v isti listini omenja še njegov ministerial Karol de Stein, skupaj z Albertom iz Mokronoga in Vilijemom Mekinjskim. Andeški ministeriali, imenovani po Kamniku, se pozneje, v poznem srednjem veku, še velikokrat omenjajo.

Poleg tega da so se ukvarjali z dvorno diplomacijo, so Andeški posvečali veliko skrbi tudi gospodarskemu in duhovnemu stanju podložnih dežel. Ministeriali, ki so upravljali z njihovimi gradovi (fevdalni posestniki svojega premoženja niso upravljali neposredno, ampak preko svojih ministerialov oz. kastelanov), so bili vseskozi pod budnim očesom nadzora. Tako se v eni izmed ohranjenih listin iz leta 1248 Bertold V. in Neža Kamniška pojavljata kot nadzornika ministeriala Rapota iz gradu Svibno (Scharfenberg). Ker je ministerial živel preveč potratno in mu za gospodarske zadeve ni bilo mar, sta mu Andežana odvzela pravice pobiranja davkov in mitnin, gradu pa mu nista odvzela. Rapoto je bil prepuščen sam sebi.

Andeški se kot izdajatelji pojavljajo še v številnih listinah, hranjenih v arhivih po celotni Evropi. Svojo istovetnost so na listinah izkazovali s pečati, ki dandanašnji skupaj z listinami predstavljajo dragocen vir podatkov.

Listina iz leta 1229 sodi med najpomembnejše pisne dokumente v zgodovini Kamnika. Z njo je meranski vojvoda Oton VII. Andeški potrdil meje in posest hospotala sv. Antona na Kozjem hrbtu (današnji Špitalič). Poleg drugega je imel hospital dva dela desetine od vinogradov, bodisi da so bili vojvodovi ali kamniških meščanov (*Civium Steynensium*). To je doslej najstarejša v pisnih virih izpričana omemba kamniških meščanov in s tem posredno tudi Kamnika kot mesta. Upravičena pa je domneva, da je Kamnik dobil mestne pravice že prej.

Kamniški Mali grad je doživel svojo zlato dobo prav v času, ko so bili njegovi lastniki grofje Andeški. Skupaj s Starim gradom se v listinah prvič omenja leta 1202, in sicer kot »*duo castella de Staine*«. Tistega leta ju je vojvoda Bertold IV., skupaj z vsemi posestvi, hlapci in deklami, pravicami in pripadajočim, razen svojih ministerialov, zastavil oglejskemu patriarhu Peregrinu za izposojeni denar. Takrat se tudi omenja kamniški gradiščan oziroma kastelan Gerloh iz rodbine andeških ministerialov, imenovanih po Kamniku, ki je v imenu svojih gospodarjev upravljal tamkajšnjo obširno andeško posest.

Dejstvo je, da so imeli Andeški vsaj že od leta 1195 dalje v Kamniku svojo kovnico denarja. Zanj se domneva, da je bila na Malem gradu in je po letu 1220 kovala novce z napisom *Civitas Stain*. Zaradi pomembne trgovske poti, ki je vodila iz Ljubljane skozi Tuhinjsko dolino proti Celju in Slovenj Gradcu, je kovnico na Malem gradu ustanovil že vojvoda Bertold IV. V tistem času so bile kovnice preprosti obrati brez velikih prostorskih potreb, in zato ni presenetljivo, da za obstoj kovnice na Malem gradu, kljub arheološkim raziskavam, ni materialnih dokazov. Še posebej pa je tako, ker so po prenehanju kovanja v Kamniku prostore kovnice verjetno začeli uporabljati v druge namene.³ Najstarejši pfenigi, kovani v Kamniku v času Andeških, so novci, kovani po breškem vzoru, z orlom na sprednji strani (simbol Andeških) ter s križem in zvezdami med kraki na zadnji strani. Nekoliko pozneje, vendar pred letom 1200, je Bertold IV. koval pfenige z velikim napisom STAIN in z upodobitvijo škofa na prednji strani, na zadnji strani pa je bil upodobljen cerkveni zvonik med dvema stolpičema.

Novci, kovani predvsem po breškem in nato oglejskem vzoru, so se uporabljali ne le v lokalni, ampak tudi širši trgovini. Kamniška kovnica je kovala novce mednarodne valute.

Sreča rodbini Andeških ni bila vedno naklonjena. Bertoldu IV., ki je umrl leta 1204, je v mejni grofiji istrski in na slovenskih tleh sledil Henrik IV. Andeški. Vladal je komaj štiri leta, ko je prišlo do neljubih dogodkov. Andeški so bili namreč obtoženi sokrivde umora nemškega cesarja Filipa Švabskega. Za rimsko cesarsko krono sta se po smrti Henrika VI., sina Fridrika Barbarosse, leta 1197 zavzemala dva tekmeca: Filip iz štafovske rodbine (Hohenstauf) in Oton Bavarski. Filip je dobil na Nemškem premoč, dosegel je, da ga je za nemškega vladarja priznal tudi papež. Svojega nasprotnika bi popolnoma izrinil, če ga Oton von Wittelsbach leta 1208 v Bambergu ne bi umoril. Med sokrivci so bili obtoženi tudi Andeški; vzroki za obtožbo pa so bili zelo neutemeljeni. Neljubi dogodek je namreč potekal na poroki andeškega

3 Kos, Peter, Srednjeveška kovnica v Kamniku. 1984

grofa Otona I. z Beatrico Burgundijsko, ki je bila nečakinja Filipa Švabskega. S poroko bi obe strani mnogo pridobili: Filip bi si utrdil svoj položaj v južnem delu cesarstva, med drugim tudi v mejni marki Istri, Andeški pa posesti v Burgundiji.

Domnevna vpletenost v umor je andeško moč okrnila le za nekaj časa. Henrik IV., mejni grof istrski, in njegov brat Ekbert, škof bamberski, sta morala zaradi obtožb naglo bežati na Ogrsko k svojemu svaku, kralju Andreju II. Andeške je zadel državni pregon in zaplemba vseh posesti, tako fevdalnih kot alodijskih. Vso njihovo lastnino je zaplenil cesar Oton IV.

Kljub vsemu pa je bil položaj Andeških prav na Kranjskem tako trden, da jih tudi državni preklc ni zadel. Henrik je sicer izgubil mejno grofijo Istro, Kranjska je formalno pripadla oglejskemu patriarhu. Dejanski gospodar na Kranjskem je ostal Henrik IV., ki si je s papeževo pomočjo kmalu povrnil naziv krajišnika.

Rodbina je po oprostilnem procesu kmalu spet prišla v milost pri nemškemu cesarju; že pred letom 1220 jim je bil odprt cesarski dvor.

Leta 1218 je oglejskega patriarha Wolfgerja nasledil Henrikov brat Bertold V. Henrik se je v korist Ogleja dokončno odrekel Istri, Bertold pa v korist Henriku dejanski oblasti na Kranjskem.

Do svoje smrti leta 1228 je Henrik vladal na Kranjskem kot pravi deželni knez in tudi koval svoj denar v kovnici na Malem gradu. Ker je Henrik umrl brez potomcev, je njegove kranjske posesti za kratek čas nasledil njegov brat Oto, vendar jih je že naslednje leto (1229) dal za doto svoji hčeri Neži, ki se je omožila s Friderikom Bojevitim Babenberžanom, avstrijsko-štajerskim vojvodom. Ta si je na tak način pridobil kranjske posesti Andeških in se za nekaj časa imenoval *dominus Carniolae*. Njun zakon ni bil srečen, zato se je Neža leta 1243 od njega ločila. Friderik je leta 1246 umrl in kmalu nato (1248) se je Neža ponovno poročila, in sicer s koroškim vojvodo Ulrikom Spanheimom. Neža je leta 1262 umrla brez potomcev, svoje posesti pa je zapustila bratrancu, ogrskemu kralju Beli IV. Zaradi negotovih razmer ta oblasti na Kranjskem ni prevzel in kranjski gospod je do svoje smrti ostal Ulrik. Ko je leta 1269 v Furlaniji umrl, je češki kralj Otokar II. Přemisl, ki je z Ulrikom že leta 1268 sklenil dedno pogodbo, pozimi 1269/70 zasedel Kranjsko in Koroško. Tedaj je bil tudi Kamnik pod njegovo oblastjo. Leta 1276 se je bil Otokar prisiljen odpovedati Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in Slovenski marki, vse v korist nemškega kralja Rudolfa Habsburškega.

S tem so naše dežele za naslednjih 600 let prešle pod vladavino Habsburžanov.

V trajen spomin sta mesto Kranj in dežela Kranjska od rodbine Andeških podedovala grb: andeški grb kaže orla, ki ima razprostrte peruti in na desno stran obrnjeno glavo. Enaka podoba je tudi na pečatih. V grbu Otona VIII. je nad orlom upodobljen še lev, ki koraka na desno. Sprva je bil v grbu samo orel, poznejše dodajanje leva (po letu 1208) predstavlja potrditev pomembnosti rodbine Andeških, kajti samo kraljeve rodbine so lahko imele v grbu podobo leva.

Andechs po Andeških

Po zatonu rodbine Andeških je njihov matični grad Andechs prišel v last rodbine Wittelsbach, ki je bila vseskozi v sporu z Andeškimi. Wittelsbachi so grad porušili in na njegovem mestu je zrastle cerkev, ki je vse od takrat cilj mnogih romarjev.

Zbirka svete gore Andechs in njene zbirke relikvij – tri svete hostije, poročna obleka sv. Elizabete Turingijske, zmagovalni križ Karla Velikega, trske z Jezusove krone ... - datira v 10. stoletje. Začetek zakladnice je najbolj tesno povezan z grofom Rassom. Grof Rasso je bil eden tistih veljakov, ki so se udeleževali križarskih pohodov, s katerih so domov prinašali relikvije. Njegovim naslednikom je uspelo zakladnico še obogatiti.

Po kraljevem umoru v Bambergu leta 1208, ko so bili Andeški obtoženi kot sokrivci, so zaklad z relikvijami skrili v grajski kapeli. Po spletu nenavadnih okoliščin so pogrešane relikvije leta 1388 ponovno našli. Relikvije so prepeljali v München in jih delno tudi restavrirali.

V svetem letu 1392 so množice romarjev obiskale prestolnico Bavarske, da bi počastile svete andeške relikvije. Ker so jih Wittelsbachi prepeljali v München, so se očitno želeli izkazati za zakonite naslednike Andeških. Vendar je bila srednjeveška pobožnost ljudstva močnejša, zato so relikvije v začetku 15. stoletja vrnili v Andechs. Pa tudi razmere v Andechsu so se izboljšale.

Leta 1416 so se cerkveni dostojanstveniki iz Diessna odločili v Andechsu zgraditi gotsko cerkev, katere arhitekturni obrisi so v današnjem času še vedno vidni. Približno ob istem času je grof Ernest Bavarski Andechsu potrdil naziv Sveta gora. Ko je grof Albert III. naselil v samostan red benediktinskih menihov, je bilo vse pripravljeno, da se relikvije vrnejo.

Benediktinski samostan na Sveti gori Andechs je preživel obdobja pester zgodovine; vojne, lakote, številne bolezni tistih časov. Šele po letu 1588 se je začel njegov razcvet. V letih 1622–1626 je Andechs obiskalo več kot pol milijona vernikov. V sredini 18. stoletja so samostan prenovili v tedaj modernem slogu rokokoja. Za načrtovanje in izvedbo obnove je bil odgovoren znani nemški arhitekt Johann Baptist Zimmermann. Leta 1803 je knežja oblast med enim od lastninjenj – sekularizacijo – samostan zaprla in šele leta 1850 je bil pod oblastjo cesarja Ludvika I. (Wittelsbacha) zopet odprt.

Romarji obiskujejo Sveto goro Andechs in benediktinski samostan že kar šest stoletij, skupaj s pivovarno se lahko ozira nazaj v bogato zgodovino. Menihi, ki dandanes živijo v samostanu, so zavezani k ohranjanju tradicije, zagotavljajoč, da ostaja Andechs s svojim značilnim baročnim čebulnim zvonikom na samostanski cerkvi versko središče in pomembna turistična točka južne Bavarske.

Slavna družina

Konec 12. stoletja je na Kranjskem vladal vojvoda Bertold IV., eden pomembnejših članov rodbine. Odraslo je kar osem njegovih otrok in vsi so v zgodovini Evrope odigrali pomembno vlogo:

- Oto I. (umrl 1204), grof Meranije in Burgundije;
- Henrik IV. (umrl 1228), mejni grof Istre;
- Ekbert (umrl 1237), škof v Bambergu, graditelj tamkajšnje stolnice;
- Bertold V. (umrl 1251), najprej škof v Kaloči na Madžarskem nato oglejski patriarh (1218–1251);
- Hedvika (umrla 1243), v mladosti poročena z grofom Henrikom Šlezijkim, pozneje svetnica in zavetnica Šlezije;
- Gertruda (umrla 1213), žena madžarskega kralja Andreja II., mati svete Elizabete; 1213 jo je zaradi notranjih intrig umoril madžarski fevdalec Ban Bank;
- Agnes (umrla 1201), poročena s francoskim kraljem Filipom Avgustom, ki ga je morala zaradi višjih sil (dvorne politike) zapustiti in umreti osamljena;
- Matilda (umrla 1254), ustanoviteljica in opatinja v samostanu v Kitzingenu, pozneje razglašena za blaženo.

Podoba slavne družine je ohranjena v Kodeksu svete Hedvike, ki je bil izdan stoletje po izumrtju Andeških (1353). Izdelan je bil po naročilu ohranjevalcev spomina na grofe Andeške. Zapis nas z vsemi pomembnimi podrobnostmi vse do današnjih dni opozarja na vplivnost dinastične rodbine Andeških.

Svete žene Andeške

Poroke so bile v srednjem veku, kot tudi prej in pozneje, uspešno sredstvo za širjenje moči in vpliva. Predvsem še, če so bile poroke na kraljeve dvore. Tako kot so Andeški naše ozemlje pridobili s poroko, so svoj vpliv po Evropi širili predvsem s pomočjo številnih uspešnih porok. Ena izmed takšnih je bila poroka Gertrude z ogrskim kraljem Andrejem II. Gertruda je na Ogrskem imela velik vpliv; zaježila je moč tamkajšnjih veljakov, kot tujke pa je seveda niso marali. Zato jo je leta 1213 umoril ogrski fevdalec Ban Bank. Ta na Madžarskem še vedno velja za narodnega junaka.

Andeške svete in blažene žene so imele velik vpliv na cerkveno zgodovino kot tudi na razvoj naših krajev. S svojim delom in življenjem so zapustile neizbrisen pečat v evropski zgodovini, z nesebičnim delom so pomagale ubogim in bolnim, ustanovljale samostane ter si tako prislužile svetniški naziv. Ob sestrah, sveti Hedviki in blaženi Matildi, je velik pomen v zgodovini visokega srednjega veka dosegla sveta Elizabeta, hči ogrske kraljice Gertrude.

Sveto Elizabeto štejejo mnogi med vidnejše zgodovinske osebnosti, velja pa tudi za eno izmed pomembnejših žensk Katoliške cerkve. Kot plemkinja po rodu je tudi ona pridobila veliko moč s poroko. Kljub bogastvu in gmotnim dobrinam, ki so jo obdajale, je izbrala uboštvo in tako z veliko doslednostjo sledila idealu svetega Frančiška, njenega vzornika, ki je živel v istem času kot ona.

Ob razumevanju celotnega dogajanja prve polovice 13. stoletja in položaja žensk v visokem srednjem veku spoznamo, da sta bila vloga in pomen svetih žena Andeških nezamenarljiva. Čeprav jim je bila življenjska pot dobesedno položena že v zibel, saj so jim že v otroštvu določili, kakšna bo njihova vloga, so s svojim delovanjem zapustile pečat v zgodovini. Sveta Elizabeta npr. je umrla stara komaj 24 let. V tem času je rodila tri otroke, ovdovela, ustanovila bolnišnico, skrbela za bolne, revne, obnemogle, obubožane. Z današnjega stališča se nam to zdi skoraj nerazumljivo.

Odpovedati se bogastvu, kroni in slediti življenju v pomoči drugim so bili ideali, ki so jim sledile andeške žene. Z njimi so si prislužile svetništvo in pomembno mesto tako v posvetni kot tudi v zgodovini Cerkev.

POVZETEK

Pri preučevanju zgodovine grofov Andeških vedno znova naletimo na podatke, ki umeščajo rodbino v sam vrh evropskega dogajanja visokega srednjega veka. Z uspešnimi porokami so svoj vpliv razširili na številne evropske dvore in s tem soustvarjali politiko ob koncu 12. in prvi polovici 13. stoletja. Kranjska in istrska veja grofov Andeških se je v slovenske dežele s svojega matičnega gradu Andechs na južnem Bavarskem razširila v drugi polovici 12. stoletja z ženitvijo Bertolda II. s Sofijo iz rodu kranjskih in istrskih mejnih grofov Weimar-Orlamünde. Po izumrtju te dinastije po moški potomcih so Andeški prevzeli polovico njenih teritorialnih gospostev na Gorenjskem in Notranjskem. Andeški so na naših tleh vladali suvereno, središče njihovih posestev je predstavljal Kamnik. Tam so na Starem oz. Zgornjem gradu (Ober Stein) vzpostavili upravni in sodni sedež dežele Kranjskem, na Mallem gradu pa kovali novce z mednarodno vrednostjo.

Številni člani rodbine Andeških so se odlikovali s pomembnimi nazivi, med vidnejše zagotovo sodijo otroci Bertolda IV. in Neže iz Rochlitz. Njunih osem otrok, štirje moški in štiri ženske, so s svojim delom globoko zaznamovali čas v katerem so živeli: dedič posesti na Bavarskem in naslova meranski vojvoda je postal Oto VII., Henrik IV. je postal istrski mejni grof in si s pridobitvijo višnjegorskih posesti utrdil posesti na Kranjske, Ekbert je postal bamberski škof, Bertold V. pa sprva škof v Kaloči na Madžarskem in nato patriarh v Ogleju. Ženski del potomstva je Bertold II. s spretno politiko poročil na dva evropska dvora: Gertruda je postala žena ogrskega kralja Andreja II., Agnes pa francoskega kralja Filipa Avgusta. Hedviko so poročili v Šlezijo s Henrikom I., Matilda je bila opatinja samostana v Kitzingenu.

Sreča rodbini Andeških ni bila vedno naklonjena in tako je rodbina v drugi polovici 13. stoletja izumrla: zadnji člani rodbine (brata Ekbert in Bertold, oba cerkvena dostojanstvenika ter Neža Kamniška) niso imeli potomstva in tako so njihove posesti prešle v roke drugih fevdalnih rodbin. Zgodovina uspešne rodbine pa se z njihovim zatonom ni zaključila, saj so s svojim delovanjem pustili močan pečat v evropski zgodovini.

Bernarda Gaber, Zavod RS za šolstvo

EKSKURZIJA S TERENSKIM DELOM IN Z UČENJEM Z ODKRIVANJEM

UVOD

Ker je velik del pouka v osnovni šoli namenjen pridobivanju konceptualnega znanja, je zelo pomembno, da izberemo take dejavnosti, ki učencem omogočajo izoblikovanje pojmovnih predstav, od konkretnih izkušenj do abstraktne ravni (Žakelj, 2005, 48). V skladu s sodobnim konceptom izobraževanja, ki temelji na razvijanju procesov v izobraževanju, so sodobni pristopi k poučevanju in učenju usmerjeni v odkrivanje in ustvarjanje znanja (prav tam).

Neznano postane znano z raziskovanjem, z učenjem z odkrivanjem, z doživljajskim učenjem. Učenci si znanja ne pridobivajo samo med šolanjem, znanje si pridobivajo tudi na neformalni in formalni ravni. Učijo se na izletu, na razstavi, na igrišču, na morju, v gledališču, pri babici, doma ... Če želimo, da bo njihovo pridobljeno znanje trajnostno in da ga bodo znali oplemenititi, jih moramo naučiti, kako se učiti oziroma potešiti radovednost. Ker se učenci navadno hitro naučijo načinov dela oziroma tehnik učenja, kmalu ne bodo več potrebovali pomoči. Pomembno je, da se učenci med učenjem večkrat urijo v različnih miselnih procesih oziroma spoznavnih postopkih, kot npr. v razumevanju, primerjanju, razvrščanju, sklepanju, luščenju bistvenega, preiskovanju, raziskovanju, analizi perspektiv in analizi napak, spoprijemanju z ovirami, invencijo, delu z viri in pripomočki, sodelovanju (Rutar Ilc, 2004, 33). Takšno učenje učitelji spodbujamo in usmerjamo s pomočjo vprašanj, nalog in dejavnosti, ki pri učencih sprožajo zgoraj zapisane miselne procese (prav tam).

Radovednost, visoka notranja in zunanja motivacija učencev, spodbudno učno okolje in različne učne situacije so na neki način že zagotovilo za učencev učni uspeh. Zato v nadaljevanju predstavljamo primer ekskurzije s terenskim delom in z učenjem z odkrivanjem.

Ekskurzija z zgodovinskim terenskim delom

Čeprav ima učitelj na voljo številna učna sredstva, veliko učencev pravilno razume določene pojave in procese šele takrat, ko si jih ogledajo na terenu (Potočnik, 2004, 65). Zato imajo ekskurzije pri pouku zgodovine velik pomen. Glede na zahtevnost ekskurzije, predvidenih dejavnosti učencev ter učnih metod in oblik, ločimo po Webru več vrst zgodovinskih ekskurzij: zgodovinske učne poti, zgodovinske učne ogleda, zgodovinsko terensko, muzejsko, galerijsko in arhivsko delo ter kombinacijo zgoraj naštetih (Weber, 1994, 30–36).

»Teren oz. naravno okolje je motivacija in vir za učenje z odkrivanjem. /.../ Naravno okolje oz. teren predstavlja možnosti za spoznavanje in odkrivanje naravno-geografskih in družbeno-geografskih značilnosti (relief, podnebje, rastlinstvo, živalstvo, vodovje, prebivalstvo, naselja, gospodarstvo, promet, turizem) ter zgodovinskih, etnoloških in umetnostnih značilnosti (zgradbe, spomeniki, objekti, predmeti ipd). Odkrivanje okolja, še posebej zgradb, v katerih delamo, se učimo ali živimo, kot tudi samo ogledi podeželja, hiš, parkov ali ruševin, v nas zbujajo drugačne občutke, veliko zadovoljstva in veselja do učenja, dela in življenja« (Trškan, 2007, 78). Pri oblikovanju prostorskih predstav je pomembna nazornost, kar pomeni, da si določene pojave učenec najprej neposredno ogleda (zazna,

začuti) v naravnem okolju in nato preko posrednikov izoblikuje zahtevnejše abstrakcije (Kolenc Kolnik, 2006, 49). Kot pravi Trškanova, je pri odkrivanju bistveno, da si učenci sami postavljajo vprašanja, da bi pridobivali podatke oz. informacije, ki se nanašajo na konkreten vir na terenu oz. vir, ki je predmet raziskovanja (npr. kaj, za kaj, kako zakaj); šele na koncu odgovarjajo na vprašanja, kot so kdaj, kdo, kje (2007, 82).

Terensko delo z metodo učenja z odkrivanjem

Od leta 2000 se v Veliki Britaniji uspešno uveljavlja metoda učenja z odkrivanjem, ki temelji na vprašanjih, s katerimi učenci postopoma odkrivajo preteklost (Trškan, 2006, 59).

Trškanova predstavlja učenje z odkrivanjem na štirih ravneh (2007, 83–85):

- učenje z opazovanjem (učenci opazujejo, npr.: Kaj vidite na sliki, v muzeju, na zgradbi, v sobi, na terenu?, Natančno opišite.);
- učenje z odkrivanjem (učenci postavljajo ali odgovarjajo na vprašanja, npr.: Kaj predstavlja slika, zgradba, oseba?, Kakšne so povezave med osebami/predmeti?);
- učenje z domnevanjem (učenci sklepajo z opazovanjem, npr.: Kaj lahko sklepamo iz slike, spomenika, pisnega vira? Kaj domnevamo, da predstavlja?);
- učenje z reševanjem nalog oz. interpretacija (učenci si pomagajo z drugimi viri, npr.: Kaj (kje, kako) lahko še izvemo o sliki, predmetu, osebi?).

Terensko delo lahko povežemo z metodo učenja z odkrivanjem tako, da učencem zastavimo vprašanja, ki bodo zajela vse štiri ravni učenja z odkrivanjem (ali pa si jih zastavljajo sami). Ne zanemarimo, da je terensko delo primerno tudi za učence s posebnimi potrebami, pri katerih so lahko v ospredju tudi drugi zaznavni čuti, saj teren oz. okolje ne posreduje informacij zgolj za eno čutilo, ampak za več čutil (Kolenc Kolnik, 2006, 49).

Sinteza terenskega dela

Terensko delo se konča s poročanjem na terenu in/ali v razredu, kjer učenci pripravijo in interpretirajo odgovore/poročila/rezultate dela, do katerih so prišli (Trškan, 2007, 61). Učenci tako lahko primerjajo rezultate in jih po potrebi dopolnijo. Na tej stopnji je vloga učitelja zelo pomembna, saj bo učencem pomagal oblikovati celosten pogled (Potočnik, 2004, 66), oz. pomagal osmisliti vsebino (Žakelj, 2005, 51). Terensko delo lahko učitelj uporablja tudi za sprotno in/ali končno preverjanje, ko spremlja, kako učenci z različnimi spoznavnimi postopki pridobivajo in dopolnjujejo znanje, in ko ugotavlja, do kakšnih ugotovitev so prišli učenci (Rutar Ilc, 2004, str. 146). Ocenjevanje v zvezi z ekskurzijo je mogoče, če bi ta pomenila samostojno uporabo in predstavljanje znanja, ki so ga učenci pridobili že prej in ga imeli pred ocenjevanjem možnost preveriti (prav tam).

Primer kratke ekskurzije s terenskim delom in z metodo učenja z odkrivanjem

V nadaljevanju so predstavljena vprašanja, primerna za terensko delo in podobna življenjskim okoliščinam. Vprašanja so sestavljena tako, da učence navajajo na vsakodnevne okoliščine, npr. na orientacijo v času in prostoru. Stradling piše, da so kot vir odkrivanja in proučevanja sledov preteklosti zlasti primerna mesta ali naselja (v celoti in/ali posamezni deli, ki so vidni v arhitekturi, imenih ulic, mostov, spomenikov, trgovin, kavarn ...), kar pomeni že neposredna domača pokrajina oz. bližnja in daljna okolica šole (2004, 160). Ker okolje ne posreduje informacije zgolj za eno samo čutilo (Kolenc Kolnik, 2006, 49), so naloge oz. vprašanja za terensko delo v nadaljevanju primerna za učence v osnovni šoli, ravno tako tudi za učence s posebnimi potrebami, pri katerih so v ospredju posamezni zaznavni čuti.

Ne glede na predvideni čas trajanja ekskurzije, ekskurzija navadno vključuje vsaj tri faze dela: pripravo na ekskurzijo tako za učitelja/učitelje kot učence, izvedbo oz. potek ekskurzije in zaključek oz. sinteza ekskurzije (Trškan, 2007, 58). Načrtovanje, izvedbo in sintezo daljše ali krajše ekskurzije s terenskim delom nam v veliki meri zakonsko omogoča tudi prilagodljivi predmetnik, pri katerem lahko izvajamo urnik v strnjeni obliki dela (blok ure, daljše učne ure ...) (Nolimal, 2008).

Cilji ekskurzije

Učenci:

- se prostorsko in časovno orientirajo;
- poznajo spomenike/kulturna znamenja Primoža Trubarja v svoji domači pokrajini;
- vrednotijo dosežke dela Primoža Trubarja v času življenja v učenčevem domačem kraju.

Priprava na ekskurzijo

Pred odhodom na ekskurzijo smo učence v razredu seznanili s cilji ekskurzije, jih seznanili s programom oz. vsebino in s pričakovanimi dejavnostmi med samo ekskurzijo in po njej, opozorili smo jih na varnost na terenu, (so)oblikovali učne skupine in predvideli potek dela v učilnici in na terenu (Trškan, 2007, 58).

V letu 2008 smo praznovali 500. obletnico rojstva Primoža Trubarja, protestantskega reformatorja, začetnika in utemeljitelja slovenskega knjižnega jezika. Primož Trubar je eden najpomembnejših stebrov slovenske kulture in narodne istovetnosti, ki je nekaj zgodnjih let službovanja preživel na Spodnjem Štajerskem, zato lahko del operativnih ciljev učne enote Reformacija v Evropi in na Slovenskem (Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Zgodovina, 2003, 24) realiziramo na terenu. Pred odhodom na ekskurzijo učenci v razredu preberejo del besedila o delovanju Primoža Trubarja na Spodnjem Štajerskem in odgovorijo na vprašanja. Tako preverimo predznanje učencev in/ali to uporabimo kot uvodno motivacijo ekskurzije. Pred odhodom si z učenci še pogledamo predvidene postojanke na karti: Turistična karta in karta centra Laško (<http://www.lasko.si/content/view/164/110/lang,/>).

Preberite besedilo in odgovorite na vprašanje.

»In poleg tega naj Vaše kraljevo Veličanstvo itd. tudi natanko poizve pri Spodnještajercih in Kranjcih, kako sem se pred leti vedel pri pridiganju in gospodarjenju na fari v Loki pri Radečah, v Laškem, v Šentjerneju, v pridigarstvu in kaplaniji sv. Maksimiljana v Celju /... / in kanonikatu v Ljubljani. Ti bodo brez dvoma povedali in izpričali, da sem v obe župnišči, v Loki in Šentjerneju, tudi v celjsko kaplanijo, ki je leta 32. do tal pogorela, zazidal več kot petsto goldinarjev, tudi vse davke in naklade omenjenih župnij in kaplanije, dokler sem jih jaz imel, popolnoma odštel in izplačal, pripadajoča polja in vinograde izboljšal in dva mlina sezidal ter sodno spet pridobil odtegnjene desetine in zemljišča. In ko sem v teh svojih farah in prebendah začel pridigati Evangelij v pravem smislu ter katekizem, sem bil dostikrat v veliki nevarnosti; /.../ a naposled me je gospod Urban Textor, ljubljanski škof itd., oropal vsega imetja, knjig in prebend ter me iz domovine v tujino pregnal.« (Jože Rajhman, Pisma. V: Glavan, Mihael. Trubarjev album: romanje s Trubarjem. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008, str. 67)

Naloge za učence:

- Ocenite približno starost Primoža Trubarja med njegovim službovanjem na Štajerskem. Sklepajte, ali je bilo to obdobje službovanja na Štajerskem pred pregonom na tuje ali po njem. S katerim dejstvom Primož Trubar povezuje svoj izgon iz domovine? Koga naslavlja z Vaše kraljevo Visočanstvo?
- Kronološko razvrstite kraje njegovega službovanja.
___ Celje
___ Laško
___ Loka pri Radečah

Potek ekskurzije

Na ekskurziji smo predvideli različne dejavnosti za učence: orientacija na terenu, ogledi kulturnih spomenikov, intervjuji mimoidočih, zapisovanje odgovorov, skiciranje risb ... Če učenci potrebujejo dodatna navodila in napotke, se lahko obrnejo na učitelja in/ali si medsebojno pomagajo.

Ekskurzijo začnite pri Trubarjevem spomeniku pred Kulturnim centrom v Laškem.

Naloga za učence:

- Leta 1530 je Primož Trubar nastopil službo vikarja v Laškem. Sedaj lahko natančno izračunate njegovo starost med službovanjem. Ali se podoba na spomeniku ujema z dejansko starostjo Trubarja med službovanjem? Pojasnite. Skicirajte podobo Trubarja v tem času.

Prečkajte most in nadaljujte pot po Trubarjevem nabrežju do osnovne šole.

Naloga za učence:

- S table na pročelju šole prepišite ime šole. Pred šolo stoji doprski kip Primoža Trubarja. Mimoidoče vprašajte, kdo je avtor doprsnega kipa (informacijo lahko pridobite tudi drugače).

Po Trubarjevi ulici nadaljujte pot do cerkve sv. Martina, kjer je Trubar služboval do leta 1536.

Naloga za učence:

- V katerem prepoznavnem umetnostnem slogu je grajena cerkev? Kje bi dobili več informacij o cerkvi in Trubarjevem delovanju v tem času?

V tem zgodnjem obdobju službovanja je mladi Trubar deloval v okrilju katoliške vere, ki jo še ne napada ostro, temveč se le bojuje proti napakam in zlorabam v njenem praktičnem delovanju, predvsem ostro nasprotuje ljudskemu praznoverju. Dokaj mirna leta službovanja je posvetil študiju Lutrovega in Zwinglijevega nauka in se oblikoval v protestantskem nazoru.

Po magistralni cesti iz Laškega proti severu ob reki Savinji pridete v Celje, kjer nasproti nove avtobusne postaje stoji cerkev svetega Maksimiljana.

Pisni viri navajajo, da je Trubar dobil cerkev svetega Maksimiljana v beneficij, ko je bil iz Laškega prestavljen v Ljubljano. Osebnostno je spoznal vse mestne in plemiške odličnike, srečal se je tudi z baronom Ungnadom, štajerskim deželnim glavarjem.

Naloga za učence:

- Kaj pomeni beneficij za Trubarja? Katera naravna katastrofa je prizadela omenjeno cerkev v Trubarjevem času in kako je ob nesreči ravnal Trubar?
- V kakšnem stanju je danes omenjena cerkev? Ali je odprta za obiskovalce? Kje bi dobili več informacij o cerkvi?
- V parku stoji doprski kip Primoža Trubarja. Primerjajte ga z doprskim kipom pred osnovno šolo v Laškem.
- Na spletu poiščite avtorja omenjenega doprsnega kipa.

Povzetek ekskurzije

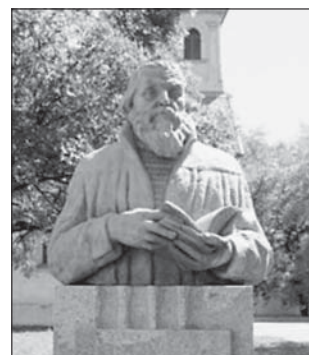
Sintezni del ekskurzije opravijo učenci v razredu tako, da pripravijo kratko poročilo. Pri osrednjem delu poročila jih lahko vodijo vprašanja:

- S pomočjo pridobljenih podatkov s svojimi besedami opišite desetletno obdobje Trubarjevega delovanja na Spodnještajerskem.
- Po ogledu kulturnih spomenikov v Laškem in Celju ocenite, kakšen je odnos do kulturne dediščine danes in kaj bi lahko storili za ohranjanje le-te?

Pomembno je tudi, da učenci povedo svoje mnenje o ekskurziji (Potočnik, 2004, 66) in da ovrednotijo svoje delo (Trškan, 2007, 59).

Slika 1: Cerkev sv. Martina v Laškem

Slika 2: Kip Primoža Trubarja.

ZAKLJUČEK

S terenskim delom učenci razvijajo sposobnosti opazovanja, odkrivanja, primerjanja, sklepanja, razvijajo spretnosti učenja in raziskovanja v interakciji z drugimi učenci, navaajo se na rabo metode učenja z odkrivanjem in drugih terenskih metod. Pri tem je zelo pomembno, da učenci sami in/ali s pomočjo vprašanj pridobijo podatke, s katerimi bodo lahko interpretirali in razumeli pojave. Cilji, ki jih dosežemo z zgodovinskim terenskim delom, so večplastni. Navsezadnje učenci s takšnim učenjem tudi ugotovijo «/.../ kako se piše oz. kako nastaja zgodovina. Poleg tega pa do zgodovinskega dogajanja laže oblikujejo svoj osebni odnos, saj kraje in spomenike vidijo skozi lastne oči na terenu samem. Zgodovina tako postane praktična in dokazljiva, vzpostavi se živ stik med učencem in preteklostjo človeštva. Učenci naj bi prek takšnega učenja sprejeli znanje zgodovine tudi v moderni družbi kot pomembno, življenjsko in uporabno /.../» (Brodnik, 2008).

LITERATURA IN VIRI:

- Glavan, M. (2008). Trubarjev album: romanje s Trubarjem. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kolenc Kolnik, K. (2006). Didaktična vrednost učenja geografije na prostem. V: *Didactica Slovenica*. Letnik 21. Št. 1, str. 48–56.
- Nolimal, F. et al. (2008). Fleksibilni predmetnik – pot do večje avtonomije, strokovne odgovornosti in kakovosti vzgojno-izobraževalnega dela. Zbornik prispevkov. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Potočnik, D. (2004). Ekскурzije in pouk zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 13. Št. 3–4, str. 65–68.
- Repe, B. et al. (2003). Učni načrt : program osnovnošolskega izobraževanja. *Zgodovina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.
- Rutar Ilc, Z. (2004). Pristopi k poučevanju, preverjanju in ocenjevanju. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Trškan, D. (2007). Lokalna zgodovina: učenje z odkrivanjem. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Trškan, D. (2006). Učenje zgodovine z odkrivanjem in terenske metode dela. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 15. Št. 3-4, str. 59-64.
- Stradling, R. (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Žakelj, A. (2005). Od opazovanja do znanja. V: *Od opazovanja do znanja, od znanja h kompetencam: Zbornik prispevkov*. (ur. A. Zupan). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 48-58.
- Weber, T. (1994). Raziskujmo načine in namene stvarnega pouka pri zgodovinskem delu (ekскурzije). V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 3. Št. 4, str. 30–36.
- Brodnik, V. (2008). Mizarstvo v Šentvidu nad Ljubljano z okolico in vključevanje krajevne zgodovine s terenskim delom v pouk zgodovine. Dostopno v spletni učilnici: http://info.edus.si/studijske/file.php/76/TERENSKO_DELO_IN_MIZARSTVO_V_SENTVIDU.pdf. (24. 11. 2008).

POVZETEK

Od leta 2000 se v Veliki Britaniji uspešno uveljavlja metoda učenja z odkrivanjem, ki temelji na vprašanjih, s katerimi učenci postopoma odkrivajo preteklost. Učenje poteka v štirih nivojih, pri katerih učenci odgovorijo na določena vprašanja. Z vprašanji, ki si jih postavijo sami in/ali jih zastavi učitelj, postopoma odkrivajo sledove preteklosti. Metodo učenja z odkrivanjem lahko povežemo s terenskim delom, saj teren oz. naravno okolje predstavlja možnosti za spoznavanje in odkrivanje naravno-geografskih in družbeno-geografskih značilnosti (relief, podnebje, rastlinstvo, živalstvo, vodovje, prebivalstvo, naselja, gospodarstvo, promet, turizem) ter zgodovinskih, etnoloških in umetnostnih značilnosti (zgradbe, spomeniki, objekti, predmeti ipd. Terensko delo pri pouku zgodovine izvedemo kot časovno kratko (v našem primeru) ali časovno daljšo ekskurzijo v bližnjo ali bolj oddaljeno okolico šole. Ker ekskurzija ne more biti sama sebi namen, jo načrtujemo v skladu s cilji učnega načrta. Vključuje naj vsaj tri faze dela: pripravo na ekskurzijo tako za učitelja/ učitelje kot učence, izvedbo oz. potek ekskurzije in zaključek oz. sintezo ekskurzije.

Andreja Zupanec

UČNA URA Z LOKALNO ZGODOVINO V 7. RAZREDU OSNOVNE ŠOLE: GRADOVI V PREDDVORU

UVOD

»Živimo v zgodovinskem okolju, ki vključuje arheološka izkopavanja, podeželske hiše, vrtove in parke, industrijske objekte, zgodovinska mesta in vasi, zgodovinske stavbe (rojstne hiše, gradove, muzejske stavbe ...) ter pokrajino (v povezavi z naselitvijo).«¹

Aktualnost preučevanja lokalne zgodovine je vidna povsod, bodisi ob ukvarjanju z zgodovino lastne družine, ob raziskovanju krajevnih herojev, bodisi ob opazovanju pokrajine in njene materialne kulture. Zanimajo nas zgodbe in spremembe naše najbližje okolice.

Namen pričujočega prispevka je, spregovoriti o pomenu preučevanja lokalne zgodovine in zlasti o metodah preučevanja srednjeveških gradov. Podrobneje, tudi s konkretnim zgledom, pa bo predstavljena posebna učna metoda, učenje z odkrivanjem.

LOKALNA ZGODOVINA

Ko spoznavamo zgodovino domačega kraja, spoznavamo politično, gospodarsko, ekonomsko in kulturno preteklost in odnose med ljudmi, ki so odraz zgodovinskega stanja.² »Spoznavamo tudi življenje pomembnih zgodovinskih osebnosti, njihova dela in dejanja, ki so odigrala v kraju, regiji in širši skupnosti določeno vlogo.«³

Vključevanje lokalne zgodovine prinaša prednosti tudi v sam učni proces. Učenčeva vpetost v dogodke vzbuja v njih zanimanje, saj kraje in ljudi poznajo, za dogodke pa so že slišali. Seznanijo pa se tudi s težavami zgodovinarjev, s katerimi se ti srečujejo, ko poskušajo razložiti ali interpretirati neki dogodek ali pojav.⁴

Družbenega pomena preučevanja krajevnih zgodovinskih pojavov za celotno družbo se že dolgo zavedajo zlasti v zahodnih državah, kjer že od 1949 obstaja "American Association for State and Local History," s kratico AASLH. V Veliki Britaniji pa je za tovrstno tematiko pristojna "British Association for Local History."⁵

Ena največjih prednosti krajevnih zgodovine je ravno to, da lahko vsakdo najde nove informacije, odkrije nove dokaze, in se dokoplje do svojih ugotovitev o dogajanju v preteklosti. Mnogi lokalni zgodovinarji so "navadni" ljudje, ki uživajo v privlačnosti zgodovine in želijo odkriti več o svojem kraju in pokrajini.⁶

Ravno tako je viden napredek tudi na evropskih tleh. Leta 2001 je bilo sprejeto evropsko načelo za krepitev učenčeve »lastne posamične in skupinske identitete s povezovanjem njihove skupne zgodovinske dediščine v njenih lokalnih, regionalnih, nacionalnih, evropskih in svetovnih razsežnostih.«⁷ Kajti za samo poznavanje svetovne, predvsem pa evropske naravne in kulturne dediščine je temeljno ravno poznavanje domačega kraja, pokrajine in države.⁸

PREUČEVANJE GRADOV

Kot smo že omenili, bo pričujoči članek osredinjen predvsem na metode preučevanja srednjeveških gradov. Gradove lahko preučujemo po štirih metodah: metodi spoznavanja prostora, metodi zapisovanja, metodi raziskovanja in s kreativnim delom.⁹ Omenjene metode zahtevajo terensko delo z vnaprej pripravljenimi terenskimi nalogami, ki jih učenci

1 Opening doors: Learning in the Historic Environment (2004). An Attingham Trust Report 2004. The Attingham Trust, str. 7 V: Trškan, D. (2004). Učenje zgodovine z odkrivanjem – terensko delo. V: Prvi strokovni posvet Didaktika v šoli v naravi: Zbornik prispevkov. Tolmin, 4.–6. 11. 2004. Ljubljana: CŠOD, str. 43.

2 Otič, M. (1999). Družboslovje. Zgodovina. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 10.

3 Prav tam, str. 10.

4 Stradling, R. (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 162.

5 Povzeto po: www.aaslh.org in www.balh.co.uk/index.php (17. 6. 2006) V: Krašovec, K. (2006). Lokalna zgodovina pri pouku zgodovine na celjskih osnovnih šolah, diplomsko delo. Ljubljana: FF, str. 13.

6 http://www.bbc.co.uk/history/trail/local_history/getting_started/first_steps_local_history_02.shtml (20. 12. 2006)

7 Svet Evrope. Odbor ministrov. Priporočilo Rec (2001) 15 o poučevanju zgodovine v Evropi enaindvajsetega stoletja (sprejeto 31. oktobra 2001 na 771. sestanku Odbora ministrov v sestavi namestnikov ministrov.), str. 4 V: Trškan, D. (2004). Družboslovne vsebine v šoli v naravi. V: Prvi strokovni posvet Didaktika v šoli v naravi: Zbornik prispevkov. Tolmin, 4.–6. 11. 2004. Ljubljana: CŠOD, str. 10.

8 Trškan, D. (2004). Družboslovne vsebine v šoli v naravi. V: Prvi strokovni posvet Didaktika v šoli v naravi: Zbornik prispevkov. Tolmin, 4.–6. 11. 2004. Ljubljana: CŠOD, str. 10.

9 Trškan, D. (2004). Učenje zgodovine z odkrivanjem – terensko delo. V: Prvi strokovni posvet Didaktika v šoli v naravi: Zbornik prispevkov. Tolmin, 4.–6. 11. 2004. Ljubljana: CŠOD, str. 48.

posamezno ali skupinsko rešujejo na samem terenu. Hkrati zahteva terensko delo od učitelja tudi sistematično načrtovanje učnega dela, ki pomeni najprej zbiranje idej, spoznavanje terena, načrtovanje dejavnosti in predvidevanje nevarnosti na samem terenu.¹⁰

Srednjeveške gradove lahko spoznavamo tudi s posebno metodo učenja, učenja z odkrivanjem. Bistveno pri tem je, da si učenci sami postavijo vprašanja, ki se nanašajo na različne vire, hkrati pa uporabijo tudi vire, ki so na terenu samem.¹¹ Odkrivanje različnih virov poteka na štirih nivojih. Na prvem se učenci osredotočijo na opazovanje vira, predvsem na vprašanje: Kaj mi ta vir pove? Drugi nivo od njih zahteva odgovor na vprašanje: Kaj lahko sklepam na podlagi tega vira? Sledi tretji nivo s temeljnim vprašanjem: Česa mi ta vir ne pove? In nazadnje še četrti nivo, v katerem učenci ugotavljajo: Katera druga vprašanja si moramo še postaviti?¹²

Tudi ta metoda se lahko uporablja na terenu, lahko pa jo uporabimo za zgodovinsko raziskovanje. To natančneje pomeni, »da učenci poskušajo najti informacije o različnih vidikih preteklosti v posameznih obdobjih s pomočjo preučevanja različnih virov za koncepte: podobnosti in razlike, čas ter spremembe in kontinuitete«.¹³

Omenjeno metodo učenja z odkrivanjem predstavimo še na konkretnem primeru preučevanja zgodovine srednjeveških gradov v Preddvoru.

PREDSTAVITEV KRAJA PREDDVOR

Preddvor leži ob vznožju Storžiča na 478 metrih nadmorske višine in je od Kranja oddaljen le deset kilometrov, od Ljubljane pa 36 kilometrov. Danes ima Preddvor v svoji neposredni bližini kar štiri gradove. Med njimi je v razvalinah le nekdanji Novi grad – danes imenovan Pusti grad, drugi trije, to so grad Turn, grad Hrib in grad Preddvor pa se še vedno uporabljajo za današnje potrebe.¹⁴ Samo zgodovino kraja pa je vidno zaznamovala tudi prva slovenska pisateljica in skladateljica Josipina Urbančič – Turnograjska, ki se je leta 1833 rodila na gradu Turn.

¹⁰ Prav tam, str. 46.

¹¹ Prav tam, str. 42.

¹² Davies, Peter idr. (2003). *Enlivening secondary history. 40 classroom activities for teachers and pupils*. London – New York: RoutledgeFalmer, str. 55
V: Trškan, D. (2004). *Učenje zgodovine z odkrivanjem – terensko delo*. V: Prvi strokovni posvet Didaktika v šoli v naravi: Zbornik prispevkov. Tolmin, 4.–6. 11.2004. Ljubljana: CŠOD, str. 48.

¹³ Trškan, D. (2004). *Učenje zgodovine z odkrivanjem – terensko delo*. V: Prvi strokovni posvet Didaktika v šoli v naravi: Zbornik prispevkov. Tolmin, 4.–6. 11. 2004. Ljubljana: CŠOD, str. 42.

¹⁴ Križaj, H. (1991). *Gradovi v Preddvoru*. Kranj: Tiskarna Požgaj, str. 8.

¹⁵ Odlomek iz Valvasorjevega opisa učitelj pripravi iz knjižice Križaj, H. (1991). *Gradovi v Preddvoru*. Kranj: Tiskarna Požgaj. Prav tako iz te knjižice učitelj pripravi kratek zgodovinski pregled lastnikov graščine. Popis iz inventarja pa vsak grad posebej pripravi iz prispevka Žontar, M. (1999). *Preddvorski gradovi v zapušinskih inventarjih 18. stoletja*. V: ur. Roblek, T. (1999). *Preddvor v času in prostoru*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 143–153. O današnji dejavnosti gradu učitelj sam sestavi krajši sestavek.

¹⁶ Kot primer naj navedem vprašanja: Ali se je zunanost gradu skozi zgodovino spreminjala?, Kaj, misliš, je botrovalo temu?, Ali lahko na podlagi zunanjega videza določimo tudi sam ekonomski položaj gradu in graščakov? ipd.

IZVEDBA UČNE URE

Za samo izvedbo učne ure je potrebna kakovostna predpriprava učitelja. Poleg slikovnega gradiva, ki prikazuje grad nekoč in danes, učitelj pripravi tudi odlomek Valvasorjevega opisa gradu, krajši sestavek o lastnikih graščin skozi zgodovino, odlomek popisa zapuščinskega inventarja in odlomek današnje dejavnosti gradu.¹⁵ Ker gre za preučevanje štirih gradov v eni učni uri, je najbolje uporabiti metodo dela v skupini.

V uvodnem delu učne ure se učenci z žrebom razdelijo v štiri skupine, znotraj katerih se določita tudi dva poročevalca. Hkrati z žrebom določimo grad, ki ga bo skupina raziskovala, in razdelimo pripravljene delovne liste. Delovni list so razdeljeni v štiri večje sklope: lega, videz, kronološki pregled in sklop o današnjih dejavnostih gradu.

Znotraj posameznega sklopa nato učenci v osrednjem delu učne ure odgovarjajo na postavljena vprašanja. Tako znotraj prvega sklopa odgovorijo na vprašanja: Kaj lahko povemo o legi gradu?, Kaj gradu ta lega omogoča?, Kako je njegova lega vplivala tudi na njegovo pomembnost v zgodovini? in Zakaj, meniš, da grad leži ravno na tem področju?. Drugi večji sklop se nanaša na zunanost gradu danes in nekoč. Učenci na podlagi slikovnega gradiva najprej sestavijo dva krajša opisa, enega za današnji čas in drugega za 15. stoletje. Odgovorijo še na vprašanja, sestavljena po metodi učenja z odkrivanjem.¹⁶ Sledi tretji sklop, v katerem se učenci osredotočijo na kronološki pregled lastnikov gradu in na njihovo lastnino. Sestavijo le kratek pregled dveh ali treh pomembnih graščakov. V zadnjem četrtem sklopu pa učenci odgovorijo na vprašanja: Kaj je današnja pglavitna dejavnost gradu?, Zakaj meniš, da je ravno ta dejavnost?, Kako bi grad še lahko prispeval v turistični ponudbi? in Kako vidite grad v prihodnosti?.

Za skupinsko delo naj učitelj predvideva približno 15 minut, v katerem naj poskrbi, da delo poteka tekoče in po navodilih. Poročanje skupin naj traja ravno tako 15 minut. V pripravljen miselni vzorec nato poročevalci zapišejo predstavljene ugotovitve, ki bodo uporabljene za povzetek in evalvacijo učne ure.

Na koncu naj učitelj naredi kratko sintezo predstavljenih gradov. Poudari naj tudi pomembnost odkrivanja zgodovine z lastnimi očmi. Učenci tako znajo oceniti vpetost lokalne zgodovine v širšo nacionalno in občo zgodovino. Pomembno je predvsem tudi to: da spoznajo lastno lokalno zgodovino; da razumejo njeno vpetost v njihov vsakdan in da znajo analizirati in pravilno brati vire, s katerimi se srečujejo. Učenci se z metodo učenja z odkrivanjem poleg pravilnega in sistematičnega branja virov naučijo tudi spoštovati mnenja in videnja drugih ter znajo predstaviti skupna mnenja tudi drugim.

ZAKLJUČEK

Cilj takšne učne ure ni zgolj spoznavanje učencev z njihovo lokalno zgodovino. Tako zasnovana učna ura usposablja učence za samostojno raziskovanje zgodovine, ki jih obdaja, hkrati pa jih navaja na branje in razumevanje različnih virov. Z novimi učnimi metodami lahko dobro uresničujemo tudi skrito željo slehernega zgodovinarja, da zgodovina v očeh vseh, zlasti še učencev, dobi mesto živahne in v življenje vpete vede.

LITERATURA

- Križaj, H. (1991). Gradovi v Preddvoru. Kranj: Tiskarna Požgaj.
- Otič, M. (1999). Družboslovje. Zgodovina. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Stradling, R. (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Trškan, D. (2004). Družboslovne vsebine v šoli v naravi. V: Prvi strokovni posvet Didaktika v šoli v naravi: Zbornik prispevkov. Tolmin, 4.–6. 11. 2004. Ljubljana: CŠOD, str. 6–25.
- Trškan, D. (2004). Učenje zgodovine z odkrivanjem – terensko delo. V: Prvi strokovni posvet Didaktika v šoli v naravi: Zbornik prispevkov. Tolmin, 4.–6. 11. 2004. Ljubljana: CŠOD, str. 41–53.
- www.aaslh.org in www.balh.co.uk/indexs.php (20. 12. 2006)
- http://www.bbc.co.uk/history/trail/local_history/getting_started/first_steps_local_history_02.shtml (20. 12. 2006)

POVZETEK

Za poznavanje državne in svetovne zgodovine je bistveno tudi poznavanje lokalne zgodovine, v katero smo še kako vpeti. Ne le da se z njo srečujemo ob krajšem sprehodu po pokrajini, z njo se srečujemo tudi v pogovorih s sorodniki, prijatelji in sovaščani. Predmet zgodovina je v osnovni šoli pravi kraj, da spregovorimo tudi o tovrstni zgodovini. V članku je predstavljena konkretna učna ura na temo gradovi v Preddvoru z uporabo metode učenja z odkrivanjem. Metoda ne le da dejavno vključi učenca v samo učno uro, temveč ga hkrati navaja na postopno in sistematično branje virov in spodbuja k razvijanju lastnih pogledov in samostojnega dela z viri. Želja slehernega učitelja zgodovine pa je nedvomno prikazati tudi vpetost zgodovine v vsakdanje življenje.

Petra Dragan

UPORABA FILMA NEBEŠKO KRALJESTVO PRI UČNI URI O KRIŽARSKIH VOJNAH V OSNOVNI ŠOLI

UVOD

Pri pouku zgodovine si danes lahko pomagamo tudi z različnimi filmi. Lahko jih uporabimo zato, da pritegnemo pozornost učencev na neko temo ali pa jim pokažemo razsežnosti kakega zgodovinskega dogodka. Po navadi pa se pojavi vprašanje, kako takšno učno uro najboljše izpeljati. Zato bomo v nadaljevanju predstavili uporabo filma *Nebeško kraljestvo* za učno uro o križarskih vojnah v osnovni šoli.

UPORABA FILMA

Na didaktičnem področju so bili mediji dolgo obravnavani kot zunanja organizacija pouka. Tako so veljali za nepomemben del metod. Pri predmetnih metodikah so bili naštet kot učila ali učni pripomočki ipd. Proces učenja v tem kontekstu ni bil omenjen. Danes se mediji uporabljajo pri metodi dela z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo.¹

»Pomemben del izobraževalne tehnologije so tudi avdiovizualna sredstva, ki so zelo pomembna za vzgojno-izobraževalno delo.« To pa se lahko izkaže za zelo uspešno, če so dobro načrtovana in vsebinsko ustrezna. Seveda pa jih učitelj ne sme uporabljati preveč, ker s tem doseže ravno nasproten učinek od pričakovanega.²

»Filmi omogočajo dinamično prikazovanje prostorsko in časovno oddaljenih objektov in dogodkov. Posebno so koristni pri pospešenem prikazovanju počasnih ali upočasnjenem prikazovanju hitrih procesov, ki bi jih brez takih ali podobnih ponazoril težko ali celo ne mogli opazovati.«³

Danes je tehnologija napredovala, tako da lahko vlogo videa prevzame DVD-predvajalnik ali pa kar računalnik sam. Precej se je razširila uporaba Divxov, ki si jih lahko ogledamo na računalniku, in DVD-jev, ki si jih lahko prav tako ogledamo na računalnikih. Z računalnikom je lažje določiti sekvence filma, ki jih želimo pokazati učencem, da bi dosegli želeni učinek.

Da bi dosegli didaktično strukturiran pouk, da bi bilo učenje učinkovito, moramo učno snov vizualizirati tudi z uporabo medijev, kot so film, videoposnetki itd. Ob vizualizaciji pa moramo pripraviti tudi diskusijo, razne zgodbe, metafore.⁴

KAKO UPORABITI FILM?

Uporaba videoposnetkov zna biti ne preveč posrečena metoda, razen če jo skrbno načrtujemo in tako uspešno vključimo v učni program. Učencem natančno določimo, katere cilje želimo, da jih dosežejo s povzetkom videa. Hkrati jim pokažemo le kratke dele posnetkov. S tem preprečimo pasivno gledanje, ki so ga vajeni na televiziji. Pri predvajanju videoposnetkov nam pomaga tudi čas, ki se pojavi na zaslonu. Učencem pa je treba zagotoviti delovne pripomočke, da bi si z ogledom čim več zapomnili. Najboljša rešitev za to so na primer delovni listi in delovni zvezki.⁵

Z dopolnilnimi filmi lahko vsebine tudi vizualno podkrepimo. Pred ogledom filma je treba učence opozoriti na najpomembnejši del in razložiti nove pojme. Posameznim skupinam lahko damo tudi dodatne naloge. Med gledanjem filma si učenci zapisujejo dejstva, s katerimi bodo lažje odgovarjali na poznejša vprašanja. Po koncu gledanja je treba videno analizirati.⁶

1 Blažič, M. (1998). Uvod v didaktiko medijev. Novo mesto. Pedagoška obzorja, str. 19.

2 Brinovec, S., Lipovšek, I., Obreht, T. (1995). Video pri pouku geografije. Ljubljana. Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, str. 10.

3 Tomić, A. (1999). Izbrana poglavja iz didaktike. Ljubljana. Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete, str. 99.

4 Prav tam.

5 Brown, S., Earlam, C. Race, P. (2001). 500 nasvetov za učitelje. Priročnik za učitelje. Ljubljana: Educy, str. 85–87. V: Trškan, D. 2005 Didaktika zgodovine. Gradivo za predavanja in vaje, 2. prenovljena izdaja. Filozofska fakulteta: oddelek za zgodovino, str. 4.

6 Brinovec, S., Lipovšek, I., Obreht, T. (1995). Video pri pouku geografije. Ljubljana. Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, str. 10.

KRIŽARSKÉ VOJNE

Najprej je treba učencem povedati nekaj dejstev o tem obdobju. Najprej to, da so bile križarske vojne organizirani pohodi, ki jih je organizirala krščanska Evropa, da bi "osvobodili" Jeruzalem iz rok muslimanov. Križarje pa je na pohod privabljal tudi vonj po bogastvu, ki so ga mislili naropati na poti tja. Križarske vojne so bile štiri (od konca 11. stoletja do konca 13. stoletja). Od teh je bila uspešna le prva. Čeprav so bili ti pohodi zelo nasilni, so povzročili ponovno vzpostavitev prometnih poti po Sredozemlju. S prevozom križarjev so zaslužila nekatera italijanska obmorska mesta. Z vzhoda so v Evropo zopet začeli prinašati svilo, začimbe, drage kamne in slonovino. Najpomembnejše pa je bilo to, da je Evropa zopet prišla v stik z arabsko kulturo in znanostjo.⁷

NEBEŠKO KRALJESTVO

Film je dolg 2 uri 18 minut in 47 sekund. Narejen je bil leta 2005. Režiral ga je Ridley Scott. Zgodba se začne leta 1184 (med drugim in tretjim pohodom), ko so kristjani kratek čas imeli v rokah Sveto mesto. Prikaže nekaj resničnih osebnosti. Balian (glavni junak) pomaga jeruzalemskemu kralju Balduinu ohraniti nebeško kraljestvo. Jeruzalem v tistem času ogroža Saladin, sultan Egipta. Pripravlja se na napad na mestno obzidje. V filmu lahko vidimo spopad med krščansko in muslimansko vojsko. Pa tudi padec Jeruzalema si lahko ogledamo.

Igralci, ki nastopajo v filmu, so: Orlando Bloom (Balian Ibelinski), Liam Neeson (Godfrey Ibelinski), Jeremy Irons (Tiberias), Marton Csokas (Guy de Lusignan), Ghassan Massoud (Saladin).

V prvem odlomku naj učenci opazujejo oprave križarjev in poskusijo opaziti razlike med njimi. Predvsem naj bodo pozorni na oblike in barve križev na oklepih in ščitih. Odlomek traja pet sekund.

Zatem si bodo ogledali odlomek prisege novega viteza. V tem prizoru mladi Balian postane vitez križar. V tem odlomku naj bodo učenci pozorni na sam obred. Odlomek traja minuto 30 sekund.

Ogledali si bodo še prizor napada križarjev na muslimansko karavano. Učenci spoznajo, kaj je dejansko križarje gnalo v vojno in njeno krutost. Sledi prizor bitke med kristjani in muslimani. Učenci naj vidijo, kako velika je bila muslimanska vojska v primerjavi s krščansko. Opazujejo naj tudi konjenike (muslimane), ki se razlikujejo od vitezov (križarjev). Odlomek traja 3 minute 34 sekund.

Na koncu si bodo ogledali prizor obleganja in padca Jeruzalema. V tem prizoru učenci vidijo takratne oblegalne tehnike. Dobijo pa tudi odgovor na vprašanje: kdo se je bojeval in kdo ne. Odlomek traja 31 sekund.

PONOVITEV VIDENEGA IN UMESTITEV DOGODKOV V ČAS

Učenci povedo, kdo je v tistem času vladal v Jeruzalemu, kdo ga je poskušal osvojiti, opišejo oprave vitezov, povedo, kdo se je smel bojevati v tistem času, in navedejo oblegalne tehnike. Skupaj z učiteljem ugotovijo, da so v filmu predstavljeni templarji in ivanovci. Opišejo tudi značilnosti obeh redov. Nato učenci odprejo delovne zvezke in poskušajo rešiti vprašanja.⁸

Povemo jim, da je Jeruzalem zopet padel v roke muslimanom 1187. Tretja križarska vojna pa je sledila čez dve leti. Na tem pohodu je sodeloval tudi Rihard I. Levjesrčni. Ni jim uspelo osvojiti Jeruzalema. Dosegli pa so premirje in pravico krščanskih romarjev do vstopa v mesto.⁹

ZAKLJUČEK

Filmi znajo popestriti uro. Z njimi lahko prikažemo z besedo in sliko čas križarskih vojn. Za to uporabimo posamezne dele filma. Učencem damo predtem tudi naloge, ki jih

⁷ Mervic, K., Simonič. (2003). Stari svet. Zgodovina za 7. razred devetletne osnovne šole. Ljubljana. Modrijan, str. 121.

⁸ Trampuš, C. (2002). Običimo stari in srednji vek. Delovni zvezek za 7. razred devetletke. Ljubljana. DZS, str. 46–47.

⁹ Peršič, J., Predavanja, 2003/2004. Filozofska fakulteta: oddelek za zgodovino.

morajo med gledanjem opraviti, tako so pozorni na bistvene stvari. Če tako pripravimo uro, nam jo bo uspelo uspešno izpeljati. Zavedati se moramo, da učenci nikoli ne smejo gledati filma pasivno, vedno morajo biti zaposleni.

LITERATURA

- Blažič, M. (1998). Uvod v didaktiko medijev. Novo mesto. Pedagoška obzorja.
- Brinovec, S., Lipovšek, I., Obreht, T. (1995). Video pri pouku geografije. Ljubljana. Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Film: Nebeško kraljestvo (Kingdom of heaven), 2005, režija: Ridley Scott.
- Mervic, K., Simonič. (2003). Stari svet. Zgodovina za 7. razred devetletne osnovne šole. Ljubljana. Modrijan.
- Peršič, J., Predavanja, 2003/2004. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Tomič, A. (1999). Izbrana poglavja iz didaktike. Ljubljana. Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete.
- Trampuš, C. (2002). Obiščimo stari in srednji vek. Delovni zvezek za 7. razred devetletke. Ljubljana. DZS.
- Trškan, D. (2005). Didaktika zgodovine. Gradivo za predavanja in vaje, 2. prenovljena izdaja. Filozofska fakulteta: oddelek za zgodovino.

POVZETEK

Z uporabo filma pri pouku se spoprijemamo z vprašanjem, kako strukturirati uro, da bo vse steklo, tako kot je treba. Učencem v osnovni šoli lahko s filmom Nebeško kraljestvo prikažemo obdobje. Prednost filma je v tem, da lahko vidijo že zdavnaj pozabljeni čas. Pomembno je, da jim pred gledanjem predstavimo ozadje zgodovinskih dogodkov. Zelo je primerno, če film gledajo po posameznih izsekih in so pozorni na posamezne značilnosti, na katere smo jih pred gledanjem že opozorili. Tako si v posameznih delih filma Nebeško kraljestvo ogledajo značilnosti križarjev in časa, v katerem so križarji delovali. Učenci ne gledajo filma kot pasivni opazovalci, ampak so zaposleni z delom, ki jim ga naložimo pred vsakim izsekom filma. Na ta način je učna ura učinkovita.

Mag. Bernarda Županek, Mestni muzej Ljubljana

Z ARHEOLOGIJO ONKRAJ MEJA: REHABILITACIJSKO-ARHEOLOŠKO RAZISKOVANJE RIMSKIH OSTALIN ZA MLADOSTNIKE S POSEBNIMI POTREBAMI

V Mestnem muzeju Ljubljana smo 18. 5. 2008 odprli le en večer trajajočo razstavo z naslovom *Z arheologijo onkraj meja* (slika 1). V tednu predtem so tekle ustvarjalno-raziskovalne arheološke delavnice, na katerih so sodelovali italijanski in slovenski mladostniki s posebnimi potrebami. *Z arheologijo onkraj meja* je skupni projekt Mestnega muzeja Ljubljana, Mestnega muzeja Poggio Mirteto iz Rietija in Rehabilitacijskega centra Tangram iz Rima ter Zavoda za usposabljanje Janeza Levca iz Ljubljane. Cilj celotnega projekta je bil uporabiti arheologijo kot orodje za rehabilitacijo ter preseganje takšnih in drugačnih meja.

KAKO SMO ZAČELI?

Slovensko-italijanski projekt *Z arheologijo onkraj meja* temelji na italijanski izkušnji. Prvi tovrsten projekt, *Per una archaeologia condivisa*, se je začel 3. decembra 2006, na mednarodni dan ljudi z duševno motnjo in nacionalni dan prostovoljstva, ki ga je organiziralo italijansko ministrstvo za kulturo. V Italiji je bila razstava predstavljena v različnih kontekstih. V želji po uspešni ponovitvi in dejavnem mednarodnem sodelovanju smo se na povabilo kolega arheologa Daria Scarpatica iz muzeja Poggio Mirteto leta 2007 odzvali v Mestnem muzeju Ljubljana, k sodelovanju povabili še Zavod za usposabljanje Janeza Levca in skupaj zasnovali slovensko-italijanski projekt *Z arheologijo onkraj meja*.

Pritegniti smo želeli mladostnike z lažjo in zmerno duševno motnjo v posebnem obdobju njihovega življenja, ko pri trinajstih, štirinajstih, petnajstih letih končajo osnovno izobraževanje in se jim vrata v svet odprejo bolj na široko. V tem času potrebujejo dodatno potrjevanje in razvijanje svojih sposobnosti ter utrjevanje samozavesti. Vedeti morajo, česa vsega so sposobni, in del tega smo jim mi – arheologi, konservatorji, pedagogi, vzgojitelji – želeli dati s projektom *Z arheologijo onkraj meja*. Projekt je bil zastavljen tako, da sta razstava in spremljevalni dogodek ob njej sicer vrhunec dela celega tedna, bistveno pa je delo pred samo razstavo: ustvarjalno-raziskovalne arheološke delavnice. Skozi delavnice so mladostniki podoživljali starorimsko okolje, potem pa so – kot vodniki po razstavljenih produktih svojega ustvarjanja – predstavili svoje delo.

ARHEOLOGIJA KOT REHABILITACIJSKO ORODJE

Tema delavnic je vsakdanje življenje v rimskem kopaljšču, zato je bil arheološki park Zgodnjekrščansko središče (v Ljubljani, ob Erjavčevi, med Cankarjevim domom in vladno palačo) tematsko zelo ustrezno okolje. V rimski

Slika 1: Odprtje razstave *Z arheologijo onkraj meja*. (Foto Matevž Paternoster, fototeka Mestnega muzeja Ljubljana)

Slika 2: Skupne delavnice v arheološkem parku Zgodnjekrščansko središče. (Foto Matevž Paternoster, fototeka Mestnega muzeja Ljubljana)

hiši, ki je predstavljena v parku, so ohranjeni najznačilnejši arhitekturni ostanki iz skoraj 500-letnega življenja na tem mestu. Prvotno hišo, postavljeno na eno od parcel v rimskem mestu Emona, so lastniki čez nekaj časa prezidali, spremenili del prostorov v manjše, verjetno zasebno kopaljšče. Naslednja prezidava je enega izmed prostorov spremenila v zgodnjekrščansko molilnico, v zadnji prezidavi pa so enega izmed prostorov pregradili v krstilnico z osmerokotnim krstilnim bazenčkom v sredini. Skupaj z nekaj v tlorisu ohranjenih prostorov so našete rimskodobne ostaline v parku ustvarile dovolj avtentično ozadje delavnicam.

Delavnice so potekale v skupini, ki je združevala italijanske in slovenske mladostnike z lažjo in zmerno motnjo v duševnem razvoju. Skupina je ključni del terapije, ki jo uporabljata tako Rehabilitacijski center Tangram kot Zavod za usposabljanje Janeza Levca. Vodeno delovanje v skupini, ki lahko poteka hkrati z individualnim delom, izboljšuje

psihološke sposobnosti posameznikov in njihove odnose z drugimi. Funkcija skupine je ustvariti okolje, ki nudi, podpira in utrjuje pozitivne izkušnje v delno zaščitenih okoliščinah. V skupini se tako osvetljujejo in ustvarjajo razmere za učenje in uporabo vedenjskih vzorcev, ki prispevajo k dobremu počutju v skupini in posledično tudi s samim seboj. Pozitivne izkušnje in svojevrstna vsebina prispevajo k spremembam v prepoznavanju lastnih stališč in identitet in h krepitvi samozavesti.

Je arheologija primerna za tako učenje? Po mnenju Daria Scarpatija, arheologa, ki je sodeloval v koncipiranju in razvoju delavnic od samega začetka, vsekakor. Poustvarjanje arheologovega dela, od pripovedi in simboličnih slik do povsem praktičnih, ročnih del (čiščenje, pregledovanje, razvrščanje, risanje, rekonstrukcija in interpretacija predmetov) (slika 2) znotraj historično-humanistične atmosfere spodbuja domišljijo mladostnikov in njihovo možnost življenja in empatije.

POT, NE SAMO CILJ

Posamezne stopnje projekta so bile dovolj odprte, da so omogočale prilagajanje glede na odziv, eksperimentiranje in spontanost. Delo je potekalo korak za korakom, kar je glede na izkušnje, pridobljene v projektu *Per una archaeologia condivisa*, najbolj funkcionalna in motivirajoča metoda. Poudarek je bil predvsem na dejavni udeležbi v vseh vidikih in stopnjah dela, ki naj spodbudi zmožnost izbiranja in odločanja glede na predvidevanje morebitnih posledic. Pomembna izkušnja je bilo delo v skupini; to je uporabljeno kot izhodišče pri učenju ustreznega vzpostavljanja stika, samozavestne in učinkovite komunikacije ter seveda skupinskega dela. Vloga mentorjev je bila predvsem spodbujanje vedenja, ki dopušča in krepi sodelovanje v skupini ter dobro komunikacijo in odnose v le-tej. Posebna skrb je bila namenjena učenju vzpostavljanja in vzdrževanja pozornosti, osredotočanja na posamezne dejavnosti.

Tako kot delavnice je bila tudi razstava zasnovana multisenzorično. Razstava pravzaprav ni bila razstava v običajnem pomenu besede, torej na ogled postavljeni eksponati, ampak dogodek: po razstavi so nas popeljali njeni ustvarjalci (slika 3), nas povabili k poskusni jedi po rimskih receptih, k ogledu rimskega trga in ovohavanju nenavadnih začimb ter čudovito dišečih mil, ki so bila tam na prodaj, k poslušanju ustrezne glasbe, ogledu na delavnicah posnetih fotografij in videoposnetka. Tako zasnovana razstava, dobro poznana v sodobnih muzejskih praksah, vključuje vseh pet čutov, od sluha do okusa in voha, in tako vabi obiskovalca k dejavnejši udeležbi, k vključitvi v sam dogodek. Za nekoliko nenavadno odločitvijo, da bo razstava trajala en sam večer, ni stalo le dejstvo, da to ne bo običajna razstava, ampak tudi sporočilo, da je pot – spoznavanje, druženje, delanje, sodelovanje, raziskovanje – tudi tokrat pomembnejša od cilja.

ZAKLJUČEK

Sodelovanje v projektu rehabilitativne dejavnosti za mladostnike z lažjo in srednjo motnjo v duševnem razvoju *Z arheologijo onkraj meja* tudi z muzejskega vidika ocenjujemo kot zelo uspešno. V Mestnem muzeju Ljubljana smo ponudbo za sodelovanje z veseljem sprejeli; predvsem zato, ker želimo s tovrstnimi dejavnostmi poudariti ne samo kulturno in izobraževalno, ampak tudi etično razsežnost muzejev v družbi. Muzeji lahko – skozi razstave in delavnice – pomagamo pri vključevanju različnih skupin in skupnosti, ki imajo različne potrebe, želje in zmožnosti, v proces interpretacije preteklosti, da bi lažje oblikovali skupno prihodnost. Izkušnje, dobljene v projektu *Z arheologijo onkraj meja*, potrjujejo, da muzeji zmoremo prispevati pri razumevanju drugačnosti in vključevanju drugačnih v družbo, pa tudi zelo konkretno prispevajo k oblikovanju novih kakovostnih muzejskih programov.

Slika 3: Mladi ustvarjalci s pomočjo mentorjev vodijo po razstavi. (Foto Matevž Paternoster, fototeka Mestnega muzeja Ljubljana)

LITERATURA

Cantusci, Monia; Carta, Rita; D'Anzica, Carmine; De Propriis, Barbara; Scarpati, Dario, 2008: *Riabilitazione e archeologia. Come utilizzare l'archeologia nella riabilitazione e viceversa.* – Roma: E. S. S. Editorial Service System s. r. l.

POVZETEK

Prispevek opisuje projekt rehabilitativne dejavnosti za mladostnike z lažjo in srednjo motnjo v duševnem razvoju »Z arheologijo onkraj meja«, ki je potekal v Mestnem muzeju Ljubljana v maju 2008. Kot pove naslov projekta, je kot rehabilitativno orodje uporabljena arheologija, po metodi, ki so jo razvili arheolog D. Scarpati, psihoterapevta M. Cantusci in D. Anzica ter sodelavci iz Dnevne centra Tangram v Rimu.

Delavnice so vodile mladostnike z motnjo v duševnem razvoju k spoznavanju novih konceptov skozi odkrivanje in prepoznavanje rimskega posodja in gradbenih elementov, sestavljanje arhitekturnih oblik, pripravljanje rimskih jedi. Delo v okolju, ki je zelo drugačno od tistega, ki so ga sicer vajeni vsak dan, je od njih zahtevalo dodatno pozornost. Skozi različne igre v skupini se je nagrajevalo socialno sprejemljivo vedenje: ostajanje v skupini, pozitiven odnos z drugimi, sodelovanje pri skupinskem delu. Ustvarjanje razstavnih eksponatov ter pozneje vodstvo po razstavi pa je prispevalo k razvoju nekaterih osnovnih vidikov kognitivnih sposobnosti, kot so pozornost, spomin, percepcija, razmišljanje.

Mag. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo

FILMI PRI POUKU ZGODOVINE V GIMNAZIJI: UTRIP SREDNJEVEŠKE ŠKOFJE LOKE IN NEBEŠKO KRALJESTVO PRI OBRAVNAVI TEM IZ ZGODOVINE SREDNJEGA VEKA

UVOD

Zgodovino srednjega veka s stanovsko urejeno družbo, zemljiškimi gospodstvi, prevladujočim kmetijstvom in privilegiji je mladini pri pouku zgodovine težko približati tako, da bi se v obdobje vživeli in ga razumeli. Vključevanje filmov s srednjeveškim zgodovinskim ozadjem pa omogoča, da se učenci ob nazornem prikazu izbranih tem iz srednjeveške zgodovine v dogajanje laže vživijo, o njem razmišljajo in z različnimi dejavnostmi, ki se navezujejo na ogled filma, zgradijo kakovostno vsebinsko in proceduralno znanje. V članku predstavljamo možnosti obravnave celinskih srednjeveških mest ob ogledu dokumentarno-igranega filma *Utrip srednjeveške Škofje Loke* in križarskih vojn ob ogledu igranega filma *Nebeško kraljestvo*. Načrtovane dejavnosti, ki so navezane na ogled obeh filmov, pa omogočajo samostojno učenje in dejavno vlogo učencev.

ZAKAJ JE KORISTNO UPORABLJATI FILME Z ZGODOVINSKIM OZADJEM PRI POUKU ZGODOVINE?

Film omogoča prikaz različnih situacij in objektov v simuliranih okoliščinah, da jih lahko učenci podrobneje spoznajo. Z vključevanjem izobraževalnih filmov in televizijskih oddaj v pouk zgodovine postane pouk bolj dinamičen in zanimivejši. Filmska kamera lahko posname pojave in procese, ki jih človeško oko ne more. Tako se lahko prikaže proces rasti neke rastline, ki je prikazan pospešeno, lahko se prikaže upočasnen let ptice. Lahko se prikažejo pojavi in procesi iz morskih globin.¹ Pri pouku zgodovine pa se lahko prikažejo zgodovinski dogodki, pojavi in procesi iz vseh zgodovinskih obdobj, bodisi da je film igran, lahko je deloma igran in deloma dokumentaren. Lahko je verodostojen prikaz zgodovinskih dogodkov, pojavov ali procesov, lahko pa vključuje tudi izmišljene oziroma domišljjske sestavine, ki so jih dodali scenaristi in režiserji. Snemanje filmov in njihova montaža omogočata različne časovno-prostorske izvedbe filma. V filmu se lahko časovno vrnemo v preteklost in prikažemo na primer same začetke nastanka in razvoja človeka in značilnosti zgodnjih družb in kultur. Lahko prikazujemo sočasnost dogajanja, lahko izmenično prehajamo v preteklost, sedanjost in vizionarsko pogledamo še v prihodnost. Sočasna dogajanja se lahko prikazuje zaporedoma ali pa sočasno, kar omogočajo montažne tehnike vrivkov ali pa izmenjave faz dogajanja. V filmu čas in prostor nimata trdnih meja, nista statična, ampak dinamična, spreminjajoča se in nastajata pred našimi očmi. Bližinski posnetek tako ne predstavlja le bližnjega posnetka prostora, ampak tudi časa, ki se ga »prehiti« v filmskem prikazu zgodbe.² Čas izgubi svojo nespremenljivo linearno smer, ki jo ima v naših resničnih zaznavah.

Film označujejo tudi kot najbolj reprezentativno, ne pa tudi za najbolj kakovostno umetnostno zvrst sedanjosti.³

¹ Bognar, Ladislav, Matijevič, Milan 1993: Didaktika. Zagreb: Školska knjiga, str. 246.

² Hauser, Arnold 1962: Socialna zgodovina umetnosti in literature. II. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 441–445.

³ Hauser, Arnold 1962: Socialna zgodovina umetnosti in literature. II. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 441.

Film se lahko uporabi kot temeljni izobraževalni medij, lahko ga uporabimo kot motivacijsko tehniko ali uvod v učno dejavnost, lahko pa tudi za vajo, na primer, kako preživeti v naravi.⁴

Nekateri didaktiki uvrščajo metodo dela s filmom med ilustrativno-demonstracijske metode.⁵ V moderni didaktiki pa ga uvrščamo v metodo dela z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, kamor spadajo še medmrežje, zgoščenke, DVD-ji, video, računalniški programi, zvočni posnetki ipd.⁶

Pred uporabo filma mora učitelj natančno načrtovati učne cilje in vsebine, pri katerih bo uporabil metodo dela s filmom, nato pa načrtovati ustrezne dejavnosti za učence ob ogledu filma, da bodo uresničili zastavljene učne cilje in vsebine. Upoštevati mora, da je z ogledom filma povezana tudi metoda opazovanja, ki ima povsem specifičen cilj, in sicer spodbuditi mišljenje prek čutnih izkušenj, ki omogočijo spodbujanje takšnega razmišljanja, da se pride do bistva oz. do jedra dogodkov in procesov. Uporabi se lahko na vseh stopnjah učnega procesa in se kombinira z drugimi metodami, kot so zlasti metode razlage, pogovora in dela z besedili.⁷

Uporaba filma omogoča večjo nazornost pri obravnavi zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov. Pomembno je, da na ogled filma oziroma izbranih filmskih prizorov navežemo različne dejavnosti učencev, ki jih usmerjajo v razmišljanju ter tako omogočajo globlje uvidenje v zgodovinsko dogajanje in s tem globlje razumevanje in trajnejše znanje. Film si lahko pogledamo po izbranih prizorih. Po vsakem prizoru se lahko z učenci pogovorimo, lahko pa si tudi zapisujejo izvlečke ali ključne besede, ki se nanašajo na vsebino prizorov. Lahko rešujejo naloge na delovnem listu, ki smo jih pripravili v naprej, lahko izdelajo miselni vzorec z glavnimi problemi, ki so prikazani v filmu, lahko napišejo po ogledu filmskih prizorov krajši esej po ključnih besedah ali brez, ogled filmskega prizora je lahko uvod v igro vlog ali simulacije (primerno zlasti za osnovne šole).⁸ Tako učimo učence ugotavljati glavne značilnosti prikazanega prizora (kdo ali kaj je prikazan, na kakšen način), luščiti bistveno od nebistvenega, resnična zgodovinska dejstva od izmišljenih oziroma domišljij, resnično zgodovinsko dogajanje in izmišljene, domišljijske prizore, ugotavljati, katero zgodovinsko obdobje je prikazano in na kakšen način (objektivni in subjektivni prikazi, pogojeni z umetniško fikcijo avtorjev filma) ipd.

Učencem se lahko predvajajo odlomki iz igranih, izobraževalnih, dokumentarnih, umetniških, zgodovinskih, pol igranih/pol dokumentarnih ... filmov z zgodovinskim ozadjem. Priporočamo odlomke, ki so dolgi od 3 do 5 minut, največ 15 minut. Filmi na DVD-ploščkah imajo že pripravljen izbor prizorov, kar olajša delo učiteljem, ki tako lažje izberejo ustrezne prizore za pouk.

Predlagana splošna metodična vprašanja, ki jih zastavljamo ob ogledu filmov na videokasetah, DVD, zgoščenkah ali medmrežju, so:

- Kdo je scenarist filma? Kdo je režiser filma? Kakšna je njuna vpetost v družbenopolitični sistem?
- Kdaj je bil film posnet? Kakšna je bila tedaj kulturno-umetniška svoboda?
- Kakšne vrste je film – igrani, izobraževalni, dokumentarni, umetniški, zgodovinski, poldokumentarni/poligrani?
- Na kakšen odmev je naletel pri občinstvu, kritikih, oblasti?
- Ali je sodeloval na domačih in mednarodnih filmskih tekmovanjih in kako je bil sprejet?
- Po ogledu opiši vsebino filma.
- Ali je mogoče razbrati zgodovinsko ozadje? Na katero zgodovinsko temo, obdobje se nanaša?
- Kako je v filmu predstavljeno to zgodovinsko obdobje, tema?
- Kako so v filmu predstavljene zgodovinske in druge osebnosti? Kakšen je njihov pogled (perspektiva) na dogajanje, upoštevajoč možnosti izbire in miselnost prikazanega obdobja? Kakšna je današnja in kakšna je tvoja perspektiva – pogled na prikazano obdobje, temo?
- Izpiši in preveri resnične dogodke ter izmišljene ali prirejene? Ali poznaš kakšno dru-

4 Bognar, Ladislav, Matijević, Milan
1993: Didaktika. Zagreb: Školska knjiga,
str. 246.

5 Tomić, Ana 2000: Izbrana poglavja iz
didaktike. Ljubljana: Center za pedago-
ško izobraževanje Filozofske fakultete,
Univerza v Ljubljani, str. 99.

6 Trškan, Danijela: Avtentična semi-
narska naloga pri predmetu didaktika
zgodovine – didaktični članek. V: Zgo-
dovina v šoli, XV/1-2, 2006, str. 47–48.

7 Tomić, Ana: 2000: Izbrana poglavja iz
didaktike. Ljubljana: Center za pedago-
ško izobraževanje Filozofske fakultete,
Univerza v Ljubljani, str. 99.

8 Brodnik, Vilma 2000: Možnosti upo-
rabe videa pri aktivnem poučevanju in
učenju zgodovine. V: Zgodovina v šoli,
letnik VIII, št. 3–4, str. 12–15. Ljubljana:
Zavod RS za šolstvo in Brodnik, Vilma
2004: O filmu pri pouku zgodovine.
Debatne tehnike in dramatizacija pri
pouku zgodovine. Blejska Dobrava:
Videofon. Spremnio besedilo v PDF-da-
toteki na DVD-ploščku II.

go resnično življenjsko zgodbo iz prikazanega obdobja? Predstavi jo.

- Ali so prirejeni ali izmišljeni dogodki prikazani z določenim namenom? Kakšnim?
- Presodi in utemelji sporočilno-zgodovinsko vrednost filma.⁹ S pomočjo takšnih vprašanj se lahko načrtujejo naloge za ogled izbranega filma. Seveda se splošna metodična vprašanja uporabijo po presoji glede na izbrani film in ne vseh povsod ali pa v povsem nespremenjeni obliki.

IZOBRAŽEVALNI DOKUMENTARNO-IGRANI FILM UTRIP SREDNJEVEŠKE ŠKOFJE LOKE

Izobraževalni film Utrip srednjeveške Škofje Loke je bil posnet leta 2007 v produkciji Izobraževalnega programa Televizije Slovenija. Scenarij je napisala dr. Darja Mihelič, režiserka filma pa je bila Ana Nuša Dragan. V scenarij so vključene učne vsebine iz učnih načrtov za zgodovino v osnovni šoli in gimnazijah, ki jih je svetovala avtorica pričujočega članka. Izobraževalni film je dostopen na spletnih straneh Avdio/Video Arhiva Televizije Slovenija <http://www.rtv slo.si/>, rubrika Avdio/Video, podrubrika Arhiv. Pri iskanju filma je v pomoč tudi ikona Išči. Film se lahko predvaja le prek spleta.

V filmu Utrip srednjeveške Škofje Loke so prikazane naslednje učne vsebine in problemi, povezani s celinskimi srednjeveškimi mesti na Slovenskem:

- ustanovitev srednjeveške Škofje Loke in značilnosti srednjeveškega mesta (obzidje, obrambni jarek, mestni trgi);
- opisa Škofje Loke v Popotnem dnevniku Paola Santonina in v Topografiji evropskih dežel Matevža Meriana;
- zunanje značilnosti meščanskih hiš;
- notranja razporeditev prostorov in oprema v meščanski hiši;
- naravne nesreče (potres, požar);
- cerkve in samostani;
- sloji prebivalstva v mestu in njihov položaj;
- uprava oz. samouprava mesta;
- mestni znaki in grb (zamorček);
- poklici mestnega prebivalstva (obrtniki, trgovci);
- organizacija mestne obrti v cehe, trgovske poti in trgovina;
- umetnost in kulturni tokovi (slikarska delavnica Janeza Ljubljanskega, furlanski in bavorski slikarski mojstri);
- »slovenska kvadrilja«: »*glagolite*« (beseda v enem izmed treh obrazcev Brižinskih spomenikov), »*Chreine*« (prvi znani zapis slovenskega imena za Kranjsko v darilni listini cesarja Otona II. iz leta 973, s katero je loško ozemlje podaril freisinškemu škofu Abrahamu), »*prosinic*« (ime za januar v prvem znanem zapisu slovenskih imen za mesece, ki jih je v Škofjeloškem rokopisu iz leta 1466 zapisal Martin iz Loke) in »*paradish*« (z besedo paradiz se začneja Škofjeloški pasijon, ki je prvo ohranjeno dramsko besedilo v slovenskem jeziku, napisal ga je pater Romuald Marušič leta 1721);¹⁰
- delovni dan Škofjeločana v srednjem veku: oblačila, obutev, pokrivala, osebna higiena, prehrana;
- značilnosti medijev: razglasi, posredovanje novic in obveščanje o pomembnih dogodkih;
- kaznovanje deliktov;
- položaj žensk in vzgoja otrok v meščanski družini;
- šolstvo;
- znameniti Ločan Wolfgang Schwarz.

Vsebina izobraževalnega filma se nanaša na obvezno širšo temo v posodobljenih učnih načrtih za gimnazije Razvoj zgodovinskih dežel in Slovenci.¹¹ Predlagane vsebine, ki zajemajo snov izobraževalnega filma, so Mesta in podeželje, ki jih v učni pripravi načrtujemo v posebni učni sklop, in ožji učni problem Srednjeveška mesta – mesta v notranjosti. Učni sklop lahko načrtujemo za eno ali več učnih ur. Na temelju izbranih učnih ciljev širše teme načrtujemo operativne procesne učne cilje oziroma pričakovane dosežke

⁹ Vprašanja tudi v: Trškan, Danijela 2003: Sodobno pisno preverjanje in ocenjevanje znanja pri zgodovini v srednji šoli na izbranih temah 20. stoletja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 95.

¹⁰ Škofja Loka. Starodavna lepota. Turistično društvo Škofja Loka 2003.

¹¹ Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina. MŠŠ in ZRSŠ 2008. (http://portal.mss.edu.si/msswww/programi2008/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm#a1)

ali rezultate ter opredelimo ključne kompetence ter ključne koncepte in didaktične pristope. Sledi delovni list z napovedjo učnega problema učencem v obliki vprašanja za globlje razumevanje ter dejavnosti oziroma naloge za uresničitev načrtovanih ciljev in pričakovanih dosežkov oziroma rezultatov. Upoštevajoč učno-ciljni didaktični pristop, je poudarek na načrtovanju operativnih procesnih učnih ciljev. Izhajajo iz učnih ciljev širše teme in iz splošnih ciljev posodobljenega učnega načrta. Procesni cilji vključujejo zapis obravnave načrtovanih učnih vsebin, spretnosti, dejavnosti, miselnih procesov, izdelkov in organizacijskih postopkov pri pouku, konceptov, kompetenc in odnosov. Vključujejo torej vsebinska, proceduralna in procesna znanja. Procesna znanja vključujejo vsebinska (vsebine) in proceduralna (spretnosti), odnosna (vrednote) ter različne miselne procese, ki jih učenci razvijajo prek izbranih vsebin, spretnosti in miselnih dejavnosti. Ker so procesni cilji zapisani tako konkretno oziroma operativno, da se načrtovano znanje učencev lahko meri, hkrati predstavljajo tudi pričakovane dosežke oziroma rezultate. O pričakovanih dosežkih je znanih več opredelitev. Ena izmed njih pravi, da so pričakovani dosežki oziroma rezultati operativni učni cilji, ki vključujejo dejavnosti, izdelke in načine izkazovanja znanja na takšen način, da se to znanje lahko meri.¹² Izdelek pa je oprijemljiv rezultat izkazovanja znanja.¹³ Pri načrtovanju dosežkov je v ospredju učenec, učitelj pa se mora vprašati, kaj želi, da učenci ob koncu obravnave teme znajo, razumejo, katero spretnost obvladajo, katero dejavnost opravijo, katere vrednote usvojijo ali spremenijo ipd. Z dosežki je opredeljeno minimalno znanje, ki se s kriteriji in opisniki opredeli na različnih zahtevnostnih ravneh izbrane ocenjevalne lestvice.¹⁴ Glavna značilnost procesno-razvojnega didaktičnega pristopa pa je povečana dejavna vloga učencev, ki se kaže v številnih načrtovanih dejavnostih na delovnih listih, s katerimi se uresniči oz. doseže operativne učne cilje ter pričakovane dosežke ali rezultate. Izmed aktivnih metod pouka smo izbrali metodo dela z IKT, ki se kaže v uporabi filmov za obravnavo nove učne snovi. Izmed osmih ključnih kompetenc, ki jih je opredelil leta 2006 Evropski parlament, so v ospredju digitalna kompetenca, kompetenca sporazumevanja v maternem jeziku in učenje učenja. Pri obravnavi izbranega učnega problema se poudari tudi eden izmed ključnih konceptov širše teme – človekove pravice, ki jih obravnavamo v kontekstu srednjeveških stanovskih privilegijev, ter splošni zgodovinski koncepti, zlasti koncepti za globlje razumevanje in koncepti, ki izhajajo iz narave zgodovinske vede. Med operativnimi procesnimi cilji in dejavnostmi na delovnem listu je razvidna jasna povezava, ki vodi in usmerja učence k usvojitvi kompleksnih procesnih znanj. V nadaljevanju sledita shematski prikaz učne priprave in delovni list z dejavnostmi za učence. Obravnavo učne snovi končamo z izpolnjevanjem obrazca za samorefleksijo učencev.

Shema načrtovanja učnega problema Srednjeveška mesta – mesta v notranjosti v okviru učnega sklopa Mesta, podeželje :

Obvezna širša tema: Razvoj zgodovinskih dežel in Slovenci, str. 24
Učni sklop: Mesta, podeželje, str. 24
Učni problem: Srednjeveška mesta – mesta v notranjosti
<p>Tematski cilj/-i, str. 24:</p> <ul style="list-style-type: none"> – raziščejo značilnosti etničnega, ozemeljskega, gospodarskega in družbenega razvoja zgodovinskih dežel, v katerih so živeli tudi Slovenci; – ključne dogodke, pojave in procese iz srednjeveške narodne zgodovine umestijo v ustrezen zgodovinski čas in prostor; – razvijajo spretnost zbiranja in izbiranja informacij iz različnih medijev, kritično presodijo njihovo uporabno vrednost; – oblikujejo svoje ugotovitve, mnenja, stališča, interpretacije; – razvijajo sposobnost različnih oblik komunikacije; – razvijajo socialne spretnosti pri različnih oblikah sodelovalnega učenja; – razvijajo odgovoren in pozitiven odnos do ohranjanja slovenske kulturne dediščine.
<p>Operativni procesni cilji in pričakovani dosežki/rezultati (zajemajo vsebine, spretnosti, dejavnosti, izdelke, spoznavne/miselne procese, ključne koncepte, ključne kompetence ...). Dijaki/-nje:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ob ogledu filma sklepajo, kje in kdaj so bila ustanovljena srednjeveška celinska mesta, – ob ogledu filma opišejo notranjo in zunanjo podobo srednjeveških celinskih mest,

¹² <http://www.newhorizons.org/strategies/assess/terminology.htm> (9. 9. 2008)

¹³ <http://www.newhorizons.org/strategies/assess/terminology.htm> (9. 9. 2008)

¹⁴ Writing an Using Learning Outcomes: a Practical Guide. V: Implementing Bologna In you Institution. Str. 1–9.

<ul style="list-style-type: none"> - ob ogledu filma sklepajo o značilnostih mestne uprave in o obsegu mestne samouprave, - ob ogledu filma naštejejo sloje in poklice prebivalcev srednjeveških celinskih mest in sklepajo, ali so bili vsi tudi meščani, - ob ogledu filma razložijo organizacijo srednjeveške mestne obrti in trgovine, - ob ogledu filma in na konkretnih zgledih sklepajo o obsegu kulturnih stikov in vplivov, - ob ogledu filma sklepajo o značilnostih in dostopnosti izobrazbe, - ugotovijo tri podobnosti in tri razlike med srednjeveškim celinskim in današnjim mestom, - vživijo se v vlogo škofjeloškega meščana ali meščanke ter opišejo »svoj« vsakdanjik, - napišejo krajši esej s svojimi mnenji o srednjeveškem meščanstvu kot privilegiju, - razvijejo socialne spretnosti z učenjem v dvojicah pri reševanju nalog na delovnih listih, - razvijejo spretnost zbiranja in izbiranja pomembnih informacij ob ogledu filma, s pomočjo katerih rešujejo naloge na delovnih listih, - napišejo izvirni načrt popularizacije njim najbližjega ohranjenega srednjeveškega mestnega jedra.
Ključne kompetence: digitalna pismenost, sporazumevanje v maternem jeziku, učenje učenja.
Ključni koncepti: - človekove pravice; Splošni zgodovinski koncepti: - koncepti za globlje razumevanje: vzročno-posledično mišljenje, podobnosti in razlike, spremembe in kontinuiteta; - koncepti, ki izhajajo iz narave zgodovinske vede: kronologija, dokazi iz zgodovinskih virov, interpretacija.
Didaktični pristopi: - učno-ciljni pristop - procesno-razvojni pristop - aktivne metode pouka: metoda dela z IKT (informacijsko-komunikacijsko tehnologijo)
Faza učnega procesa: obravnava nove učne snovi.

DELOVNI LIST

Zgodovinsko ozadje

Na Slovenskem nastanejo v srednjem veku t. i. mesta v notranjosti, v severozahodni Istri pa doživljajo razcvet t. i. mediteranska mesta, za katera je značilen nepretrgan razvoj iz rimskih časov. Oba tipa srednjeveških mest se razlikujeta po načinu nastanka, obsegu samouprave, načinu upravljanja in upravnih organih, načinu vsakdanjega življenja in gospodarjenja.

Vprašanje za globlje razumevanje (napoved cilja dijakom): Ali je bilo živeti v srednjem veku v mestu privilegij?

Dejavnosti ob ogledu filma Utrip srednjeveške Škofje Loke. Naloge na delovnih listih rešujeta ob ogledu filma skupaj s sošolcem oz. sošolko.

LEGA SREDNJEVEŠKIH MEST

- ☞ Na kakšnem terenu je nastala srednjeveška Škofja Loka?
- ☞ Na kaj so bili prebivalci srednjeveških mest pozorni pri izboru terena za gradnjo mesta?

ZUNANJA PODOBA SREDNJEVEŠKIH MEST

- ☞ Na primeru Škofje Loke razloži, kako se je zunanja podoba srednjeveških mest razlikovala od današnjih mest.

V SREDNJEVEŠKI ŠKOFJI LOKI

- ☞ Na primeru Škofje Loke opiši videz srednjeveškega mesta (hiše, namembnost hiš, notranja razporeditev prostorov, notranja oprema hiš, trgi, ulice, preskrba z vodo, kanalizacija).

MESTNA UPRAVA IN SAMOUPRAVA

- ☞ Kdo je bil mestni gospod Škofje Loke in kakšna je bila njegova vloga?
- ☞ Kdo je imel versko oblast v srednjeveški Škofji Loki?
- ☞ Kateri so bili organi mestne samouprave in kakšne so bile njihove pristojnosti?

MEŠČANI

- ☞ Kateri poklici in sloji so pripadali meščanstvu?
- ☞ Kdo je poleg meščanov še živel v mestu?

MESTNO GOSPODARSTVO

- ☞ Za mestno gospodarstvo sta značilni obrt in trgovina. Na primeru Škofje Loke razloži značilnosti srednjeveške trgovine. Pri tem upoštevaj ključne besede: mestni trg, vrste blaga, denar, trgovske poti, mitnice, trgovski monopol.
- ☞ Na primeru Škofje Loke razloži značilnosti srednjeveške obrti. Pri tem upoštevaj ključne besede: ceh, vrste cehev, cehovska piramida, cehovska pravila.

KULTURNI STIKI

- ☞ Kateri znani pisni spomeniki v slovenščini so povezani z loškim gospostvom?
- ☞ Kako se kaže pestra kulturna izmenjava z bližnjimi in daljnimi deželami v Škofji Loki in okolici?

IZOBRAZBA

- ☞ Kako je bilo organizirano izobraževanje v mestu?
- ☞ Kako verodostojno film prikazuje življenje v srednjeveški Škofji Loki?

Naloge po ogledu filma Utrip srednjeveške Škofje Loke. Naloge rešuj samostojno (med poukom ali za domače delo).

MESTNI VSAKDANJIK

- ☞ Vživi se v vlogo škofjeloškega meščana ali meščanke in opiši običajni delovni dan.

MEŠČANSTVO KOT PRIVILEGIJ

- ☞ Napiši zgodovinski esej o srednjeveškem meščanstvu kot privilegiju.

ALI

- ☞ Napiši izvorni načrt predstavitve vam najbližjega ohranjenega srednjeveškega mestnega jedra.

Obrazec za samorefleksijo dijaka:

- ☞ Kaj mi je bilo pri ogledu filma Utrip srednjeveške Škofje Loke všeč?
- ☞ Kaj me je pri ogledu filma Utrip srednjeveške Škofje Loke motilo?
- ☞ Ali zaradi ogleda filma Utrip srednjeveške Škofje Loke nastanek in značilnosti srednjeveških celinskih mest ter srednjeveškega meščanstva bolje razumem? Utemelji.
- ☞ Katera vprašanja in naloge so mi povzročala težave? Zakaj?

Pričakovani dosežki ali rezultati obsegajo vsebinska znanja, ki vključujejo znanje in razumevanje značilnosti srednjeveških mest in meščanstva celinskih mest na primeru srednjeveške Škofje Loke, proceduralna znanja vključujejo sposobnosti časovnih in prostorskih predstav, spretnosti zbiranja, izbiranja, analize, sinteze, kritične presoje vrednosti in uporabnosti informacij ob ogledu izobraževalnega filma, sposobnost pisanja eseja in oblikovanja mnenj, socialne spretnosti pri delu v dvojicah. Pri reševanju nalog na delovnem listu bodo učenci uporabili tudi različne miselne procese, opredeljene po Marzanovi taksonomiji znanja in ciljev. Gre za sklepanje, razlaganje, primerjanje, utemeljevanje, argumentiranje pri eseu, odkrivanje ali invencijo in reševanje problemov pri pisanju izvirnega načrta za popularizacijo izbranega ohranjenega srednjeveškega mestnega jedra, analizo perspektiv pri vživljanju v življenje srednjeveškega škofjeločana ali škofjeločanke pri pisni igri vlog. Odnosno znanje bodo dopolnjevali z analizo meščanskih privilegijev glede na preostalo prebivalstvo v mestu in glede na kmečko prebivalstvo ter ugotavljali pomen načela enakosti, ki je zapisano v vseh demokratičnih ustavah, glede na stanovsko neenakost v srednjem in še v dobršnem delu novega veka. Odnosno znanje vključuje tudi obravnavo ključnega koncepta človekovih pravic in pomena njihovega spoštovanja prav na zgledih stanovske neenakosti in privilegijev. Splošni zgodovinski koncepti za globlje razumevanje vključujejo analizo vzrokov in posledic, na primer sklepanje o vzrokih za nastanek srednjeveških mest, ugotavljanje podobnosti in razlik med srednjeveškimi in današnjimi mesti, kontinuitete z omembo primorskih mest, ki doživljajo nepretrgan razvoj iz rimskih časov. Splošne zgodovinske koncepte, ki izhajajo iz narave zgodovinske vede, pa bomo razvijali s časovno umestitvijo nastanka srednjeveških mest in z zbiranjem informacij iz filma ter njihovo razlago. Ključno kompetenco sporazumevanja v maternem jeziku bodo razvijali s pravilno uporabo zgodovinske terminologije, s pisanjem eseja in izvirnega načrta, s pisno

igro vlog, z oblikovanjem pisnih in ustnih odgovorov v maternem jeziku, digitalno kompetenco z vključevanjem filma v pouk in z zbiranjem in izbiranjem uporabnih informacij, učenje učenja z razvijanjem spretnosti pri delu s filmom ter učinkovito strategijo učenja z vključitvijo obrazca za samorefleksijo učenca, ki pomeni uvajanje elementov portfolija in reflektivnega izobraževanja. Učenec se sprašuje, ali je bil uspešen, ali mora učne strategije izboljšati in si zamisliti, kaj mu lahko pomaga pri uspešnejšem učenju in izgrajevanju kakovostnega znanja.

IGRANI ZGODOVINSKI FILM NEBEŠKO KRALJESTVO

Film *Nebeško kraljestvo* je bil posnet leta 2005 v produkciji Twentieth Century Fox in obravnava obdobje med prvo in drugo križarsko vojno. Režiser filma je sir Ridley Scott, scenarist pa William Monahan, ki je scenarij napisal na temelju temeljitega študija križarskih vojn, v katerega je vključil celo izvirne arhivske dokumente.

Film se začne leta 1184. Vitez Balian Ibelinski odpotuje v Jeruzalem, kjer vlada gobavi kralj Balduin, ki si prizadeva za nebeško kraljestvo že na tem svetu, to je za harmonijo med verami in kulturami, za zaščito nemočnih in za varovanje miru. V vsej plemenitosti spoznamo Saladina, ki ga igra muslimanski igralec. Prikazana so nasprotja med »golobi« in »jastrebi«, med ivanovci in templarji, napad na karavano, zaradi katere se začnejo spopadi med Balduinom in Saladinom, bitka pri Hatinu in padec Jeruzalema, ki ga brani Balian. Nazorno so razvidne tedanje vojne tehnike in strategije, orožje, oblegovalne naprave, grški ogenj. Razbrati se da vzroke za križarske vojne in odnose med kristjani in muslimani.

Dolžina filma je 139 minut, vendar pa film na DVD-ju omogoča izbor naslednjih prizorov: 1 Razpotje, 2 Baronov sin, 3 V peklu, 4 Izbrisati grehe, 5 Stražar jastreba, 6 Kdor danes tu umre, 7 Pot v nebesa, 8 Lepši svet, 9 Zapomni si to ime, 10 Viteška prisega, 11 Nevarno potovanje, 12 Saracenov izziv, 13 Jeruzalem, 14 Novi baron, 15 Jeruzalemski maršal, 16 Za kraljevo mizo, 17 Kralj gobavec, 18 Ibelin, 19 Gostje, 20 Samo svetloba, 21 Bog tako hoče, 22 Branilci Keraka, 23 Prijazen sovražnik, 24 Jeruzalem je prišel, 25 Poljub miru, 26 Drgetam za islam, 27 Vest ali nič, 28 Poslednje sanje, 29 Naj živi kralj, 30 »Daj mi vojno!«, 31 Čaka, 32 Pot v Hatin, 33 Kraljev primer, 34 Štiri dni, 35 Braniti Jeruzalem, 36 »Vstani, vitez!«, 37 Obleganje, 38 Povračilo, 39 Tretji dan, 40 Vrata v Jeruzalem, 41 Zadnja točka obrambe, 42 Nič in vse, 43 Odhod iz Jeruzalema, 44 Kraljica nikoli ne hodi, 45 »Jaz sem kovač«, 46 Epilog in odjavna špica. Vsak prizor je dolg okrog pet minut, kar omogoča učitelju lažji izbor in vključevanje izbranih prizorov v pouk.

Vsebina filma se nanaša na izbirno širšo temo iz posodobljenih učnih načrtov za gimnazije Srednjeveške verske vojne in na predlagano vsebino oziroma učni sklop Križarske vojne in njihove posledice: vojne krščanskega in muslimanskega sveta,¹⁵ v okviru katerega smo izbrali dva učna problema, ki se ju lahko obravnava ob ogledu izbranih prizorov filma *Nebeško kraljestvo*. Pri načrtovanju obravnave učnih problemov smo glede na učne cilje teme opredelili operativne procesne cilje in pričakovane dosežke oziroma rezultate, ključne kompetence, ključne koncepte izbranega učnega problema, splošne zgodovinske koncepte in didaktične pristope ter vprašanje za samorefleksijo učitelja. V nadaljevanju predstavljamo shematski načrt učne priprave in delovni list z dejavnostmi za učence.

Shema učne priprave za izbrana problema učnega sklopa:

Izbirna širša tema: Srednjeveške verske vojne, str. 27
Učni sklop: Križarske vojne in njihove posledice: vojne krščanskega in muslimanskega sveta, str. 28
Učni problem 1: Vzroki križarskih vojn Učni problem 2: »Spopad dveh civilizacij«
Tematski cilj/-i, str. 27. Dijaki/-nje: – analizirajo vzroke za križarske vojne ter presodijo njene posledice; – utemeljujejo misel, ali je šlo v času križarskih vojn za »spopad dveh civilizacij«;

¹⁵ Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina. MŠŠ in ZRSŠ 2008. (http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm#a1)

- ključne dogodke in pojave umestijo v ustrezen zgodovinski čas in prostor;
- razvijajo spretnost zbiranja in izbiranja informacij iz različnih medijev, kritično presodijo njihovo uporabno vrednost;
- oblikujejo svoje ugotovitve, mnenja, stališča, interpretacije;
- razvijajo sposobnost različnih oblik komunikacije;
- razvijajo socialne spretnosti pri različnih oblikah sodelovalnega učenja;
- razvijajo pozitiven odnos do spoštovanja različnosti in drugačnosti ver, kultur oz. multikulturalnosti;
- razvijajo pozitiven odnos o pomenu spoštovanja človekovih pravic.

Operativni procesni cilji in pričakovani dosežki/rezultati (zajemajo vsebine, spretnosti, dejavnosti, izdelke, spoznavne/ miselne procese, ključne koncepte, ključne kompetence ...). Dijaki/-nje:

- ob ogledu 8. prizora sklepajo o vzrokih za križarske vojne,
- ob ogledu 10. prizora opredelijo viteške vrednote, vsebino viteške prisege, zunanje znake viteškega stanu in vlogo vitezov v križarskih vojnah,
- ob ogledu 21. prizora sklepajo o posledicah napada templarjev na muslimansko karavano,
- pojasnijo stavek papeža Urbana II. »Bog to hoče.«?
- ob ogledu 42. prizora ocenijo pomen Jeruzalema za kristjane in muslimane ter razmislijo o Judih v tem času,
- sklepajo o objektivnosti oz. subjektivnosti prikaza kristjanov in muslimanov v filmu,
- s pomočjo dodatnega besedila na delovnih listih sklepajo, katere zgodovinske osebe v filmu so resnične ter kako so prikazane v filmu in kako jih prikazuje zgodovina,
- s pomočjo dodatnega besedila na delovnih listih sklepajo, kateri zgodovinski dogodki v prikazanih prizorih so resnični in kako so prikazani v filmu ter kako jih prikazuje zgodovina,
- opredelijo bistvo konceptov verske in križarske vojne,
- presodijo, koliko drži trditev, da so bile križarske vojne spopad dveh civilizacij, in o tem napišejo esej,
- na medmrežju poiščejo verodostojne in uporabne podatke o odnosih med muslimanskim in zahodnim svetom danes in razmislijo, ali je mogoče sožitje,
- razvijejo socialne spretnosti ob reševanju nalog na delovnih listih v dvojicah,
- razvijejo spretnost zbiranja in izbiranja informacij iz ogleda filmskih prizorov in iz drugih medijev.

Ključne kompetence: digitalna pismenost, sporazumevanje v maternem jeziku, učenje učenja.

Ključni koncepti:

- verske vojne, križarska vojna, str. 28.

Splošni zgodovinski koncepti:

- koncepti za globlje razumevanje: vzročno-posledično mišljenje, podobnosti in razlike, spremembe in kontinuiteta;
- koncepti, ki izhajajo iz narave zgodovinske vede: kronologija, dokazi iz zgodovinskih virov, interpretacija.

Didaktični pristopi:

- učno-ciljni pristop
- procesno-razvojni pristop
- aktivne metode pouka: metoda dela z IKT (informacijsko-komunikacijsko tehnologijo)

Faza učnega procesa: preverjanje znanja, poglobljanje.

Samorefleksija učitelja:

☞ Ali sem z vključitvijo izbranih prizorov filma Nebeško kraljestvo dosegel/dosegla večje razumevanje oz. globlji uvid v razsežnosti križarskih vojn in odnose med muslimanskih in krščanskim svetom?

DELOVNI LIST

Trditev (napoved učnega cilja učencem): Križarske vojne so bile spopad dveh civilizacij.

S sošolcem/sošolko rešujta naloge na delovnem listu v dvojicah. Najprej preberita besedilo na delovnem listu, nato si bomo skupaj ogledali izbrane prizore iz filma Nebeško kraljestvo. Ob ogledu rešujta naloge na delovnih listih.

Zgodovinsko ozadje

Križarske vojne so bile osvajalni vojaško-kolonizacijski pohodi zahodnoevropskih držav s ciljem osvojiti Sveto deželo in pod pretvezo, da branijo krščanstvo. Papež Urban II. je poklical evropske države v vojno z besedami »Bog to hoče!«. Trajale so od 1095 in do 1291. Vseh je bilo sedem, še najuspešnejša je bila prva, najbolj znana pa tretja, v kateri so sodelovali kar trije evropski vladarji: rimsko-nemški cesar Friderik Barbarosa, ki je med vojaškim pohodom utonil, francoski kralj Filip II. Avgust, ki

se je vrnil, in angleški kralj Richard Levjesrčni, ki se je prav tako vrnil. Vojne so potekale v treh smereh: na Pirenejskem polotoku je potekala rekonkvista, italijanske državnice so pregnale Saracene iz Južne Italije, s Sicilije in Korzike ter na Bližnjem vzhodu, kjer so ustanovili križarji na osvojenem ozemlju štiri države, in sicer grofiji Edeso in Tripoli, kneževino Antiohijo in latinsko kraljestvo Jeruzalem. V vojnah so sodelovali različni družbeni sloji, ki so si obetali bogastva in boljšega življenja, in tudi meniški redovi, kot so ivanovci, templarji in nemški viteški red. Posledice so zlasti kulturne in gospodarske: okrepilo se italijanska mesta, ki se polastijo posredniške trgovine med Orientom in Evropo, orientalske obrti pospešijo razvoj evropskih (izdelava svile, damasta, predelava kovin), luksuzno blago iz Orienta vpliva na način življenja in kulturo, bizantinska in arabska znanost vplivata na razvoj evropske znanosti in umetnosti: posredovanje kulturnih dobrin in idej (arabske številke, papir, kompas).

Film obravnava resnične zgodovinske dogodke med drugo in tretjo križarsko vojno. V kraljestvu Jeruzalem je vladal dokaj razsvetljeni in miroljubni kralj Balduin IV. iz francoske rodbine Anjou. Že kot mladenič je zbolel za gobavostjo, ki je pripomogla k njegovi prezgodnji smrti. V Egiptu in Siriji je v tem času vladal Saladin (Salah ed-Din, kar pomeni Blagor vere), ki so mu pripisali veličastne lastnosti, kot so: blagost, pomagal je sirotam in vdovam, gradil je hiše, trdnjave in ceste, zniževal je davke, osvobajal je sužnje, bil je nesebičen, etičen, skromen in izpolnjeval je zapovedi Korana. Prestolnico je iz Kaira preselil v Damask, kraljestvo pa razširil, tako da je segalo od Sirije do Tigrisa. Kot goreč musliman si je prizadeval pregnati kristjane iz Svete dežele, ki je sveta za vse tri t. i. abrahamske religije: judovstvo, krščanstvo in islam. Sultanu Saladinu in kralju Balduinu IV. je uspelo dolgo časa ohranjati mir in sožitje. Vendar pa sta se na dvoru Balduina IV. oblikovala dva tabora. Tabor »golobov« je vodil tripolitanski grof Rajmund, pridružili pa so se mu ivanovci in bogati baroni, ki so se ustalili na Bližnjem vzhodu. »Golobi« so si prizadevali za miroljubno politiko do Saladina. Drugi tabor so bili »jastrebi«, predstavljali so jih templarji, vodil pa jih je antiohijski knez Renald. Ti so večkrat oropali saracenske karavane in plenili saracenske naselbine, zaradi česar je Saladin zahteval opravičila in izvajal povračilne ukrepe. Saladin je tudi reorganiziral svojo vojsko, jo okrepi s konjeniki, oblegovalnimi napravami, njegovi alkimisti so izpopolnili grški ogenj z naftnimi destilati, okreplil je mornarico, ki je že uporabljala za določanje smeri tudi kompas, pomembne in izvrstno izurjene enote so predstavljali mameluki. Saladin je imel tudi zelo razvejeno obveščevalno službo, ki mu je pomagala zbirati pomembne informacije, zaradi česar se je lažje odločal in presojal. V tem času so se v Mali Aziji utrdili turški Seldžuki in hudo porazili bizantinsko državo, ki je povsem oslabela in križarjem ni mogla več priskočiti na pomoč. V Jeruzalemu so v tem času za patriarha izbrali Herakleja, ki je bil znan zlasti po svojih priležnicah in velikem vplivu na kraljevo mater. Sestro Balduina IV. Sibilo pa so v tem času poročili z vitezom Gvidom Lusignanskim, ki je postal lutka v rokah tabora »jastrebov« in Renalda, čigar sedež je bil grad Kerak ob Mrtvem morju. Renald je napadel neko saracensko karavano, Saladin je zahteval povračilo, zajel tisoč krščanskih romarjev, ki jih je nameraval izpustiti šele, ko bo povrnjena škoda za oplenjeno karavano. V takšnih razmerah je Balduin IV. podprl »jastrebe« in začela se je vojna s Saladinom. Balduin je zbolel še za malarijo in Gvida Lusignanskega so imenovali za njegovega regenta. Balduin je leta 1185 umrl, star komaj 24 let, na prestolu pa ga je zamenjal Gvido, ki se je spopadel s Saladinom pri Hatinu ob Genezareškem jezeru v Galileji. Saladin je odločilno zmagal in ujel Renalda in Gvida. Renalda je lastnoročno ubil, Gvida pa pustil pri življenju, češ da: »Kralj ne ubija kraljev ...« Zmaga pri Hatinu je Saladinu omogočila prosto pot do Jeruzalema, katerega obrambo je prevzel baron Balian Ibelinski. Oskrbel se je z zalogami hrane, pod orožje pa vpoklical vse moške od 13. do 70. leta starosti. Kljub goreči obrambi, je bil Saladin močnejši, Balian pa se je z njim v štabu na Oljski gori dogovoril o vdaji. Saladin je obljubil, da se nad premaganci ne bo maščeval za pokol nad muslimani pred 88 leti, in določil odkupnino po 10 zlatih denarjev za moške, 5 za ženske in 2 za otroke. Po plačilu odkupnine so lahko kristjani namreč zapustili Jeruzalem. Jeruzalem je padel leta 1187. Odkupnino je lahko plačalo le kakšnih 20 000 ljudi in si kupilo pot v svobodo, priletne moške in ženske je Saladin izpustil, 1000 ljudi je poklonil bratu Adilu, ki jih je takoj izpustil, Balian pa je prejel v dar še kakšnih 500 ljudi. Ko je Saladin zasedel Jeruzalem, je dal v cerkvi svete Skale sneti križ, sedež templarjev Al Aksa je bil spremenjen v mošejo. Saladin je nato zasedel še preostale krščanske posesti, razen Tira, ki je postal izhodiščna točka za nove križarske pohode. Balian se je prav tako umaknil v Tir, kjer ga je čakala žena z otroki. Balian in Saladin sta se poznala že dolgo, in sicer še iz časov, ko se je Saladin pred Antiohijo večkrat srečal in pogovarjal s francoskimi vitezi.¹⁶

Naloga ob ogledu filmskih prizorov iz Nebeškega kraljestva.

8. prizor: Lepši svet

- ☞ O katerih vzrokih za križarske vojne lahko sklepaš po prikazanem prizoru?
- ☞ Kaj pomeni izraz »Sveta dežela«?

10. prizor: Viteška prisega

- ☞ katerim vrednotam so v prikazanem obredu prisegli bodoči vitezi?
- ☞ kateri so bili zunanji znaki viteškega stanu, ki so prikazani v filmu?
- ☞ Kakšna je bila vloga vitezov v križarskih vojnah, ki je prikazana v filmu?

21. prizor: »Bog tako hoče«

- ☞ V prizoru je prikazan napad templarjev po vodstvom Renalda (v filmu Reynalda) in Gvida Lusignanskega (v filmu Guya) na saracensko karavano. Zakaj so templarji napadli karavano?
- ☞ Kako je v prizoru prikazan rek papeža Urbana II. »Bog tako hoče«?

¹⁶ Povzeto po: Frischler, Kurt 1976: Sijaj in sence križarskih vojn. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 167–187. Glejte tudi: Tate, Georges 1994: Križarji in svet vzhoda. Ljubljana: DZS.

42. prizor: Nič in vse

- ☞ S pomočjo ogleda prizora in predznanja razloži, kaj Jeruzalem pomeni muslimanom in kristjanom.
- ☞ Katera religija v prizoru ni omenjena, a bi v zvezi z Jeruzalemom morala biti? Utemelji.
- ☞ Kako so prikazani muslimani pod vodstvom Saladina in kako kristjani pod vodstvom Baliana Ibelinskega?

Nalogi rešita po ogledu filma.

- ☞ Kaj je bistvo »Nebeškega kraljestva«? Utemelji.
- ☞ Katere resnične zgodovinske osebnosti so prikazane v izbranih prizorih? Kakšne lastnosti so jim pripisane v filmu, kako so zapisani v zgodovinopisju? Pomagaj si z zgodovinskim ozadjem, ki je predstavljeno na delovnem listu.
- ☞ Kakšna je verodostojnost filma? Utemelji.

Naloga za domače delo.

- ☞ Ali drži trditev, da je šlo v križarskih vojnah za »spopad dveh civilizacij«?

Vsebinska znanja bodo učenci izgrajevali z znanjem in razumevanjem vzrokov, značilnosti in posledic križarskih vojn, proceduralna z izbiranjem in zbiranjem, analizo, sintezo in interpretacijo informacij in filma in medmrežja, spretnost različnih oblik komunikacije s pisanjem eseja, razvijali bodo sposobnost časovnih predstav s pravilnim časovnim umeščanjem križarskih vojn, razvijali bodo sposobnost oblikovanja argumentov in interpretacij pri pisanju eseja, socialne spretnosti pri delu v dvojicah. Odnosno znanje bodo izpopolnjevali z ugotavljanjem značilnosti prikaza odnosov med kristjani in muslimani v filmu, kakšni so bili ti odnosi med križarskimi vojnami, kakšni so ti odnosi danes oziroma ali je sožitje mogoče in kako uspešni sta spodbujanje in razvijanje medkulturnega dialoga. Pri reševanju nalog na delovnem listu bodo učenci uporabili miselne procese, kot so sklepanje, abstrahiranje pri ugotavljanju bistva konceptov križarskih oziroma verskih vojn, primerjanje in argumentiranje pri pisanju eseja, kritično mišljenje z ugotavljanjem objektivnosti in subjektivnosti prikaza kristjanov in muslimanov v filmu, z ugotavljanjem zgodovinske verodostojnosti prikaza zgodovinskih osebnosti in dogodkov v filmu, z ugotavljanjem pravilnosti oziroma nepravilnosti trditve, da je šlo v križarskih vojnah za »spopad dveh civilizacij«. Splošne zgodovinske koncepte za globlje razumevanje bodo razvijali z ugotavljanjem vzrokov in posledic križarskih vojn, podobnosti in razlik oziroma sprememb in kontinuitete v odnosih med muslimanskim oziroma krščanskim svetom v srednjem veku in danes. Zaradi sekularizacije danes za krščanski svet uporabljamo izraz zahodni svet. Koncepte, ki izhajajo iz narave zgodovinske vede, bomo spodbujali s pravilno časovno umestitvijo križarskih vojn in razumevanjem zgodovinskega konteksta in obdobja, v katerem so se dogajale, informacije oziroma dokaze bodo zbirali in razlagali ob ogledu filma in z medmrežja. Kompetenco sporazumevanja v maternem jeziku bodo razvijali s pravilno uporabo zgodovinske terminologije, s pisanjem esejev ter z oblikovanjem pisnih in ustnih odgovorov na vprašanja z delovnih listov, digitalno kompetenco z navajanjem na pomen filmov in medmrežja pri iskanju verodostojnih in uporabnih zgodovinskih informacij, učenje učenja pa z razvijanjem spretnosti pri delu z filmom in medmrežja kot zgodovinskim virom.

SKLEP

Zgodovina srednjega veka je zdajšnjim generacijam učencev zelo tuja in celo nenavadna. Obravnavati stanovsko družbo privilegijev, življenje na zemljiških gospodstvih in v srednjeveških mestih pa zahteva od učiteljev veliko strokovnega znanja in obvladovanja didaktičnih pristopov, da učencem snov ustrezno približajo. Malce bližja je tematika življenja na srednjeveških gradovih, a pogosto z napačnimi in celo idealiziranimi predstavami. Zato je treba obravnavo teh tem načrtovati tako, da se vpliva na čim več čutnih zaznav, zlasti pa na vidne in slušne. Tako se doseže ali pa vsaj poveča vživljanje v srednjeveško obdobje

in v teme iz srednjeveške zgodovine. Vživetje pa spodbuja tudi razmišljanje o učni snovi. Z uporabo zgodovinskih filmov tako povečamo vidne in slušne zaznave, katerih cilj je vživljanje v obravnavana zgodovinska obdobja in učne probleme. Iz posodobljenih učnih načrtov smo izbrali ustrezne cilje širših tem in vsebine, za katere smo načrtovali operativne procesne cilje in pričakovane dosežke ali rezultate. Osrednje vprašanje pri načrtovanju operativnih učnih ciljev in pričakovanih dosežkov oziroma rezultatov je bilo: »Kaj želimo, da učenci znajo ob koncu obravnave izbranih učnih problemov?« Za uresničenje operativnih učnih ciljev in pričakovanih dosežkov oziroma rezultatov smo na ogled obeh filmov oziroma filmskih prizorov načrtovali številne dejavnosti, ki se nadgrajujejo z dodatnimi dejavnostmi po ogledu obeh filmov in kot domače delo. Tako načrtovan in organiziran pouk se izvede z novimi didaktičnimi pristopi, ki jih načrtno in sistematično uvajajo posodobljeni učni načrti. Gre za učno-ciljni in procesno razvojni pristop, ki spodbujata ciljno načrtovanje pouka in povečano dejavno vlogo učencev. Zato smo uporabili metodo dela z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, ki smo jo predstavili na primeru uporabe filmov. Pri takšnem pouku razvijamo tudi medijsko pismenost, ki spodbuja ustvarjalno uporabo medijev in njihovih vsebin, kritično analizo medijskih izdelkov, razumevanje delovanja medijske industrije ter samostojno ustvarjanje medijskih vsebin.¹⁷ Zbiranje in izbiranje bistvenih, verodostojnih in uporabnih informacij pri ogledu obeh filmov, primerjanje informacij iz filmov in iz besedil na delovnih listih, pisanje esejev z oblikovanjem argumentov, primerjanjem dogodkov in pojavov v srednjem veku z današnjim stanjem, ustvarjanjem izvirnih načrtov in predlogov omogočajo načrtno razvijanje ustvarjalnega in kritičnega mišljenja tudi pri pouku zgodovine ter spodbujanje medijske pismenosti. Z uresničitvijo vseh zadanih operativnih procesnih ciljev pa je mogoče pri dijakih razviti kompleksno procesno znanje, ki vključuje znanje vsebin, spretnosti, miselnih procesov in odnosov, naravnosti in stališč oziroma vrednot, pa tudi kritično analizo medijskih izdelkov.

LITERATURA

- Bognar, Ladislav, Matijević, Milan 1993: Didaktika. Zagreb: Školska knjiga.
- Brodnik, Vilma 2000: Možnosti uporabe videa pri aktivnem poučevanju in učenju zgodovine. V: Zgodovina v šoli, letnik VIII, št. 3–4. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Brodnik, Vilma 2004: O filmu pri pouku zgodovine. Debatne tehnike in dramatizacija pri pouku zgodovine. Blejska Dobrava: Videofon. Spremnio besedilo v PDF-datoteki na DVD-ploščku II.
- Frischler, Kurt 1976: Sijaj in sence križarskih vojn. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Hauser, Arnold 1962: Socialna zgodovina umetnosti in literature. II. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Resolucija Evropskega parlamenta z dne 16. decembra 2008 o medijski pismenosti v digitalnem svetu (člen 13). Različni Uradni listi iz let 2006–2008.
- Škofja Loka. Starodavna lepota. Turistično društvo Škofja Loka 2003.
- Tate, Georges 1994: Križarji in svet vzhoda. Ljubljana: DZS.
- Tomić, Ana 2000: Izbrana poglavja iz didaktike. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani.
- Trškan, Danijela: Avtentična seminarska naloga pri predmetu didaktika zgodovine – didaktični članek. V: Zgodovina v šoli, XV/1-2, 2006.
- Trškan, Danijela 2003: Sodobno pisno preverjanje in ocenjevanje znanja pri zgodovini v srednji šoli na izbranih temah 20. stoletja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 95.
- Writing an Using Learning Outcomes: a Practical Guide. V: Implementing Bologna In you Institution.

¹⁷ Resolucija Evropskega parlamenta z dne 16. decembra 2008 o medijski pismenosti v digitalnem svetu (člen 13). Različni Uradni listi iz let 2006–2008.

FILM

- Nebeško kraljestvo. 2005. Twentieth Century Fox. Režiser Sir Ridley Scott. (dostopno na DVD v boljše založenih prodajalnah z IKT ali videotekah)

SPLETNI VIRI

Utrip srednjeveške Škofje Loke, <http://www.rtv slo.si/>, rubrika Avdio/Video, podrubrika Arhiv. Pri iskanju filma je v pomoč tudi ikona Išči. (30. 3. 2009)

Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina. MŠŠ in ZRSŠ 2008. http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm#a1 (30. 3. 2009)

<http://www.newhorizons.org/strategies/assess/terminology.htm> (9. 9. 2008)

POVZETEK

V članku so predstavljene možnosti načrtno in kakovostne uporabe filmov z zgodovinskim ozadjem pri pouku zgodovine. Izbrali smo dokumentarno-igrani film Utrip srednjeveške Škofje Loke in igrani film Nebeško kraljestvo, ki ju je mogoče uporabiti pri obravnavi nove učne snovi izbranih učnih sklopov širših tem iz posodobljenih učnih načrtov za gimnazije, in sicer obvezne širše teme Razvoj zgodovinskih dežel in Slovenci ter izbirne širše teme Srednjeveške verske vojne. Predstavljene so sodobne učne priprave izbranih učnih sklopov oziroma učnih problemov, ki jih lahko obravnavamo z ogledi obeh filmov. Razloženi so posamezni didaktični pojmi, ki jih uvajajo posodobljeni učni načrti, zlasti operativni procesni cilji, procesna oziroma kompleksna znanja in pričakovani dosežki ali rezultati ter novi didaktični pristopi, zlasti učno-ciljni in procesno-razvojni pristop, izmed aktivnih metod dela pa metoda dela z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo. Jasno in nazorno je prikazana povezava med operativnimi procesnimi cilji in pričakovanimi dosežki oziroma med rezultati na eni strani ter dejavnostmi za učence, ki se navezujejo na ogled filmov ter po ogledu obeh filmov in filmskih prizorov.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Vladimir Ovnič, Gimnazija Ravne na Koroškem

MATURA IZ ZGODOVINE V LETU 2008

Kandidati/kandidatke opravljajo maturitetni izpit iz zgodovine na eni zahtevnostni ravni. Ocena je pridobljena z zunanjim in notranjim ocenjevanjem.

Zunanji del ocene predstavlja 80 odstotkov končne ocene in je pridobljena s pisnim izpitom. Pisni izpit sestavljata dve izpitni poli.

Izpitna pola 1 vsebuje 25 nalog različnih taksonomskih stopenj iz obče zgodovine. Naloga ima skupno 60 točk, kar predstavlja tudi 40 odstotkov končne ocene.

Izpitna pola 2 vsebuje naloge iz narodne zgodovine. Naloga ima skupno 60 točk, kar predstavlja tudi 40 odstotkov končne ocene.

Notranji del ocene predstavlja praktični del, ki je sestavljen iz razlage in uporabe zgodovinskih virov in strokovne ekskurzije. Kandidati/kandidatke med šolskim letom pod vodstvom mentorja/mentorice spoznavajo različne vire in uporabnost le-teh. Pri preverjanju praktičnega dela lahko dobijo kandidatke/kandidati največ 20 točk. Praktični del iz narodne zgodovine pa lahko opravijo tudi z dejavnostmi na strokovni ekskurziji. Mentorjeve naloge, postopek izvedbe praktičnega dela, opisno vrednotenje in točke pri praktičnem so določeni in objavljeni v Predmetnem izpitnem katalogu za splošno maturo – zgodovina in v posebnih pravilih za izvedbo praktičnega dela, ki so objavljeni na straneh RIC-a.

USPEH KANDIDATOV/KANDIDATK IN MEJE MED OCENAMI – SPOMLADANSKI ROK

V spomladanskem roku mature 2008 je maturo prvič opravljalo 2334 kandidatov/kandidatk (brez maturitetnega tečaja, 21-letnikov ter poklicnih maturantov/maturantk), to je 201 kandidat/kandidatka manj kot v letu 2007. Upadanje kandidatov pri predmetu zgodovina se nadaljuje. Ob uvedbi praktičnega dela mature smo bili mnenja, da se bo upad ustavil, oziroma smo predvidevali, da se bo s tem zanimanje za zgodovino na šolah celo povečalo. Učitelji, ki pripravljajo kandidate na maturo iz zgodovine, bi morali narediti predmet privlačnejši, to pa je še posebej mogoče pri praktičnem delu z uporabo zanimivih virov in s pripravo ekskurzije, ki pouk še dodatno popestri.

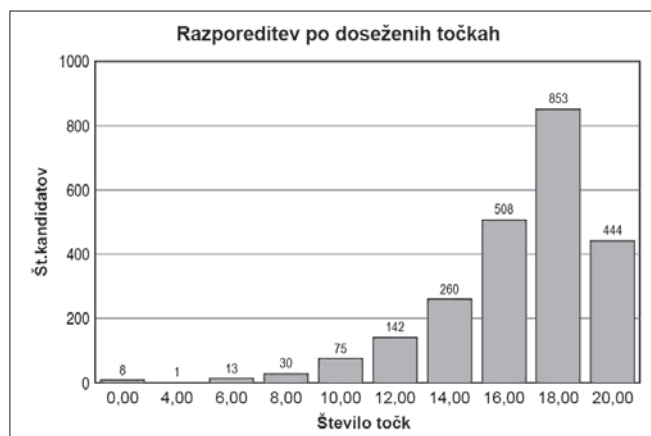
	Skupaj gimnazije	Splošne gimnazije	Strokovne gimnazije
Število kandidatov	2334	1906	428
Povpr. št. % točk	69, 35	70, 74	63, 16
Povp. ocena	3,21	3,32	2,71
Odstotek odličnih	10,28	12,17	1,82
Odstotek negativnih	2,78	1,68	7,71

Kot je razvidno iz statističnih podatkov, je bila povprečna ocena tistih, ki so prvič opravljali maturo (brez maturitetnega tečaja, 21-letnikov ter poklicnih maturantov/maturantk) 3,21 oziroma 3,32 samo za kandidate splošnih gimnazij. V primerjavi z lanskim letom so vsi statistični podatki boljši, čeprav je bilo v letošnjem letu treba zbrati za pozitivno oceno 49 odstotnih točk, s čimer se je komisija približala zeleni meji 50 točk za pozitivno oceno.

Tudi porazdelitev po doseženih točkah je zadovoljiva. Zaželeno bi bilo le, da bi bilo več kandidatov/kandidatk v intervalu za oceno pet. Prav tako tudi letos ni bilo kandidata/kandidatke z največjim številom točk. Najvišje možno število točk pri posamezni nalogi je bilo 58,5 od 60 možnih točk.

Po pričakovanju so rezultati praktičnega dela višji, saj so tu kandidati/kandidatke dosegli povprečno 17,06 odstotne točke.

Tu je večji delež kandidatov/kandidatk z večjim številom točk. Kandidati/kandidatke so se celo leto pripravljali na praktično uporabo virov in so pri preverjanju pokazali večje znanje. Poleg tega je zanimanje za ekskurzijo večje, izvedena je v enem ali dveh dneh, dijaki pa se nanjo dobro pripravijo, kar jim prinaša lepše rezultate.

STRUKTURA KANDIDATOV

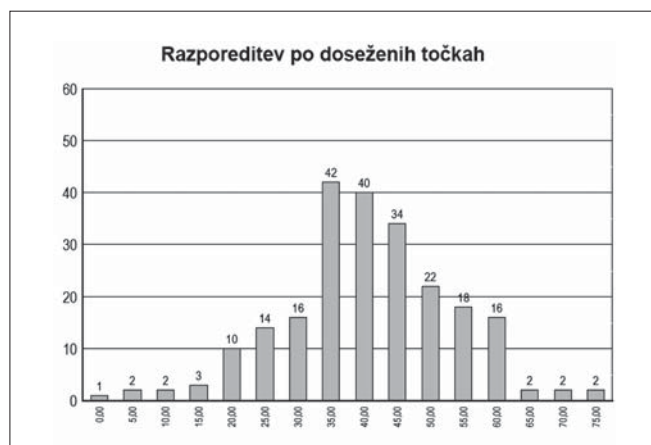
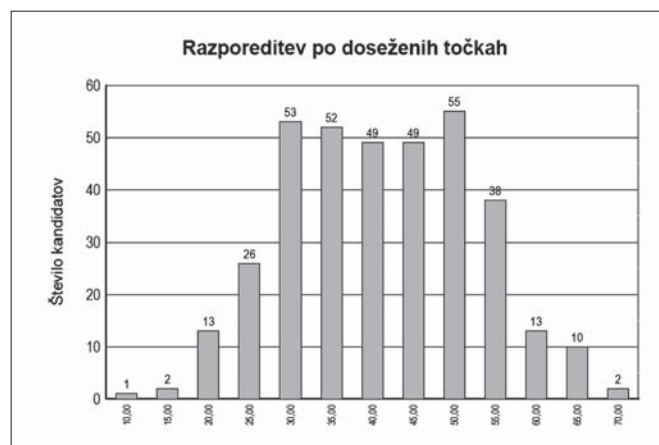
K opravljanju maturitetnega izpita iz zgodovine se je v junijskem roku prijavilo 3131 kandidatov. Večino kandidatov so predstavljali dijaki splošnih (1906) in strokovnih gimnazij (428), 399 je bilo kandidatov maturitetnega tečaja in odraslih in 164 kandidatov, ki so zgodovino opravljali kot peti predmet. Drugih kandidatov je bilo še 234.

Prvič - gimnazije	Strokovne gimnazije	Skupaj prvič (splošne in strok. gimnazije)	Maturitetni tečaj, odrasli	Poklicna matura
1906	428	2334	399	164

V jesenskem roku je opravljalo maturo iz zgodovine 589 kandidatov. Izpit so opravljali v dveh rokih. 28. 8. 2008 je izpit opravljal 363 kandidatov, naslednji dan pa še 226 kandidatov. Uspeh jesenske mature je bil precej slabši kot v spomladanskem delu. K jesenski maturi se po navadi prijavljajo kandidati z nekoliko slabšim splošnim uspehom. To potrjujejo tudi rezultati praktičnega dela mature. Povprečna ocena praktičnega dela je bila le 12,7 točke.

IZVEDBA OCENJEVANJA

Vse naloge pri zgodovini so ocenjene dvakrat. S takim načinom ocenjevanja pa vsakega dijaka dejansko ocenijo štirje različni zunanji ocenjevalci. Ocenjevanje je potekalo brez zapletov, ocenjevalci so delo opravil korektno, kljub temu pa je bilo nekaj več nalog potrebno oceniti v tretje (17). Še vedno se pojavljajo notranje razlike v ocenjevanju posameznih

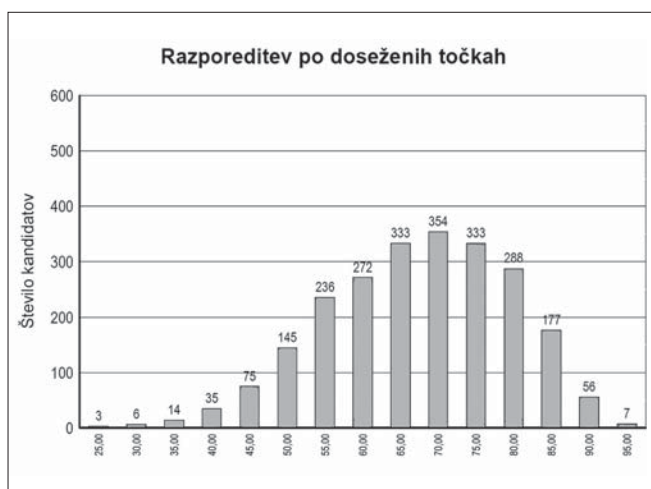
nalog, saj so posamezni odgovori kandidatov/kandidatk nepopolni in se ocenjevalci po svoji presoji odločajo, ali so odgovori strokovno še sprejemljivi. Zaradi dvojnega ocenjevanja je tako kandidat ocenjen objektivneje, saj ob morebitnem razhajanju dveh ocenjevalcev dobi srednjo oceno obeh. So pa te razlike po drugi strani tudi predmet pritožb. V spomladanskem roku je bilo 94 ugovorov na oceno, 3 ugovori na izračun ocene. Točke so se spremenile navzgor 57 kandidatov, ocena pa 17 kandidatov, kar dokazuje objektivnost ocenjevanja.

Število vseh izpitov	Število zahtev za vpogled	Število ugovorov na izračun	Število ugovorov na oceno	Število vseh ugovorov	Sprememba točk navzgor	Sprememba ocene
3131	224	3	94	97	57	17

STATISTIČNI PRIKAZ REZULTATOV

Porazdelitev dosežkov po točkah

Kot je razvidno iz statističnih podatkov, je bila povprečna ocena tistih, ki so prvič opravljali maturo (brez maturitetnega tečaja, 21-letnikov in poklicnih maturantov) 3,21, če upoštevamo samo splošne gimnazije, pa 3,32. Kandidati maturitetnega tečaja in 21-letniki so po pričakovanju dosegli slabše rezultate.

Meje za oceno

Komisija je kot vsako leto pregledala večje število nalog in se glede na rezultate kandidatov in vsebinske analize pol odločila za meje, razvidne iz spodnje tabele.

Ocene	5	4	3	2
2008	85	74	61	49
2007	83	72	58	46
2006	83	71	56	43
2005	85	72	57	45
2004	82	69	54	40

Splošni podatki o uspehu

	Skupaj	Splošne gimnazije	Strok. gimnazije
Število dijakov	2334	1906	428
Povprečno število točk	69,35	70,74	63,16
Povprečna ocena	3,21	3,32	2,71
Odstotek odličnih	18,28	12,17 %	1,87 %
Odstotek nezadostnih	2,78	1,68 %	7,71 %

Razlika med dijaki splošnih in strokovnih gimnazij je podobna kot lani – gre za slabih 8 točk – v prid dijakom splošnih gimnazij. Strokovne gimnazije imajo nižji osnovni fond ur, prav tako imajo težave z urami za pripravo na maturu.

Na podlagi določenih mejnih točk je bila dosežena naslednja porazdelitev dijakov po ocenah:

Število dijakov po ocenah	Skupaj gimnazije	Splošne gimnazije	Odstotek	Strok. gimnazije	Odstotek
1	65	532	1,68	33	7,71
2	490	351	18,42	139	32,48
3	918	736	38,61	182	42,52
4	621	555	29,12	66	15,42
5	240	232	12,17	8	1,87
Skupaj	2334	1906	100,00	428	100,00

Mnenje ocenjevalcev

Ocenjevalci, ki so pole popravljali, so izpolnili vprašalnike o izpitnih polah in navodilih za ocenjevanje. Vprašalnike je izpolnilo 97 ocenjevalcev (51 izpitno polo 1 in 46 izpitno polo 2). Analiza vprašalnikov je pokazala, da večina ocenjevalcev meni, da so naloge in navodila za ocenjevanje ustrezno sestavljene. (Ocena izpitne pole in navodil iz obče zgodovine je 3,9, izpitne pole in navodil iz narodne zgodovine pa 4,3.) Posamezniki so izpostavili nekaj po njihovem mnenju prelahkih in tudi pretežkih nalog (približno 3 odstotke).

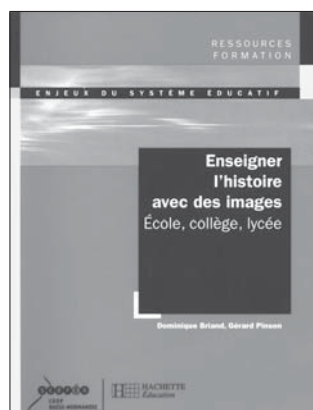
Vsebinska analiza pol je pokazala, da dijaki slabše obvladajo vrednotenje nalog in analizo. Glede tipov nalog večina ocenjevalcev meni (94 odstotkov), da je smiselno obdržati obstoječi koncept izpitnih pol, saj se bodo kandidati tako postopno rešili tudi sedanjih pogostih napak.

Glede same izvedbe nalog pa je bilo ponovno nekaj kritik na slabši slikovni in kartografski material. Upamo, da bodo v prihodnosti slikovno, kartografsko in drugo gradivo tiskali barvno oziroma v taki obliki, kot je v izvorniku.

Dominique Briand, Gérard Pinson

ENSEIGNER L'HISTOIRE AVEC DES IMAGES

École, collège, lycée, CRDP Basse-Normandie, Hachette
Éducation, Paris, 2008, 124 strani

“Večina ljudi, toliko bolj pa otroci, razumejo zares le tisto, kar vidijo,” je izjavil že leta 1907 Charles Seignobos (str. 5). S tem navedkom se začne tudi teoretični priročnik z naslovom Poučevati zgodovino s slikami v osnovni in srednji šoli. V uvodu avtorja poudarita dvojni pomen slikovnega gradiva. Prvi je znanstveni, saj zgodovinarji uporabljajo tudi slikovne vire za preučevanje preteklosti, drugi pomen pa je, da učitelji zgodovine vedno bolj uporabljajo slikovno gradivo kot neko pomoč pri posredovanju preteklosti mladim. Zato je pomembno izobraževanje učiteljev za preučevanje oziroma ‘branje’ slikovnega gradiva. Avtorja ugotavljata, da učitelji uporabljajo slikovno gradivo za ponazoritev, redko pa kot vir za preučevanje preteklosti.

Avtorja sta teoretični del razdelila v štiri sklope, s katerim sta želela predstaviti nove pristope k preučevanju slikovnega gradiva. Prvi sklop predstavlja nedavne zgodovinske raziskave o preučevanju slikovnega gradiva oziroma slikovnih virov, kjer se opirata tudi na raziskave s področja umetnosti, ikonografije in medijev. Avtorja ugotavljata, da se sodobni zgodovinarji precej zanimajo za slike in jih obravnavajo kot vire, ki prinašajo različne informacije, in sicer politična sporočila, mnenja, pričevanja itd.

Drugi sklop se ukvarja z različnimi vrstami slikovnega gradiva in možnostmi, ki jih lahko učitelji zgodovine uporabijo. Gibljiva ali nespremenljiva slika zahteva posebno branje, zato je treba naučiti učence ne samo običajnega gledanja slik, ampak predvsem preučevanja in kritičnega gledanja. Upoštevati je treba, da slika govori čutom oziroma vzbuja neposredno čustvo, kar potrebuje večji premislek, zato morajo učitelji paziti pri izboru na primer umetniških slik, fotografij, filmskih odlomkov itd. Najpogosteje slike predstavljajo dogodke, pomembne osebnosti, navadne ljudi ali različne prizore iz preteklosti.

Tretji sklop ne vključuje, kot bi predvidevali, pojasnjevanja slik ali prikaza učnih ur, ampak predstavlja določene situacije, gre, na primer, za opise pristopov za preučevanje domišljajskih filmov (primer je za film Saladin iz leta 1963), umetniških slik (primer je za življenje in delo slikarja Davida, umetniške slike: Umorjeni Marat, Bonaparte na prelazu sv. Bernarda, Napoleonovo kronanje) in fotografij (primeri vojn v 20. stoletju in gospodarskega razvoja). Umetniško delo se lahko obravnava kot umetniški predmet (za kaj je bil narejen), vir (katere informacije sporoča o času, s kakšnim namenom je nastal) ali kot kulturna dediščina (zakaj je poznan ali je cenjen). Vsak dogodek ima lahko več vrst predstavitev (skica, umetniška slika, fotografija, film, karikatura). Avtorja poudarjata pomen časa nastanka slike in preučevanja različnih vrst slikovnega gradiva, ki je nastalo v različnih časovnih obdobjih. Ravno zaradi obilice in različnosti slikovnega gradiva se sprašujeta, ali učitelji namenjajo dovolj pozornosti temu, ali učenci znajo razlikovati sliko preteklosti in sliko, ki je nastala na podlagi spomina preteklosti. Pri fotografijah poudarjata, da so glavni vir pri pouku zgodovine za obdobje od druge polovice 19. stoletja naprej (fotografije kot pričevalke gospodarskega razvoja, uporabne za potrebe meščanov, glavni pripomoček popotnikov in turistov, pričevalke dogodkov, vojn ali izkoriščanja otrok ter ‘manipulatorke’ v totalitarnih državah itd.). V učbenikih za zgodovino slikovno gradivo vključuje le krajše informacije o tem, kaj prikazuje, kje se hrani, kdo je avtor ipd. Avtorja sta mnenja, da slika ne bi smela biti le ilustracija v učbenikih, ampak bi morala biti sestavni del učenja, tako da bi lahko učenci s pomočjo podatkov, ki bi jih vključevala slika, lahko sliko pojasnili in interpretirali.

Četrty sklop predstavlja izbor strokovne literature v francoskem jeziku na temo slike pri pouku zgodovine, s poudarkom na filmu, fotografiji in stripu. Na koncu so podane tudi nekatere spletne strani, na primer za slikovno gradivo (<http://www.histoire-image.org>) in filme (<http://www.zerodeconduite.net>).

Kot dodatek sta priložena opis dveh prizorov iz filma Nebeško kraljestvo in navodilo, kako bi lahko učitelji zgodovine ta dva odlomka uporabili pri pouku zgodovine (opis vsebine, opis prizorov, vprašanja o obeh prizorih: Balianov odhod v Jeruzalem in njegov prihod v Jeruzalem). Glede Balianovega prihoda v Jeruzalem (od 32. minute filma do 35. minute 20 sekund) avtorja predlagata naslednja vprašanja: Kaj predstavlja Jeruzalem za kristjane in kaj za Baliana?; Kam gre Balian v Jeruzalemu in zakaj gre tja?; Kaj se zgodi, ko pride v to mesto, kaj bi lahko to pomenilo?; Kaj je nenavadno glede prikaza verskega obreda?; Kako bi lahko pojasnili to razliko med tem, kar vemo o preteklosti, in tistim, kar nam pokaže film? Avtorja predlagata, da se poleg filma uporabi tudi vsaj en pisni odlomek o krščanski veri v 12. stoletju, tako da lahko učenci opišejo krščansko vero in Balianovo verovanje v srednjem veku. Na koncu predlagata vprašanja tudi o filmih, na primer: Ali lahko režiser oziroma ustvarjalci filma rekonstruirajo daljno preteklost v filmu in na kakšne težave lahko naletijo?; Zakaj je lahko, po vašem mnenju, v filmski umetnosti mogoča tudi rekonstrukcija preteklih dogodkov?; Kako je v tem filmu?; Zakaj je imel režiser težave pri rekonstrukciji življenja ljudi v tem času in še posebej Balianovega življenja? (str. 118).

Avtorja na koncu ugotavljata, da se kolektivni spomin o preteklosti izdelata na podlagi poznanih slik, manj poznanih ali brez njih. Slike omogočajo, da spoznamo svet in njegovo zgodovino, saj imajo tudi veliko kulturno vrednost. Slike tudi lažje, zato je pomembno, da prepoznamo resnico o slikah kot tudi laži, ki jih prinašajo. Slike se neprestano ustvarjajo, zato se jih je treba tudi neprestano ponovno naučiti gledati.

Stare ali sodobne slike, vse prinašajo zgodovino. Na začetku 21. stoletja pa so vse vrste slikovnega gradiva dostopne na spletu in s tem vsem, ki uporabljajo spletne strani. Knjiga prinaša nov pogled in način preučevanja slikovnega gradiva, kjer je zlasti pomemben čas nastanka tega gradiva, zato pomeni novost pri pouku zgodovine.

Dr. Danijela Trškan

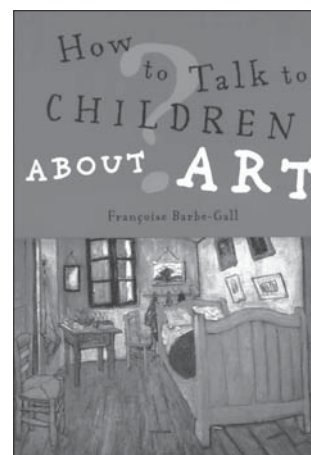
Françoise Barbe-Gall

HOW TO TALK TO CHILDREN ABOUT ART

Frances Lincoln Limited Publishers, London, 2005, 184 strani

Ker učitelji pri pouku zgodovine pogosto uporabljajo tudi umetniške slike, predstavljamo v nadaljevanju zanimivo knjigo z naslovom Kako otrokom govoriti o umetnosti. Knjiga je v izvirniku napisana v francoskem jeziku *Comment parler d'art aux enfants* in je izšla že leta 2002. To knjigo je v angleški jezik prevedel Phoebe Dunn. Knjiga je nekakšen priročnik z različnimi namigi, kako obiske muzejev in galerij spremeniti v uspešno učenje. Je manjšega formata in namenjena otrokom oziroma učencem treh starostnih skupin, in sicer otrokom od 5. do 7. leta starosti, učencem od 8. do 10. leta in učencem od 11. do 13. leta starosti oziroma tudi več, kar pomeni, da bi bila uporabna tudi za učitelje zgodovine v osnovni šoli.

Priročnik ima tri vsebinske sklope. Prvi sklop se začne z nasveti, kako začeti in razvijati zanimanje za umetniške slike. Predstavi značilnosti vseh treh starostnih skupin, kar je zelo zanimivo za učitelja, saj bo to lahko upošteval pri načrtovanju dejavnosti in nalog. Na

primer: za učence od 11. do 13. leta starosti avtorica pravi, da jih najbolj zanima osebnost umetnika in njegovo življenje, koliko časa je potreboval za izdelavo svojega dela, koliko je cena umetniške slike, primerjava umetnikovih del, uporabljene tehnike za prikaz določenih idej in občutij, pomen nekaterih enostavnih simbolov ter povezava umetniškega dela in umetnika s preteklostjo itd.

Drugi sklop govori o tem, kaj bi lahko vedeli o umetnosti oziroma umetnikih, in je namenjeno staršem ali učiteljem, saj vsebuje odgovore na najpogostejša vprašanja otrok oziroma učencev, na primer: Iz česa so narejene slike?; Zakaj so nekatere podpisane, druge ne?; Zakaj so stare slike tako temne?; Zakaj so nekatere zaščitene s steklom in druge ne?; Kdo izbere okvirje za slike?; Zakaj so nekatere slike nedokončane?; Zakaj je bil umetnik tako slaven?; Kako so se slikarji naučili slikati?; Ali so bili slikarji vedno slavni?; Zakaj je toliko anonimnih slikarjev?; Zakaj je zelo malo slikark?; Kako so slikarji izbrali temo za slikanje?; Ali so slikarji napisali pojasnilo svojega dela?; Zakaj je toliko slik z versko vsebino?; Kakšen je bil pomen portretov?; Zakaj so nekatere umetniške slike tako drage? Vprašanja za slikarstvo v 20. stoletju, ki jih najpogosteje postavljajo otroci, pa so na primer: Kaj je abstraktno slikarstvo?; Kaj je monokrom?; Zakaj so sodobne umetniške slike pogosto brez okvirjev?; Zakaj pogosto ni povezave med naslovom slike in tistim, kar se vidi na sliki?; Zakaj je toliko del brez naslovov?; Zakaj nekateri slikarji vedno slikajo eno in isto? itd. Dodana so vprašanja tudi za posamezno vsebino umetniške slike, na primer versko, mitološko, portrete, vsakdanje življenje ali krajine, na koncu pa tudi vrednost nekaterih umetniških slik.

Tretji sklop je najobsežnejši in vključuje 30 primerov umetniških slik od srednjega veka do 20. stoletja, ki vključujejo versko tematiko, portrete, mitološko zgodovino in alegorije, krajine, vsakdanje življenje, tihožitje idr. So tiste umetniške slike, ki so najpogosteje tudi predstavljene v strokovnih knjigah (na primer Portret Arnolfini – Jan van Eyck, Sveti Jurij in zmaj – Paolo Uccello, Rojstvo Venere – Botticelli, Mona Lisa – Leonardo da Vinci). Za vsako sliko so postavljena vprašanja z odgovori, ki so ob robu označeni s tremi barvami. Rdeča barva predstavlja naloge, primerne za otroke od 5. do 7. leta starosti, z rumenim robom so označene naloge, primerne za učence od 8. do 10. leta starosti, in z modro barvo tiste, ki so primerne za učence od 11. do 13. leta starosti ali več.

Knjiga je zelo uporabna, saj vključuje barvne umetniške slike zelo dobre kakovosti, tako da avtorica priporoča natančen ogled teh slik pred obiskom v druge muzeje ali galerije. Predstavljene umetniške slike podajajo predvsem opis same slike, pri umetniški sliki pa so le podatki o slikarju (datum rojstva in datum smrti), čas nastanka, velikost, tehnika in muzej ali galerija, ki hrani to sliko. Opisi v odgovorih ne uporabljajo veliko teorije oziroma zgodovinskega ozadja ter strokovnih izrazov glede vrst, kompozicije, perspektive, proporcije, figuralike ali barv in svetlobe. Če so uporabljeni pojmi, so ti zelo konkretni in poenostavljeni za otroke in učence v tej starosti ter se nanašajo na konkretno sliko. Avtorica namreč ni želela, da bi knjiga bralce, starše, otroke ali učence odvrnila od branja in preučevanja umetniških slik. V umetniški svet vpelje otroke in učence z zanimivim pristopom, in sicer ne na klasičen način, kot je na primer teoretična predstavitev obdobja in ozadja, življenje in delo umetnika, ampak tako, da se bralec najprej usmeri takoj k umetniški sliki z vprašanji, kot so: Kaj lahko vidiš na sliki in zakaj?; Kako lahko to, kar vidiš, povežeš z vsakdanjim življenjem?

Avtorica je izbrala umetniške slike z različno tematiko, tako da jih lahko učitelji izberejo (verski prizori, mitološki prizori, dogodek, pokrajina, portret, tihožitje, stanovanjski prostor, vsakdanje življenje ...). Za pouk zgodovine so zanimive zlasti tiste umetniške slike, ki prikazujejo dogodke, vsakdanje življenje ali portrete (na primer Perici – Edgar Degas, Postelja – Vincent van Gogh, Jokajoča ženska – Pablo Picasso). Na koncu angleške izdaje knjige je tudi pregled drugih publikacij in virov na temo umetnosti, med katerimi lahko omenimo priporočljive spletne strani: www.artcyclopedia.com, www.artchive.com in www.abcgallery.com. Knjiga uvaja drugačen način opazovanja slik ter postavljanja vprašanj, zato je lahko zanimiva tudi za učitelje zgodovine.

Dr. Danijela Trškan

Steven Barnes

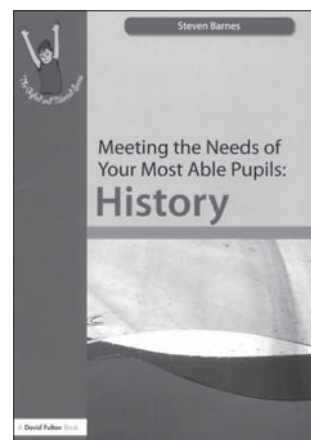
MEETING THE NEEDS OF YOUR MOST ABLE PUPILS HISTORY

A David Fulton Book, Routledge, Oxon, 2007, 148 strani

Prva knjiga, ki obravnava najsposobnejše učence pri zgodovini, je izšla v Veliki Britaniji leta 2007 z naslovom Doseči potrebe najsposobnejših učencev pri zgodovini. Ker se pogosto šole bolj posvečajo učno manj uspešnim učencem, izpustijo pa najsposobnejše, so v tej knjigi prikazane ideje, naloge ali primere, kako bi lahko organizirali šolsko delo in naloge za najsposobnejše učence.

Priročnik sestavlja šest poglavij in priloga. Prvo poglavje (Naši najsposobnejši – nacionalni prostor) opisuje, kako se je Velika Britanija začela posvečati nadarjenim učencem od leta 1997 naprej z različnimi nacionalnimi raziskovalnimi skupinami, s programi za ugotavljanje nadarjenih in z izobraževanji za učitelje ter s posebnimi programi za te učence. Drugo poglavje (politika in pristopi) predstavlja vlogo šol in še posebej koordinatorjev na šolah za delo z nadarjenimi oziroma z najsposobnejšimi učenci, kot jih imenuje avtor. Koordinatorjevo delo je povezano z učitelji, saj bi jim moral svetovati in jih voditi skozi celoten postopek dela z najsposobnejšimi učenci (od načrtovanja ciljev do samoevalvacije). Tretje poglavje (prepoznavanje velikih zmožnosti in sposobnosti) predstavlja več modelov in načinov prepoznavanja najsposobnejših učencev. Pri zgodovini bi moral učitelj postaviti cilje, ki bi jih morali taki učenci doseči. Za takšne učence naj bi veljalo, da imajo poglobljeno in razširjeno znanje; da znajo dobro analizirati, ne samo pojasnjevati; da znajo oceniti vrednost in zanesljivost virov; da znajo svoje znanje na različne načine predstaviti, ne samo ustno ali pisno. Učenci, ki so sposobni pri predmetu zgodovina, so tisti, ki imajo veliko znanja za določeno obdobje; zbirajo in berejo gradivo; gledajo preteklost z različnih perspektiv; so abstraktni misleci; lahko vire, interpretacije in dogodke postavijo v zgodovinski kontekst; znajo premišljevati o svojem učenju in so zelo dobri v poznavanju jezika.

Četrto poglavje (priprava na pouk) svetuje s številnimi zgledi, kako lahko učitelji zadovoljijo potrebe najsposobnejših učencev. Pri tem naj bi učitelji uporabljali takšna učila in gradivo, ki bi spodbujala zanimanje in radovednost, ter postavljali takšna vprašanja, ki bi predvidevala odkrivanje in postavljanje hipotez o zgodovinskih problemih. Načrtovali naj bi učne (namenske) cilje, ki jasno povedo, kaj želijo, da se učenci naučijo, ter operativne (zaključne) cilje oz. rezultate, kjer učitelji povedo, kako bodo učenci pokazali, kar so se naučili. Pogoste napake, ki naj bi jih delali učitelji, so, da postavljajo preveč vprašanj ali pa postavljajo napačna vprašanja; ne dajejo dovolj časa za odgovore ali časa, da bi učenci govorili v razredu; ne strukturirajo vprašanja; ne dajo možnosti učencem, da postavijo vprašanja itd. Pri zgodovini so pomembna dobra vprašanja. Avtor navaja zglede za postavljanje dobrih vprašanj o različnih razlogih za dogodek oziroma njihovo klasifikacijo, na primer: Zakaj misliš, da je Nemčija napadla oziroma zasedla Poljsko leta 1939?; Kateri od navedenih vzrokov so bili razlogi, da je Nemčija zavzela Poljsko leta 1939 oziroma kateri od navedenih niso bili razlogi?; Kateri od razlogov so bili dolgoročni, srednjeročni oziroma neposredni razlogi za drugo svetovno vojno?; Zakaj meniš, da so ti razlogi dolgoročni, srednjeročni oziroma neposredni razlogi?; Zakaj meniš, bi drugi ljudje te razloge dali v druge kategorije oziroma bi jih drugače razdelili? Primeri vprašanj za ugotavljanje pomembnosti razlogov za drugo svetovno vojno pa bi bili na primer: Zakaj bi bila lahko Versajska pogodba pomemben razlog?; Če Chamberlain ne bi popustil Hitlerju leta 1938, ali meniš, da bi še vedno prišlo do druge svetovne vojne?; Zakaj bi bilo lahko popuščanje pomembnejši ra-

zlog kot Versajska pogodba?; Zakaj meniš, da bi drugi ljudje lahko imeli drugačno mnenje od tebe? (str. 71–72). Dobra vprašanja bi morala biti miselno »provokativna«, zato avtor svetuje, da bi učitelji sestavili takšna vprašanja, ki bi spraševala po različnih perspektivah ali pomembnostih, in vprašanja, kjer bi učenci presojali o verjetnostih in možnostih. Zato naj bi učitelji dali nadarjenim učencem različne vire, več virov in tudi daljše odlomke, krajši čas za reševanje nalog; postavljali naj bi vprašanja z večjo miselnost aktivnostjo ali vprašanja, ki omogočajo predvidevanje ali napovedovanje; zahtevali bolj urejene izdelke ter reševanje problemov, kjer bi učenci dosegli lastne ugotovitve in tudi premišljevali o svojem mišljenju. Za sestavljanje miselno aktivnih vprašanj in nalog avtor svetuje kar uporabo Bloomove taksonomije za spoznavno področje.

Peto poglavje (pomoč pri učenju) se posveča sposobnim učencem, ki imajo posebne potrebe, in sicer avtističnim učencem, ki kažejo več znanja na specifičnih področjih (umetnost, matematika), učencem z disleksijo (motnjo branja in pisanja), ki imajo manjše pismene zmožnosti, učencem s cerebralno paralizo, slabovidnim, naglušnim učencem in drugim. Tudi pri teh učencih se svetujejo učiteljem zgodovine posebni načini pristopa, da bi ti učenci lahko postali pri zgodovini uspešnejši. Šesto poglavje (zunaj razreda) pa se posveča opisu možnosti vključevanja sposobnih učencev pri zgodovini tudi zunaj razreda, na primer pri terenskem delu, v poletnih šolah, šolskih krožkih, pri domačih nalogah ali drugih dejavnostih, ki so prilagojene tem učencem.

Priloga vključuje še preglednice z nasveti za organizacijo in izvedbo dejavnosti za sposobne učence na šoli. Zanimiv je pregledni seznam značilnosti sposobnih in potencialnih učencev pri zgodovini, ki jih učitelj oceni od 1 do 5 glede na intenzivnost. Na primer, učenec uporablja ustrezne primere pri svojem delu, kaže poglobljeno razumevanje ali razumevanje povezav zunaj neposrednega zgodovinskega ozadja. Ugotovi medsebojne povezave in odnose med dogodki. Razčleni zgodovinske interpretacije in razmišlja o veljavnosti in sprejemljivosti takšnih mnenj. Postavi zgodovinske vire in interpretacije v zgodovinsko ozadje, še posebej opiše, kako so bili ti viri ustvarjeni in narejeni. Sporoča svoje ideje tekoče, ne samo v pisni obliki, in prikaže ustrezne ugotovitve. Ima dobro splošno znanje o preteklosti. Zna samostojno preučevati preteklost. Kaže zanimanje in občutljivost za preteklost. Pokaže spretnosti dela v skupini. Brez težav izraža čustva. Kaže izvirnost in vztrajnost pri reševanju problema. Je radoveden. Privlačijo ga nenavadnost, zapletenost in skrivnostnost (str. 140).

Priročnik je namenjen učiteljem zgodovine, ki učijo učence v starosti od 11. do 14. leta (Key stage 3) in od 14. do 16. leta (Key Stage 4), koordinatorjem ali svetovalcem na šolah za nadarjene učence oziroma, kot jih avtor imenuje, za najsposobnejše učence.

Dr. Danijela Trškan

Matija Mitja Štih

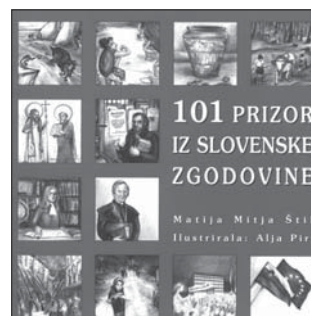
101 PRIZOR IZ SLOVENSKE ZGODOVINE

Zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 2008, 60 strani

Krajša knjižica s priložnim formatom 22,5 cm x 22,5 cm predstavlja 101 prizor iz slovenske zgodovine. Avtor je Matija Mitja Štih, zaposlen v Zavodu sv. Stanislava, ki je tudi založila ta knjižico. Na naslovnici je 12 različnih slik, ki predstavljajo že 12 prizorov iz slovenske zgodovine, od prazgodovine do konca 20. stoletja, in nakazujejo, da so prizori v knjižici tudi ilustrirani. Ilustrirala jih je Alja Piry. Tako ilustratorica kot avtor sta bila dijaka Škofijske klasične gimnazije v Ljubljani. Namen knjižice je prebuditi navdušenje in zanimanje za preteklost slovenskega naroda in slovenske zgodovine ter je namenjena osnovnošolcem, je zapisal direktor Zavoda dr. Roman Globokar v uvodu.

Preprosto besedilo kot izbor iz slovenske zgodovine je razdeljeno v osem poglavjih, in sicer v kameno dobo, kovinske dobe, rimsko dobo, srednji vek, novi vek, 19., 20. in 21. stoletje – sodobnost. Prizori so kronološko razporejeni in jih sestavlja leto, krajše ali daljše obdobje, ki nosijo naslov po pomembnem dogodku, iznajdbi, dobi (na primer Pred 50.000 leti: ljudje začnejo uporabljati ogenj; 394: krščanstvo zmaga nad poganstvom in postane državna vera; 1330–1400: naseljevanje Kočevarjev; 1579: ustanovljena kobilarna v Lipici; 1789: Jurij Vega se izkaže med obleganjem Beograda; 1864: za poroko so še vedno potrebna dovoljenja; 1915: slovenski otroci dobijo novega literarnega junaka – Cicibana; 1942–1946: medvojno nasilje in povojni poboji; 1960: izdelan prvi jugoslovanski 'fičo'; 2007: prevzem evra itd.). Avtor je glavne dogodke enostavno in kratko pojasnil, v pomoč so mu bili različni učbeniki za zgodovino, strokovna literatura in drugi viri za slovensko zgodovino, ki jih je navedel na koncu knjižice. Ob uporabi manj znanih besed, na primer krajev, ljudstev, pojmov, izrazov (kremen, drevak, Kelti, pogan, papež, kapucini, Uskoki, diplomat, gajica, konkurenca, diktatura, montirani proces, Evropska unija itd.), pa jih je v opombah tudi izpostavil in dodano obrazložil. Skoraj vsak prizor je tudi ilustriran, tako da si lahko mladi bralci boljše predstavljajo pretekle dogodke. »Mnogo prizorov še vedno čaka, da jih odkrije in jih v svoji domišljiji nariše tisti, ki ga zgodovina prednikov in prostora, na katerem živi, zares zanima,« je v uvodu zapisal avtor oziroma urednik. Za srednji vek so predstavljeni naslednji prizori: Po 550 (Slovani se naselijo v vzhodne Alpe), 586 (selitev Slovanov v Panonsko nižino), 664 (prvič je omenjena kneževina Karantanija), 743 (delna izguba samostojnosti Karantanije), 743 (pokristjanjevanje Slovanov), 823 (slovanski upor proti Frankom), 863 (začetek misijona sv. Cirila in Metoda), 990–1010 (Brižinski spomeniki), 1251 (Ulrik Spanheimski postane kranjski deželni gospod), 13.–14. stol. (nastanek srednjeveških mest), 1330–1400 (naseljevanje Kočevarjev), 1333–1456 (vzpon grofov Celjskih), 1461 (ustanovitev ljubljanske škofije), 1469–1483 (pogosti turški vpadi na slovensko ozemlje) in 1515 (slovenski kmečki upor). Če pogledamo izbor prizorov za srednji vek, lahko ugotovimo, da pokrivajo tako politični, kulturni, gospodarski in družbeni razvoj ter mladim bralcem predstavijo nekatere vidike slovenske zgodovine. Med izrazi oziroma manj znanimi besedami pa avtor izpostavi na primer staroselce, Avare, Koseze, Karniolo, glagolico, patriarha, koloniste, rodbino, Habsburžane, peticijo, kralja Matjaža itd.

Kako bi se ta knjižica lahko še uporabila pri pouku, na primer v 4. ali 5. razredu osnovne šole pri predmetu Družba ali na primer v 6. razredu pri predmetu Zgodovina? V nadaljevanju predstavljamo nekaj dejavnosti in nalog, ki bi jih lahko ta knjižica spodbudila. Učenci bi na primer lahko izbrali določene prizore in poiskali še drugo slikovno gradivo, ki se nanaša na določen prizor oziroma izbrani dogodek. Pri daljših obdobjih bi lahko poiskali slikovno gradivo, ga med seboj primerjali (poiskali podobnosti in razlike), kronološko razporedili ali razporedili po pomembnosti za razumevanje obdobja in po vsebinskih

tematikah. Učenci bi lahko za izbrano obdobje (na primer rimsko dobo, srednji vek, 19. stoletje itd.) izbrali svoje prizore za slovensko zgodovino in jih poskušali ilustrirati; izbrali prizore in jih razporedili v prizore, ki prikazujejo politični, gospodarski, družbeni, kulturni razvoj ali vsakdanje življenje ljudi, ali na primer izbrali en dogodek, ki predstavlja določeno obdobje. Učenci bi lahko v strokovnih knjigah ali na spletu poiskali slikovno gradivo, ki je bilo osnova ilustratorki za slikovne prizore v knjižnici. Poiskali bi podobnosti in razlike med vsemi zbranimi slikami. Pri tistih slikah, ki bi vključevale ljudi, bi lahko napisali igro vlog, pogovore ali se vživeli v osebnost in jo predstavili. Pri tistih slikah, ki bi vključevale dogodke, bi lahko učenci opisali svoja občutja, tako da bi si predstavljali, da gredo skozi sliko. Lahko bi opisali, kaj se dogaja zunaj okvirja slike. Pri slikah, ki bi prikazovale različne prizore istega dogodka, bi lahko sestavili zgodbo. Učitelji lahko uporabijo ilustracije v knjižici za uvodno motivacijo in pogovor o določenem zgodovinskem dogodku. Uporabijo lahko učenje z odkrivanjem, kjer postavijo vprašanja učencem: Kaj vam ta ilustracija pove? Česa ilustracija ne pokaže? Kaj bi rad še izvedel o tem dogodku, osebi ali prizoru? Kje bi lahko dobil nove informacije? Še bolje pa je, da učitelj dovoli, da učenci sami postavijo vprašanja na slike ali pa da učenci določene informacije, ki jih dobijo v knjižici, tudi ilustrirajo, izdelajo lepljenko zbranih slik ali slikovne plakate.

Potrdimo lahko urednikove besede, da je ta knjižica oblikovno in vsebinsko primerna mladim bralcem in je zato njen glavni namen, da jih spodbudi, da bi odprli še kakšno drugo zgodovinsko knjigo in iz nje izvedeli še mnogo več o slovenski zgodovini.

Dr. Danijela Trškan

Maja Žvanut

LJUBLJANA: ILUSTRIRANA ZGODOVINA

Ilustriral Matjaž Schmidt, Viharnik, Ljubljana 2008, 63 strani, ilustracije

Ljubljana še danes nima znanstvene monografije od začetkov do včerajšnjega dne, kljub številnim poskusom od leta 1950 dalje. Tako rekoč ob začetku druge svetovne vojne je začela izhajati Kronika slovenskih mest (I–VII, 1939–1940), ki je večino prispevkov posvečala zgodovini Ljubljane, njena povojna naslednica (Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino) pa uspešno nadaljuje svoje poslanstvo še danes. Vendar, omenjene monografije Ljubljane nimamo. (Nastala pa je vrsta fotografskih monografij mesta, ki so temeljile predvsem na fotografijah in razglednicah mesta, manj pozornosti pa je bilo dano pisnemu delu.) Najbolj se ji je približala drobna, vendar vsebinsko bogata knjižica, Ljubljana, podobe iz njene zgodovine (1962), nekaj let pozneje celo v slovensko-italijansko-nemški izdaji. Zadnji omembe vreden poskus je bil zbornik Zgodovina Ljubljane s podnaslovom Prispevki za monografijo (1984). Nekoliko osebno lahko zapišem, da je bil pred okoli desetimi leti narejen projekt, ki sva ga pripravila s kolegico dr. Darjo Mihelič, vendar brezuspešno. Vzrok za to je vedno bila nezanimanje mestnih oblasti in posledično temu izgovori o pomanjkanju denarja. Zato me je razveselilo delo kolegice zgodovinarke dr. Maje Žvanut, ki je napisala sicer droben, vendar zgoščen sprehod skozi zgodovino Ljubljane, ki jo ilustrativno nazorno dopolnjuje slikar Matjaž Schmidt.

Čeprav je ilustrirana zgodovina namenjena otrokom, jo lahko vzame v roke vsak odrasel Ljubljančan (seveda tudi Neljubljančan, ki mu je zgodovina mesta manj poznana), saj bo v njej našel pregled zgodovine tega prostora, ki časovno sega nazaj do okoli 100.000 let pred Kristusom. Kdo ne pozna mostiščarjev na Ljubljanskem barju, zgodbe o Argonavtih, veličino antične Emone, srednjeveškega razvoja mesta z gradom nad njim (kot kokoške, ki čepi nad svojimi varovanci), Primoža Trubarja, baročnega razkošja in Robbovega vodnjaka, industrializacije mesta in potresa 1896, secesije in Plečnikove Ljubljane, utesnjenosti Ljubljančanov z bodečo žico med drugo svetovno vojno, rahlo zaspanega mesta v povojnem socialističnem obdobju do osamosvojitve Slovenije? Ilustracije še nazorneje kažejo podobe mesta z veliko mero avtentičnosti. Prinaša pa dve faktografski novosti, ki jo poznajo le poznavalci, prva je povezana z omembo gradu (Ljubljana), ki ga je zgodovinar dr. Peter Štih na podlagi skrbne analize dveh zapisov iz 12. stoletja postavil med leti 1112 in 1125 (prej 1144), in druga, novo dognanje dr. Mihe Kosija o templarskem redu v Ljubljani, ki ga datira med letoma 1167 in 1200. Vsako mesto rado poudarja svoje prve korenine, in vprašanje je, kaj se še skriva o Ljubljani v nam še neznanih pisnih virih.

Pred leti je v okviru Založbe Mladika izhajala serija zgodovinskih knjig za otroke. Žal je ta projekt počasi izgubil moč. Upam, da bo založba Viharnik nadaljevala to poslanstvo, saj je poleg Ljubljane še vrsta neobdelanih pomembnih tem iz slovenske zgodovine za prikaz na način kratke zgodbe in bogate ilustracije. Nedvomno je pisanje in ilustriranje tovrstnih del zahtevno, zlasti še, ker so besedila v določeni meri zahtevnejša kot na primer samo slikovna predstavitev v medmrežju ali filmu. Knjiga ima tudi trajnejšo vrednost. Branje je tista vrednota, ki bogati znanje jezika in posameznika - bralca. Toliko bolj, če gre za mlajše bralce. Ob tem se mi poraja vprašanje, ki ga lahko razrešijo le pedagogi: kako določiti oziroma najti tisto raven primernosti za posamezne starosti otrok, da besedilo ne bi bilo prezahtevno ali premalo zahtevno za določeno starost otroka?

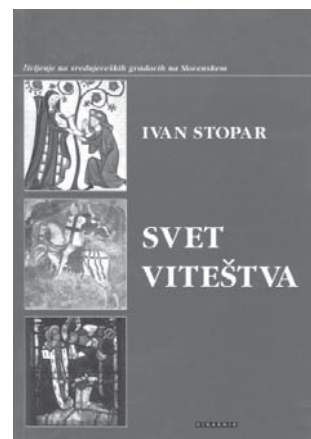
Dr. Marjan Drnovšek

Ivan Stopar

SVET VITEŠTVA

Viharnik, Ljubljana, 2005, 144 strani, ilustracije

Pri založbi Viharnik je v zbirki Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem izšla knjiga avtorja dr. Ivana Stoparja Svet viteštva. Življenje vitezov, »soli in smetane srednjeveške družbe« (str. 20), je prikazano na primerih vitezov z današnjega slovenskega ozemlja in iz širšega evropskega zaledja. V poglavju Gospoda se predstavi je prikazana sestava srednjeveške družbe, zanimiva je primerjava s šahom za njen posvetni del. V poglavju Vitezova prisega avtor obravnava ideale viteštva, ki odsevajo v viteški prisegi. Vitezi so se v posebnem obredu zaobljubili, da se bodo obnašali primerno viteškemu stanu, da bodo varovali vdove in sirote ter si prizadevali za krščanstvo proti poganstvu in za mir. Insignije njihovega stanu in položaja v družbi so bile ostroge in meč. V poglavju Mesto dekleta, vloga žene sta orisana vloga in položaj plemiških žena, njihov vsakdanjik in skrb za družino. V poglavju Med srčnostjo in krutostjo so opisani primeri ravnanja z vojnimi ujetniki, ugrabljeni in drugi primeri krutosti plemiške gospode znotraj stanu in do podrejenih. Poglavje Na lovski sledi – halali, halali prikazuje lov kot zabavo in prestiž plemiškega sta-

nu. V poglavju Sijajni turnirji, bleščeča romanja sta predstavljena turnirja, na katerih so sodelovali tudi vitezi z današnjega slovenskega ozemlja. Gre za domnevne viteške igre pri Brežah in turnir pri Beljaku, ki ju je v pesnitvi Služba gospe podrobno opisal Ulrik Lichtensteinski. Srednjeveška potovanja pa so bila povezana z romanji v Kompostelo, Kelmo-rajn (Köln am Rhein), Cahe (Aachen), Rim, Jeruzalem idr. Srednjeveške prehranjevalne navade so predstavljene v poglavju Za obloženo mizo, poglavje Ko minezengerji potrkajo na duri pa je namenjeno slovečim srednjeveškim lirskim pevcem. Trije so bili doma tudi z današnjega slovenskega ozemlja, in sicer pl. Žovneški, pl. Gornjegrajski in pl. Svibenski. V knjigi je objavljen tudi prevod pesmi viteza Žolneškega. Poglavje Drobni predmeti vsakdana prinaša opis bivalne in oblačilne kulture. Ilustrirano je s številnimi freskami, na katerih je upodobljeno pohišstvo, posoda, oblačila in obutev. V zadnjem poglavju Nič ni zastoj so objavljene prevodi obračunov stroškov vzdrževanja loškega gradu in gradu Švarcenek, ki ponazorijo organiziranost, delovanje in vzdrževanje gradov ter gospo- stev. Knjigo odlikujejo tudi bogato slikovno gradivo in citati iz izvirnih dokumentov o življenju vitezov in plemstva v visokem in poznem srednjem veku pri nas in v tujini.

V zbirki Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem sta izšli izpod peresa istega avtorja še knjigi Za grajskimi zidovi o arhitekturi (Viharnik 2007) in Ostra kopja, bridki meči o bojevanju (Viharnik 2006).

Vse tri knjige predstavljajo dragoceno gradivo za strokovne priprave na pouk o temah iz srednjeveške zgodovine, slikovno gradivo in citati pa se lahko uporabijo tudi kot učno gradivo za pripravo delovnih listov za učence.

Mag. Vilma Brodnik

Dr. Peter Štih,

Department of History, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva str. 2

MEDIEVAL STATE FORMATIONS IN SLOVENIAN TERRITORY

The oldest state formation of the Slavs, which took shape in the Eastern Alpine Region, and included territories belonging to modern-day Slovenia (along the river Drava), was the principality of the Carantanians. Their political community was, in contrast to the territorially-organized Roman model, a tribal state organized on the personal principle, like all formations of Early Medieval populations. The base template for political, social and legal activity in the Early Middle Ages was a people, or tribe (*gens*).

The Carantanians were a Slavic-oriented people, who were amalgamated into a unified group from the romanized native populations of Carinthia, the newly-arrived Slavs, Croats and Dudlebs, along with Avar, Bulgar and Germanic fragments. Their ethnogenesis was probably completed by the early 7th century AD at the latest. Such an early medieval group, meaning a group defined by its tribal name, cannot be imagined without certain legal norms, however rudimentary. In other words, this means that the very existence of a tribal group presupposes a corresponding legal frame in which the group operates. Since the head of the Carantanians was termed "prince" (*knez*) - and was consecrated to his position by a special enthronement ritual taking place on the prince's stone, which is as such "the oldest used and preserved symbol of authority in the Eastern Alpine region verifiable by historical documents" - their political formation is defined as a principality. Its importance lies in the fact that it was able to establish itself on a long-term basis, something which Samo's tribal union, considered to be the first extant Slavic political entity, was never able to achieve: the reign of "the first Slavic king" was institutionally ill-defined and his "kingdom" dissipated after his death in cca. 660 AD.

Unlike the Carantanians, the Slavs of the Sava river basin to the south of the Karavanke mountain range, which was a part of the Avar Khaganate even in the 8th century, were poorly politically organized and still without a separate ethnic identity: from the Friulian point of view, Carniola was a land inhabited by a people defined by the collective ethnic denomination of Slavs in as late as the mid-8th century. It was only with the fall of the Avar Khaganate at the end of the 8th century, that this region experienced ethnogenetic processes leading up to the formation of the Slavic tribe of Carniolans. At the break of the 8th and 9th centuries, today's central Slovenian regions were thus incorporated into the tribal entity of Carniola, which became the second tribal principality in the Eastern Alpine region alongside Carantania. As a neighbour of Friuli, it was subjugated by the Franks during the Frankish-Avar war. As shown by examples in the near vicinity, it kept its internal tribal structure and was incorporated into the March of Friuli as a relatively autonomous client state. However, this autonomy was abolished, along with the tribal order, no later than with the reforms of 828.

We have seen that at the end of the 8th and the beginning of the 9th centuries AD, two Slavic peoples organized into two tribal principalities existed in the basins of the Eastern Alpine rivers of Drava, Mura and Sava. This fact alone calls for a reconsideration of the notion that Carantania was the first Slovene state, which is strongly rooted in the Slovene historical awareness. This notion is further put under question by the fact that it was Carniola, not Carantania, that was associated with today's Slovenian territories. But this is inessential. Much more importantly, we cannot consider Carantania - or Carniola - as the first Slovene state simply because it was not inhabited by Slovenes, but by Carantanians! These people were ostensibly not Slovenes. If they were, then they wouldn't have designated themselves as Carantanians, and nor would their neighbours, the Lombards and the Bavarians. The inhabitants of the Slovenian and Carinthian regions in the early middle ages

self-evidently possessed a different ethnic identity than they do today, and the Slovene is just the last one in a long series. The Carantianians were only discovered, if not made, by the Slovenes from the late 18th century and the national awakening onwards, when national history was being projected into time periods when Slovenes as an ethnic group had not yet existed; by doing so, the Slovenes acquired their own history of what other European nations considered to have been the time of their genesis. In fact, talking about Slovenes in the middle ages can't be considered anything else but retrospective nationalization of history, which isn't a specialty of the Slovenes. This means creating an imaginary picture of a national history before it had even begun. Slovenes in the early middle ages, being the time of their supposed peak of glory, are like a mirage - everybody sees them, everybody discusses them, but in fact they did not exist. The formation of the Slovenes as a distinct ethnic group, and especially as a nation, is mostly the matter of the modern age, specifically of the time from the late 18th century onwards. Tribal, or political, entities of the early middle ages were ethnically oriented just as modern states are nationally oriented, but the two are separated by centuries, during which national identity manifested itself under completely different criteria than national-tribal ones. In the Slovenian, as well as in the international arena, they took the shape of provincial loyalty. The continuity between the ethnic-tribal state and the national idea can thus be nothing but than an illusion and a construct, created in the time when modern nations and their countries were being formed.

The Empire and its provinces as state formations of the High and Late Middle Ages.

The Eastern Frankish State gave birth to the Empire, which acquired the name Holy Roman Empire Of The German Nationality (*Sacrum Romanum imperium nationis Germanicae*) in the Late Middle Ages. At first, it was a functioning political entity, which included most of the Slovenian territory within its border marches and duchies. After the formation of provinces, which eventually became countries, it was reduced to a loose, external political framework. The Empire was important to the inhabitants of the Slovenian territories in many aspects: the introduction of the feudal order defined Slovenian history in the economic and social sense for centuries to come, and the processes that took place within the Empire - such as the investiture controversy and especially the reformation - had a much greater impact on the happenings in the Slovenian lands due to the Empire's territorial unity, etc.

It also has to be mentioned that a unified state opened up the possibility of Bavarian colonization, which resulted in the Germanization of a large part of the erstwhile Slavic habitat between the Donava and the Drava rivers. On the other hand, the early formation and the stability of the border with Croatia ensured it also became the ethnic boundary between the Slovenes and the Croats. Through these processes, the Empire became a factor in the Slovene ethnogenesis.

According to commonplace, but greatly simplified notions, this Empire was a foreign country in which the Slovenes dwelt - and miraculously survived - as slaves for well over a millenium. Still today these notions paint the Holy Roman Empire as a German nation state. In truth, the medieval Empire wasn't a state of the Germans, as it strove to become a renewed Roman Empire. This is the reason why the official title of its rulers was Emperor of the Romans, why these rulers never bore the title of King of Germany, and attempted to subjugate the different Christian peoples of Europe under their scepter rather than attempting to unify German-speaking areas. Even when the Empire acquired the titular appendix "of the German Nationality" in the late 15th century, this didn't mean that its extent was limited to German-speaking provinces as much as that its territories mainly lay on the northern side of the Alps. In general, national conscience and the nation state are the mental conceptions of the modern world, which the middle ages were unfamiliar with, and medieval rulers never conducted national politics in the modern sense. The attitude of the State towards the Slovene peasant was basically indistinguishable from that towards his Bavarian or Bohemian peers. An individual's Slovene heritage and language didn't ca-

rry a negative connotation in themselves and weren't discriminated against legally. But it is also true that they weren't an advantage within the multi-lingual imperial community, where German was dominant for objective reasons, and where successful integration was synonymous with lingual adaptation out of pure practicality. The simplified - and completely erroneous - opinion that the Slovenes were strangers in such a country "means measuring time with yards and canvas with minutes", and generates a needless historical inferiority complex by claiming that the Slovenes had no country "of their own", by which nothing less than a nation state is implied. The proponents of this theory forget two things: that the (medieval) Empire was no-one's nation state, not even the Germans', and that the Slovenes, if we choose to apply this term to the middle ages, were then present as a lingual group, which only coalesced into a national, and especially political, community at a time when the Holy Roman Empire of the German Nationality was already defunct.

From the Late Middle Ages onwards the province - and not the Empire - represented the main framework for political, legal, military, and, following the Reformation, religious life. Because the provinces mostly arose as an expression of dynastic politics, their structure was mostly independent of the ethno-linguistic affiliations of their inhabitants. This is why provinces that made up modern-day Slovenia weren't ethnically homogenous, which isn't true only for Styria, Carinthia and Gorica-land, but also for Carniola, where Slovenes, or Slovene-speaking Carniolans, represented a majority. For this very reason, provincial allegiances, which can be understood as a sense of civic conscience, were more important than ethnic ones to the contemporary man. The province, which is presently frequently viewed as a geographical term, is above all a political/legal historical category. It is thus all the more understandable that the Slovene words for state and province are etymologically descended from the same root, the verb "to hold". In a long historical process, determined by the concrete and specific circumstances applying to each respective case, the provinces gradually took over the state functions of the Empire, until they formed into proper states, whose sovereignty was confirmed with the Westphalian peace of 1648. The consequences of this process can today be seen in both German and Austrian constitutional federalism, while the dissolution of the Austro-Hungarian monarchy in 1918 and the subsequent dominance of the nation-state meant the termination of historical provinces in Slovenia, though the conscience of the bygone provincial divisions continued in the form of regional awareness.

Barbara Krasnik

COSTUME OF OLD SLAVS: FROM TEXTILE RAW MATERIAL TO SEWING OF CLOTHES. WALK THROUGH THE PRODUCTION OF WOVEN FABRIC OF OLD SLAVS

We know very little about Slavic costumes in the Early Middle Ages. The problem is lack of literature and sources from which we could extract details about the appearance of the costume. Study and collection of useful information from all kinds of sources could bring about important results.

We could draw conclusions about the appearance of costumes from the found hold-fasts, belt buckles, straps and remnants of trinkets, which were part of a costume. We could seemingly gain more data from the clothing and textiles which are preserved as relics in the treasuries of the churches and graves of rulers, which were most frequently buried in churches. However, clothes were mostly imported and mutually very similar in the European area, besides being frequently combined from the same parts of clothing. That is why such finds can be used as an example and presentation of the clothes of the rich and the ruling

class. Concerning the clothing of the lower classes, which weren't buried in representative places, we can draw some conclusions from graves found near settlements. Slavic groups which lived on the border and were in contact with the groups from Western Europe surely copied and borrowed some elements of clothing from their neighbors. Because all those reasons, it is very difficult to reconstruct the costume of a particular group. The costumes of simple folk weren't under the influence from neighboring or foreign countries, unlike the clothes of the rich and the ruling classes. It is exactly in this layer that we must try to find the costume of a particular group.

Dr. Miha Preinfalk,

Historical Institute, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2

THE AUERSPERG FAMILY IN THE MIDDLE AGES

The Auerspergs are undoubtedly one of the most famous noble families in the Slovenia, if not the most famous. This "fame" is due to several reasons, the most important among which is their centuries-, or better millennia-long and continuous presence in the Slovenian area.

Although the oldest mention of the Auersperg dates from 1162, recent research implies that the first Carniolan Auersperg was probably a certain Engelbert, mentioned in a document dated exactly one hundred years earlier (1062). The family probably first arrived in Carniola from Bavaria or Swabia.

The first Auerspergs in Carniola were free nobility, but this family line died out in the middle of the 13th century, and was succeeded by the ministerial line, which inherited the free one's name, coat of arms, castle and part of the estates. However, the Auerspergs knew how to regain their reputation and slowly began to ascend through a clever and pragmatic policy. They always knew which side to take and which lord to support in a particular moment – the Spanheims, the counts of Goerz, or the Habsburgs. Particularly under the wings of the latter, the Auerspergs slowly began to occupy important offices.

Further researches of the Middle Ages - not only of the Auersperg Family, but of the whole of Carniola, being a great part of the modern-day Slovenian territory, will be undoubtedly further encouraged by the newly discovered archive of the Auerspergs, the reconstruction of which is being carried out by Miha Preinfalk and Matjaž Bizjak from the Milko Kos Historical Institute of Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts at the time of publishing of this article.

Dr. Mojca Kovačič,

Department of History, Faculty of Art university of Ljubljana, Aškerčeva str. 2

THE SITUATION OF WOMEN IN MIDDLE AGE SLOVENIA

This article is a short synthesis of the author's previous discoveries on the subject of women's history in Slovenia in the Middle Ages. It discusses generally accepted opinions about women within the society of the time - marriage praxis, forbidden marriages, divorces, adultery, rules of proper behavior and female professions.

The woman in the Middle Ages was repeatedly assigned the position of the incomplete male, the male lacking something. Women were excluded from public life, but could nevertheless inherit fiefs and rule countries on a non-permanent basis. They were engaged in the food business as bakers, millers, costermongers, innkeepers, vendors of milk, wine,

grapes, oil, suet and salt and wax producers etc.

Besides engaging in these honorable professions, they were also employed in less worthy occupations as servants, prostitutes, and the like.

They didn't exercise any influence on the choice of their spouses, as marriages were the only way for two noble or bourgeois families to establish a useful political alliance. Even though marriage was proclaimed a sacrament at the Fourth Council of Lateran (1215) and henceforth demanded the mutual consent of the groom and bride, marital decisions firmly remained in the hands of parents and guardians. This resulted in secret marriages and marriages forbidden by the parents.

A woman could only enjoy some autonomy as a widow, because the death of the husband meant that she had formally lost her master and supervisor. Some widows got remarried, others entered the monastery (maybe only as lay sisters), and some remained widows.

Not only widows, but also many young girls enter monasteries. This was very likely not their choice, as many girls were sent to monasteries by their parents who couldn't assemble enough money to pay a suitable dowry to the potential husband. In monasteries, girls received a basic education and the more ambitious among them could become reverend mothers, which was a very honorable position.

Dr. Klemen Jelinčič Boeta

THE JEWS IN SLOVENIA IN THE MIDDLE AGES

The article discusses the basic developmental traits of Jewish life in Slovenia in the Middle Ages. The overview begins in late antiquity, when there is a Jewish presence in Aquilea, and some individual findings in inland. It then discusses the question of the so-called Jewish villages of 10th and 11th century Carinthia, Styria and Carniola, proceeds with a short description of the extremely rich and heterogenous life of numerous Jewish communities in all the Slovenian historical lands, and concludes with a description of the relationship between the Jewish and non-Jewish populations. Among said communities, the one in Maribor was the most important, and the only to surpass its regional frame.

The article also briefly alludes to the topic of the general legal status of the Jews and the gradual worsening of their status in the 15th century, when the first expulsions from Celje and Ptuj occurred. The expulsions continued in 1496, when the Jews were finally driven out of Styria and Carinthia and concluded in 1515, when the same happened in Ljubljana. Up to the 18th century, Jews were only present in Slovenian lands in Istria, Gorica and Trieste.

Dr. Andreja Eržen

COUNTS OF ANDECHS, DUKES OF MERAN – THE BAVARIAN NOBLE FAMILY ON SLOVENIAN TERRITORY IN THE HIGH MIDDLE AGES

When researching the history of the Counts of Andesch, we are inevitably confronted with information which place the family into the thick of the events taking place in the European Middle Ages. Through successful martial alliances, they were able to extend

their influence into numerous European courts and co-create the politics of the late 12th and early 13th centuries. The Carinthian and Istrian branch of the family spread into the present-day Slovenian lands from their native castle of Andesch in the late 12th century with the marriage of Berthold II. with Sofia of the Weimar-Orlamünde, who were Border Counts in Carniola and Istria. After the extinction of the male line of this dynasty, the Andechs inherited half of its territorial holdings in Upper and Inner Carniola. They held sovereignty over these lands, maintaining their capital in Kamnik. The Ober Stein castle of that town became the administrative and judicial seat of Carniola, while the Little Castle was used as a mint, turning out coins of international value.

Many members of the Andesch line were granted important titles, prominently the children of Berthold II. and Agnes of Rochlitz. Their eight children, four male and four female, deeply impacted the time they lived in: Otto VII. became heir to the Bavarian estates and the Duke of Merania, Henry VI. became Border Count of Istria and consolidated his Carniolan holdings with the acquisition of lands around Višnja Gora, Eckbert became the Bishop of Bamberg, while Berthold V. was first Bishop of Kalocza in Hungary, and later Aquilean Patriarch. The female part of the progeny was skillfully married off to two major European courts by Berthold II.: Gertrude became the wife of Andrew II. of Hungary, and Agnes of Phillip Augustus of France. Hedwig was married to the Silesian count Henry I., and Mathilde became the Abbess of the monastery at Kitzingen.

But luck wasn't always favourable for the Andesch, who died out in the later half of the 13th century: the last members of the family (the brothers Eckbert and Berthold, both clerics, and Agnes of Kamnik), didn't bear progeny, allowing their estates to fall into the hands of other feudal families. However, this was not quite the end of the family, as their influence lingered on long afterwards.

18. letnik, št. 1-2, 2009

ZGODOVINA V ŠOLI

ISSN 1318-1416

Izdajatelj in založnik: Zavod RS za šolstvo

Predstavniki: mag. Gregor Mohorčič

Uredniški odbor:

dr. Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU),

dr. Aleš Gabrič (Inštitut za novejšo zgodovino),

Janez Globočnik (Zavod RS za šolstvo)

Goranka Kreačič (Osnovna šola Preserje),

Katja Mahorčič (Gimnazija Nova Gorica),

Damjan Snoj (Osnovna šola Preserje),

dr. Mojca Šorn (Inštitut za novejšo zgodovino),

dr. Danijela Trškan (Filozofska fakulteta v Ljubljani),

Srečko Zgaga (Gimnazija Poljane v Ljubljani),

Odgovorna urednica: mag. Vilma Brodnik

Jezikovni pregled: Tatjana Ličen

Naslov uredništva: mag. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Parmova ul. 33, 1000 Ljubljana, tel.: 01/236 31 19, faks: 01/236 31 50, e-naslov: vilma.brodnik@zrss.si

Urednica založbe: Simona Vozelj

Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj, Studio Aleja d. o. o.

Računalniški prelom: Littera picta, d. o. o.

Tisk: Littera picta, d. o. o.

Naklada: 620 izvodov

Naslovnica

Fotografija: Blejski grad (avtorica: Barbara Bogataj Kokalj); Risba: Poskus rekonstrukcije zgodnesrednjeveške noše pri Slovanih (avtorica: Zinka Dokl)

Tematska številka revije Novejše raziskave zgodovine srednjega veka na Slovenskem vključuje prilogo Plakat Sklenjeno zemljiško gospostvo v zgodnejših obdobjih srednjega veka

Naročila: ZRSS – Založba, Maja Hribar Mlakar, Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/300 51 99

Naročnina:

40,26 EUR – cena dveh dvojnih številka za šole in ustanove

31,73 EUR – cena dveh dvojnih številka za posameznike

29,36 EUR – cena dveh dvojnih številka za dijake, študente in upokojene

21,80 EUR – cena dvojne številke v prosti prodaji

48,31 EUR – cena dveh dvojnih številka za tujino

Revijo sofinancira Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

© Zavod RS za šolstvo, 2009

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno nobenega dela te revije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršenkoli pomnilniški medij).

Mag. Vilma Brodnik

REVIJI NA POT

Spoštovane bralke, spoštovani bralci!

Dvojna tematska številka Zgodovine v šoli je namenjena obravnavi zgodovine srednjega veka. V strokovnih člankih so objavljeni izsledki najnovejših raziskav zgodovine srednjega veka na Slovenskem. Prvi članek prinaša vedno aktualno temo o srednjeveških državnih tvorbah na slovenskem ozemlju, ostali pa raziskave do sedaj manj poznanih tem o noši zgodnjih Slovanov, položaju žensk in Judih, pa tudi nekaj časa odrinjene teme o plemiških rodbinah, ki jih predstavljamo na primeru Auerspergov in Andeško-Meranskih grofov.

Tudi didaktični članki se nanašajo na možnosti obravnave zgodovine srednjega veka v šolah. Tokrat so prvič razvrščeni v dve didaktični rubriki, od katerih je ena namenjena osnovnim, druga pa srednjim šolam. V člankih so predstavljeni sodobni didaktični pristopi kot so procesno-razvojni, učno-ciljni, kompetenčni, aktivne oblike in metode dela ter kurikularne povezave. Opozorili bi zlasti na prikaz vključevanja zgodovinskega terenskega dela in učenja z odkrivanjem pri lokalni zgodovini, na vključevanje igrano-dokumentarnih in igranih filmov z zgodovinskim ozadjem v pouk ter na zanimiv pedagoški program v Mestnem muzeju Ljubljana za otroke s posebnimi potrebami.

Po osmih letih izhajanja pa smo se v uredniškem odboru tudi odločili, da reviji Zgodovina v šoli nadenemo novo obliko, od naslovnice do bolj preglednega in sodobnega oblikovanja notranjosti oz. posameznih člankov. Upamo, da vas bo poleg zanimive, uporabne in bogate vsebine k branju zvalila tudi lepša in bolj pregledna podoba revije.

Vljudno povabljeni k branju!

Navodila avtorjem in avtoricam člankov in prispevkov

V želji, da bi dosegli čim bolj enotno obliko člankov in prispevkov, avtorje in avtorice člankov in prispevkov prosimo, da upoštevajo naslednja navodila za pisanje:

1. Obseg člankov in prispevkov naj bo v obsegu do ene avtorske pole, to je 16 strani oz. 30.000 znakov. Izjemoma objavljamo tudi daljše članke, in sicer v dveh delih.
2. Članki in prispevki naj bodo pisani v računalniškem programu Word for Windows z vnesenimi naslovi in podnaslovi poglavij oz. podpoglavij.
3. Članke nosilnih rubrik (npr. Iz zgodovinopisja, Sodobna didaktika pouka zgodovine v teoriji in praksi) opremite tudi s povzetki vsebine v obsegu do 1200 znakov in z avtorskim izvlečkom, sinopsisom v obsegu do 200 znakov. K avtorske- mu izvlečku dodajte svoje podatke z navedeno izobrazbo in nazivom ter imenom in naslovom institucije, v kateri ste zaposleni.
4. Članki in prispevki naj bodo ustrezno citirani. Navajamo nekaj primerov:
 - a) Citiranje samostojne publikacije (priimek, ime avtorja leto izida: naslov. Kraj izida: založba, stran): npr. Drnovšek, Marjan 1991: Pot slovenskih izseljencev na tuje. Ljubljana: Založba Mladika, str. 31.
 - b) Citiranje članka v reviji (priimek, ime avtorja leto izida: naslov. V: naslov revije ali publikacije. Letnik in številka (v obliki ulomka). Kraj izida: založba, stran): npr. Trškan, Danijela 2006: Osebna mapa učitelja zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik XIV/3-4. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 32.
 - c) Citiranje arhivskih virov (arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta): npr. Arhiv Republike Slovenije, Fond Okrožno sodišče Ljubljana, Zvezek II, list 118 in Imenik zadrug, Zadržni vpisnik zvezek II, št. 31.
 - č) Citiranje spletnih strani (točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani): npr. <http://www.qca.org.uk>, About History (1. 2. 2007).

Viri dobesednih ali povzetih citatov ipd. naj bodo zapisani pod črto.

Če ste v člankih ali prispevkih uporabili tudi avtorske izdelke učencev oz. dijakov, je treba pridobiti tudi njihova pisna dovoljenja za objavo, če so polnoletni oz. dovoljenja enega od staršev, če še niso polnoletni. Dovoljenja se priloži članku ali prispevku.

5. Članke in prispevke lahko opremite tudi s shemami, zemljevidi, fotografijami ipd. Dodatno gradivo naj bo skenirano v formatih jpg ali tiff z resolucijo najmanj 300 dpi. Članek ima lahko od 3 do 5 enot dodatnega gradiva. K vsaki enoti gradiva je treba dopisati tudi ustrezne podnapise. Gradivo je lahko skenirano in dodano že v sam članek ali prispevek ali pa ga posredujte posebej, a naj bo ustrezno oštevilčeno, z ustreznimi podnapisi ter označeno, kje med besedilom se objavi. Če avtor mesta, kjer naj se gradivo natisne, ne označi, se gradivo objavi ob koncu članka ali prispevka. Za objavo dodatnega gradiva je treba pridobiti dovoljenja za objavo. Za dovoljenja lahko zaprosi že avtor članka ali prispevka in ga doda članku oz. prispevku ali pa posreduje odgovorni urednici podatke o avtorjih gradiv, nakar za dovoljenja zaprosi odgovorna urednica. Članki, opremljeni z dodatnim gradivom, se oddajo na zgoščenkah.
6. Za jezikovni pregled člankov in prispevkov poskrbi uredništvo.
7. Kratice v člankih in prispevkih pri prvi omembi zapišite s celotnim imenom v oklepaju ali v opombi pod črto.
8. Pri poročilih, ocenah in mnenjih o literaturi in raznih didaktičnih in IKT-gradivih za pouk zgodovine v naslovu navedite ime in priimek avtorja, naslov, založbo, kraj in leto izdaje, število vseh strani oz. enot ali gesel, navedite, ali so v publikaciji tudi slike, sheme, zemljevidi ipd. Poročila, ocene in mnenja o literaturi in raznih didaktičnih in IKT-gradivih so lahko v obsegu do dveh strani. Zaželeno je, da na začetku poročila, ocene in mnenja dodate tudi skenirano naslovnico predstavljenega dela.
9. Članek in prispevke recenzirajo člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti po izboru članov uredniškega odbora. Odgovorna urednica obvesti avtorje, ali so članki ustrezni za objavo v predloženi obliki oz. jih je treba popraviti in dopolniti ali pa so zavrjeni.
10. Člankov, prispevkov in nenaročenega gradiva ne vračamo.
11. Članke in prispevke pošljite na e-naslov odgovorne urednice vilma.brodnik@zrss.si ali na CD-ju na naslov Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Parmova 33, 1000 Ljubljana.
12. Članke in prispevke opremite tudi z obrazcem Prijavnica prispevka z vsemi zahtevanimi podatki. Prijavnico najdete na spletni strani <http://www.zrss.si>, Predmeti Zgodovina, rubrika Revija Zgodovina v šoli.
13. Za pravilnost navedb v člankih in prispevkih odgovarjajo avtorji sami.

NOVO IZ ZALOŽBE ZRSS

Tanja Rupnik Vec, Alenka Kompare, Barbara Debeljak Rus, Mojca Logonder,
Jasna Vuradin Popović, Nataša Krošel, Milan Košir, Marija Krajnc, Metka Čebulj

KRITIČNO MIŠLJENJE PRI POUKU PSIHLOGIJE

Priročnik za učitelje psihologije

ISBN 978-961-234-741-3, 364 str., 33,00 €

Knjiga obravnava problematiko poučevanja kritičnega mišljenja pri pouku psihologije v srednji šoli. V teoretskem sklopu so kratko predstavljena raznolika pojmovanja kritičnega mišljenja, nekaj v svetu najbolj uveljavljenih modelov dispozicij in veščin kritičnega mišljenja ter temeljni splošni principi poučevanja kritičnega mišljenja. V praktičnem delu pa so objavljene številne zelo iskriverne in ustvarjalne zamisli za poučevanje kritičnega mišljenja, za vsa poglavja učnega načrta pri pouku psihologije. Praktični primeri obsegajo natančno predstavitev vsebinskih ter procesnih ciljev učne strategije kot celote, podrobne opise dejavnosti dijakov in učitelja ter delovne liste za miselnimi izzivi za dijake.

Informacije in naročila:

- po pošti: Zavod RS za šolstvo, Poljanska cesta 28, 1000 Ljubljana
- po faksu: 01/3005199
- po elektronski pošti: zalozba@zrss.si
- na spletni strani: <http://www.zrss.si>